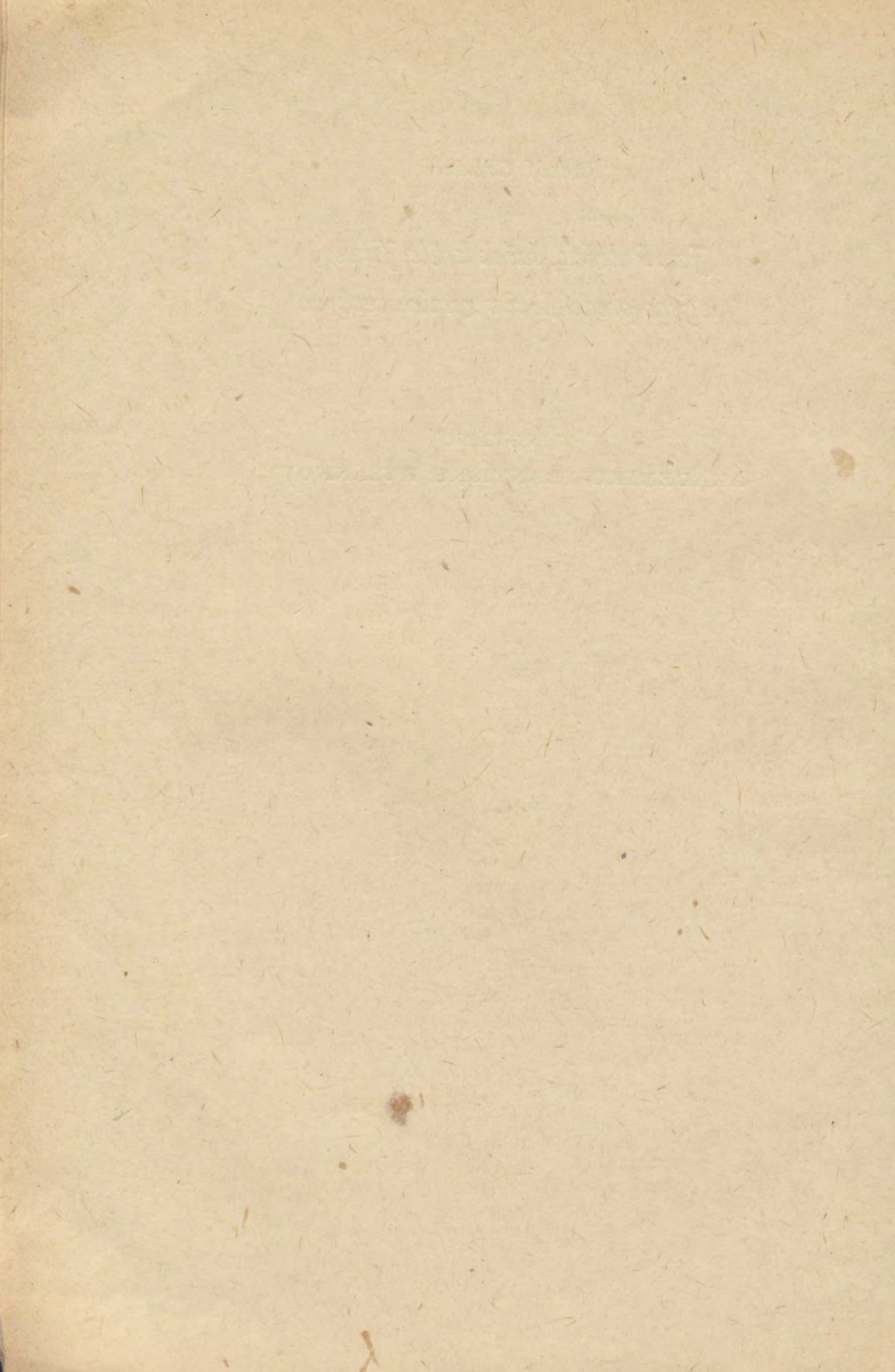

Rudolf Urbánek

*Jan Paleček, šašek krále Jiřího,
a jeho předchůdci v zemích českých*

VĚNOVÁNO
AKADEMIKU FRANTIŠKU RYŠÁNKOVÍ

I

VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ A VAGANTSTVÍ

Nemohu začít jinak než osobní poznámkou, mám-li vysvětliti, proč k této studii dochází teprve dnes, ačkoli by byla měla býti napsána již před několika lety ve shodě s časovým postupem některých mých dřívějších prací historických. Mělf jsem k jejímu tematů velmi blízký vztah hned od té doby, kdy jako universitní student jsem své studium o době poděbradské zahájil v Gollově historickém semináři prací o polemické literatuře o králi Jiřím z Poděbrad a zvláště když potom, po několikaletém pobytu na venkově, jsem se r. 1909 v Praze mohl vrátit k systematickému propracování svého původního námětu. K tomuto velikému tematů mi přibyl i úkol nový, sebrání a vydání písní a skladeb satirických z doby husitské, svěřený mi Historickým spolkem. Obojí bylo širokým, dlouhodobým programem, vyžadujícím rozsáhlé heuristiky pramenné i hlubšího proniknutí do některých zásadních otázek, zatím ne dost kriticky zjištěných. Při tom mi bylo potřeba přesnějších nových informací literárně historických i filologických, přesahujících dosavadní míru vědeckého poznání, takže pokus o synthetické shrnutí hojně fragmentární, z veliké části zatím jen rukopisně zachované látky by byl předčasný. Šlo tu především o společnou půdu pro nové bádání o věku Jiříkově i ostatní době husitské, jemuž vlastně bylo studium současného veřejného mínění a s ním spojitě rámcové otázky o literatuře vagantské i způsobech její propagace nezbytnou přípravou. Když pak na počátku roku 1938 šlo o mou účast na jubilejním sborníku prof. Fr. Spiny článkem o českých šašcích před Palečkem*, zdálo se, že se můj dlouho již zamýšlený plán úvodu

*Předběžná připomínka. Původní jméno šaškovo bylo „Palček“. Tak se uvádí (ale jen v nominativu, nikoliv v jiných pádech) jak v nejstarším dokladu — na rozhraní 15. a 16. století — u Viktorina Kornela ze Všehrd, tak v nejstarších dokladech bratrských a v nejstarších tisících Historií Palečkových (dále zde uváděných zkratkami *D* a *E*), leč ani tu ne zcela důsledně, jak lze viděti v artikulech 5., 6. i 7., 10. a 11. Také v Tituláři Jana Jičínského r. 1567 se vyskytuje forma „Palček“; tak byl zván i jeden z kněží tábořských již při r. 1420 (sr. Šimek — Bartoš, *Staré letopisy české*, Praha 1937, str. 28). Ke stejné formě ukazují — ale zase ne všechny — i staré názvy z 15. století vsi Pálčku na Slánsku, jež byla snad rodištěm Palečkovým (sr. Ant. Profous, *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, str. 319, heslo „Pálček, Palez minus“); naproti tomu uznaná autorita v české středověké topografii Aug. Sedláček ve svém *Místopisném slovníku historickém království českého* (Praha 1908) na str. 681 uvádí slánský Pálček s výslovným upozorněním „nikoli Palček“ (a stejně

o husitské satíře splní; ale sešlo s toho a zůstalo jen při nedokončeném konceptu, stejně jako v souvislosti s tím ani nedošlo k definitivnímu vypracování úvodu k edici satirických skladeb husitských. Místo toho zatím jistou náhradou je tato studie.

Thema o veřejném mínění, jež mělo takový význam pro historii českého husitství prvotního i husitství doby poděbradské a jeho poměru k ostatní katolické Evropě — jak jsem se o tom mohl konkrétně přesvědčiti zvláště při svých pracích o smrti Ladislava Pohrobka i o volbě Jiříkově —, nebylo sice tehdy zcela nové, ale záleželo-li na tom, představit si je pro patnáctý věk ve vší jeho plnosti, jevila se při něm mnohá žádoucí desiderata. Těmto vyšel vstříc svými spisy vídeňský historik Vilém Bauer, nejprve r. 1914 knihou *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtliche Grundlagen*, zabývající se hlavně zásadní problematikou; potom r. 1930 následovala její vlastní historická dokumentace ve spisu *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*; leč i tu většinou ještě zůstalo jen při stručných náznamech vývojevých, při čemž zřetel k historii husitských Čech selhal úplně.¹ O mnoho líp tu nepochodila ani historie vagantská, již se Bauer dotkl jen citátem z Vil. Scherera, jeho srovnáním potulných pěvců s kočovnými žurnalisty. Jestliže v prvním ohledu, v historii husitské, bylo se od něho obrátiti k starším odborným monografiím — o literatuře vagantské i o jejích propagačních možnostech mohly vlastní poučení podati teprve nejnovější spisy literárně historické, opravující a doplňující starší mylná a neúplná pojetí.

O vagantech vůbec ze starší, ale přece jen stále vhodně informující literatury mohl jsem kromě O. Hubatsche² k zarámování svých výkladů použití dvou prací, obou z r. 1902, a to povšechné populární synthesy Theod. Hampa, *Die fahrenden Leute in der Vergangenheit*³ a speciální studie Mik. Spiegela, *Gelehrtenproletariat und Gaunertum von Beginn des XIV. bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts*⁴. K nim možno dodati z let

„Páleč, nikoli Paleč“). Forma „Palček“ je ještě běžná u J. Golla (v *Musejniku* 1885, str. 68) i u Tomka (*Děj. m. Pr.* IX, 1893, str. 21 a 151); ale již J. Jireček (*Rukověť k děj. lit. čes.* I, 1875, str. 352) praví „Palček (podle nynějšího výslovu Paleček)“ a tvoří tak přechod k formě novější „Paleček“. Ještě r. 1897 Jar. Vlček (*Děj. čes. liter.* I, 1, str. 230) praví: „Bratr Jan Paleček nebo Palček“; předtím však již r. 1893 Jindř. Vančura v překladu Denisova *Konce samostatnosti české* (str. 253) užil formy „Paleček“. Uvádím vše to proto, abych předešel možné nedorozumění, že snad byly v 15. století osoby dvě: „Palček“ a „Paleček“. Nyní se v literatuře pravidelně užívá pro šaška Jiříkova formy „Paleček“.

¹ Ukázkou toho je, jak Bauer v díle prvním (str. 231, pozn. 3) zcela důvěřivě přijal pokus J. Losertha (z r. 1884) prokázati naprostou slovní závislost Husovu na Viklefovi a jak hned dále (str. 233) mu stačilo jen dvěma slovy se zmíniti o „hrůze husitských válek“.

² *Die lateinischen Vagantenlieder des Mittelalters*, (1870).

³ V Diederichsově vydání Steinhausenových *Monografien zur deutschen Kulturgeschichte* (Lipsko).

⁴ Gymnas. program ze Schweinfurtu (1901—02) s přílohami: 1. Das Alter des Basler Ratsmandates gegen die Gilen und Lamen, sowie des liber vagatorum. 2. Der Text des lib. vagat. und des „Bedelerordens v. Gengenbach“. Spiegel vaganty ztotožňuje s goliardy.

pozdějších, z r. 1941, zvláště spis Martina Bechthuma *Beweggründe und Bedeutung des Vagantentums in der lateinischer Kirche des Mittelalters*⁵, kde lze najíti leccos vhodného k tomuto mému úvodu, co přesahuje jeho časové určení, totiž konec století 13.

Z české i k ní příslušné německé literatury třeba jako první pokus o historii vagantskou i o otázky s ní spojené uvéstí článek Jul. Fejfalika z r. 1861⁶. Po něm v této souvislosti nemohl chyběti Jos. Jireček, a to svým referátem z r. 1873 o Nové radě Smila Flašky (vyd. J. Gebauer)⁷. U obou jsou tu však zatím vlastně jen nadhozeny naléhavé otázky, jež mělo přesněji řešiti až další bádání. A nebylo ani jinak, když hned v letech 80. začal vydávati Č. Zibrt své studie folkloristické s bohatými, dalším bádáním ochotně užívanými doklady, jak r. 1888 článek O kejklířích u starých Čechů⁸, tak potom r. 1892 zvláště spis *Jak se kdy v Čechách tancovalo*.

Starší badatelé význam vaganství po stránce tvůrčí velmi přecenili, jako by skoro všechna světská poesie byla dílem vagantským, takže novějším odborníkům od 20. a 30. let století 20. nezbývalo než tuto účast velmi redukovati a omeziti ji na rozsah podstatně užší, vlastně jen na písně pijácké, hráčské a žebravé, tedy u badatelů německých, jejichž výsledky byly pak pro české pracovníky směrodatné, na „Trink —, Spiel — und Bettelpoesie“, byť i ne beze všech výjimek.⁹ Toto zúžení činnosti tvůrčí nebylo však nijak na újmu vagantské činnosti propagační, jež, zabírajíc kromě prací vlastních i práce cizí, byla nejvýznamnějším činitelem, působícím na proměny veřejného mínění. Kritickým obhájcem nového stanoviska při hodnocení světské poesie středověké a vagantské účasti na ní se v české literatuře stal proti staršímu ještě pojetí Jakubcovu Jan Vilikovský již r. 1932 svým spisem *Latinská poesie žakovská v Čechách*¹⁰. V dalších pak svých pracích přesvědčivě i zdůrazňoval auditivní stránku propagace vagantské, ať šlo o díla latinská nebo již i česká, vyzdvihuje tak významnou otázku, kterou se již r. 1862 zabýval Fejfalik¹¹. Se stanoviska romanistického

⁵ Ve sbírce *Beiträge zur mittelalt., neuere und allgem. Gesch.* (Friedr. Schneider, v. Jeně).

⁶ *Studien zur Gesch. d. altböhm. Liter.* V., Die altböhm. Gedichte vom Streite zwischen Seele und Leib. Nebst Beiträgen zur Gesch. d. Vagantenpoesie in Böhmen.

⁷ ČČM 1873, str. 100 a d.

⁸ *Světlozor* 1888, str. 609 a d.

⁹ Z literárních historiků německých, jejichž autorita tu padá na váhu, sluší tu jmenovati zvláště Ot. Schumanna a K. Streckera.

¹⁰ Ve sborníku filosof. fakulty Komenského v Bratislavě VII., č. 61.

¹¹ Jde o články *Literatura bez spisovatelů?* (z r. 1934) i *Poznámky o slohu a hodnocení staročeské poesie* (I. kapitola: „Vnímání literárního díla sluchem: ústní přednes a jeho vliv na sloh díla“), obsažené v posmrtném jeho sborníku *Pisemnictví českého středověku*, vydaném r. 1948 Ant. Škarkou (sr. zde str. 13 a d. i 201 a d.). Proti výhradám Schumannovým, který jimi hleděl udržeti povšechný termín „Vagantendichtung“, se Vilikovský důrazně ohradil již ve spise z r. 1932, citovaném v poznámce předcházející (tam str. 20), pro nebezpečné důsledky, jež by z tohoto ohledu na starší terminologii mohly býti vyvozovány. — Fejfalik auditivní ráz většiny písní, otištěných jím ve sbírce *Altdeutsche Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. a und XV. Jahrhunderts* (r. 1862), prokazoval tam v úvodě na str. 646 a d.

výklady Vilikovského podstatně doplnil r. 1948 V. Černý v díle *Staročeská milostná lyrika*¹²; r. 1955 potom pokračoval v tematiku jeho aplikací na případ staročeského Mastičkáře v práci *Staročeský Mastičkář*¹³. Pro renesanční Itálii zajímavé období tematiku vagantského podal Jak. Burckhardt ve svém průbojném díle *Die Kultur der Renaissance in Italien I*, (z r. 1860), jehož IX. vydání z r. 1904, kterého jsem užil, doprovodil L. Geiger 25. a 26. exkursem o žertu, vtipu, parodii i o „bláznech“¹⁴.

Thema vagantské, stejně jako vlastní předmět vagantské reprodukce a propagace, veřejné mínění, je pro historii, a to zvláště pro historii literární, thematem ve své pestré měnlivosti časové i místní nekonečným. Nebereme-li přesného zřetele ke jménu samému, nelze pochybovati o tom, že vaganti, třebaš jinak podle příslušných okolností nazývání, byli již odedávna významnou složkou sociální, jednak ještě dříve, než si běžná konvence historická o nich vytvořila své velmi povšechné schema jako o zvláštní, i přes svůj význam obyčejně dosti chatrně hodnocené třídě středověké společnosti, jednak však složkou trvajících skoro až do dob nejnovějších, přizpůsobivší se novým změněným poměrům i svým jménem nebo lépe jmény. A je pocho-pitelné, že středověká církev katolická dosti záhy k vagantům zaujala nepřiznivé stanovisko. Správně si uvědomovala, jak vaganti jsou kvasivým živlem různorodé nespokojenosti svým zřejmým sklonem k nebojácné kritice nahoru i dolů, projevující se zvláště ve formách vtipné satiry a parodie, jež jim dovoľovaly zakryté říci i pravdy nejnepříjemnější; při tom jim nevadilo spojití s těmito tuchami rázu často převratného i reflexe domněle zcela již zapadlé minulosti pohanské, bez rozpaku hovicí ještě živým zálibám jejich

¹² Vydala Družstevní práce v Praze. V knize Černého, jakož i v uvedených pracích Bauerově (z r. 1930), Vilikovského (z r. 1932) i Bechthumově (z r. 1941) je podána i bohatá bibliografie vagantského tematiku.

¹³ V *Rozpravách ČSAV*, roč. 65, řada SV, seš. 7.

¹⁴ Na str. 342—43. Příslušná kapitola Burckhardtova má titul *Der moderne Spott und Witz* (str. 165 a d.); zde pro polovinu 15. století se jmenují jako nejproslulejší šprýmaři farář z okolí Florence Arlotto a ferrarský „Hofnarr“ Gonella (str. 169): ty zde autor na rozdíl od Němců, faráře z Kahlenberga a Tilla Eulenspiegla s jejich „polomythickým“ rázem, na němž měla účast i lidová tvořivost, charakterisuje jako skutečné historické individuality: má to vztah i k pochopení konkrétní osobnosti Palečkovy. Burckhardt zde rozlišuje lidovější buffonerie („burle“ a „baffe“), jejichž nejlepším představitelem byl Gonella, a jemnější vtipy, facetie, s nimiž opět spojuje Arlotta jako zábavného člověka („l'uomo piacevole“), ač bychom čekali, že jejich charakteristiky vypadnou opačně. Také je zde v exkurse XXVIII. výklad o římské soše Pasquina, na níž anonymové lepili satirické verše a tak uľeľovali své nespokojenosti s papeži; odtud vzniklo patrně jméno paškvilů, termín literární, i u nás pak známý. Pojetí díla Burckhardtova v tuto thematickou souvislost je zcela na svém místě i z toho důvodu, že humanisté nejen v Itálii samé, nýbrž vzápětí i na evropském západě jsou z velké části vlastně též vaganti, tĕkajícími sem i tam, tak, jak ve stopách mistrových celkový vývoj humanismu líčili jeho nemĕně vynikající následníci Jiří Voigt i L. Geiger. Jihonĕmeckou pak obdobou toho v pramenech vlašských byla předloha, ztracená sice, ale přece podstatu věci uchováující v kronice Zimmerské ze století 16., vydané v I. vydání r. 1869 ve 4 svazcích v *Publik. d. liter. Verein in Stuttgart*, jež ne sice o humanistech, zato však o v lecčems jim podobných „dvorských bláznech“, šašcích [„schalksnarren“], mezi jiným i o 15. století, o době císaře Zikmunda, podala zajímavé podrobnosti.

posluchačů při různých příležitostech nejen nad hroby mrtvých, nýbrž i v kostelích. Odtud ty zákazy v Opatovickém homiliáři na rozhraní 11. a 12. století, hledící příkrými odsudky odstraniti všechny ty světské písně i tance, znovu oživující staré city i myšlenky¹⁵. Tak jedním rázem mělo být učiněno opatření proti nebezpečí z minula i z hrozné budoucnosti. Ale byla to persekuce bezmocná, jejíž marnost, jak dále uvidíme, byla často zaviňována i neochotou nejvyšších orgánů světských i církevních, podléhajících dobové módě, třeba v rozporu s principy církevního rigorismu, ať to byl i Karel IV. nebo jeho kancléř, biskup Jan ze Středy. Rigorismus ten měl ovšem svůj základ ve zkušenosti až příliš trapné, že právě hlavní složka vagantská se skládala z příslušníků církevních, potulných žáků (studentů) i kleriků, nevšimavých k pohoršení, které obecně budili svými nezřízenostmi, tak nesrovnalými s jejich již dosaženým svěcením nebo alespoň s jeho touženým očekáváním jako vlastního nároku na výhody kněžského postavení¹⁶.

Než potulní žáci a klerici přes prvotní početní převahu nebyli vaganty po výtce; zdá se, že záhy vedle nich mezi vaganty našla své místo i menšina osob jiných, z nichž leckteré nebyly bez jistého vzdělání, jež je blížilo složce klerické i žákovské. A tato menšina postupem času se rozmáhala trvalým přílivem různých dobrodružných existencí, které byly, zvláště za bouřlivých dob válek a nepokojů i pohrom živelních, vymršťeny z obvyklých kolejí životních. Tím snad i přibývalo mezi vaganty živlů radikálnějších, energičtější než dosud se obracejících proti porušeným řádům církevním. Jimi se také dostavovala změna ve prospěch národních řečí místo dosud favorisované latiny, jež byla vlastní složce žákovské a klerické i církevnímu prostředí, na něž se tato složka především obracela. Jestliže na západě obratem k vrstvám lidovým, latiny skoro úplně neznalým, stále více do popředí vystupuje francouzština a bretonština, ale též vlámsština a němčina¹⁷, v zemích českých podle povahy národnostního osídlení

¹⁵ F. Hecht, *Homiliar des Bischofs von Prag* (1863), str. 39, 64, 73; sr. s tím Nejedlý, *Děj. předhusits. zpěvu v Čech.* (I. vyd.), str. 222; Novotný, *Čes. děj.* I, 2, str. 728-29 i Černý, *Staroč. mil. lyrika*, str. 121. Tak měla zmizeti ona „carmina diabolica“, „ioca et cantationes inanes“, „scurilitates et ioca inordinata“, „cantica luxuriosa“, „plausus manuum more gentili vel cantilenae saeculares“.

¹⁶ Jak takovým vagantům nebylo nic svatého, bylo patrné nejen z násilí, páchaného na klášterech a jiných institucích duchovních, neochotných k jejich nemírným nárokům, nýbrž i ze svrchované neúcty ke kostelům, v nichž se ani neostýchali hráti v kostky na oltářích a svými drzími slovními a zpěvnými vsuvkami rušiti bohoslužbu, jak to dokládá Bechthum, str. 173⁴⁵⁵. Obrázkem mravů vagantských je francouzské líčení groteskní slavnosti „bláznů“ v kostele, při níž vedle sprostých slovních hříček latinských nechybělo ani koulení kuželek, aby se vzbudil dojem hromobití. Viz o tom Černý, *Stě. mil. lyrika*, str. 124, jenž jako český příklad žákovských parodických lascivností kostelních hned dále uvádí známé Husovo odsouzení slavnosti „oslího“ biskupa v kostele; o zpívané parodii kostelní, o pijácké mši viz i Nejedlý, *Počátky husits. zpěvu* (I. vyd.), str. 438 a d.

¹⁷ Sr. Černý, *Staroč. Mast.*, str. 54 a 65—66.

stále více půdu získávala čeština a němčina; přitom se uplatňovaly více než jinde i nově rostoucí rozdíly náboženské, a to na prospěch češtiny. České prostředí bylo totiž hlouběji dotčeno hnutím reformním, ne sice hned tak, aby situaci plně ovládlo, ale přece tou měrou, že i čeští katolíci, jestliže chtěli novým směrům alespoň s jistým zdarem čeliti, musili v zápase s odpůrci, ne-li v rukopisně šířených traktátech, kde si latina udržovala své starší, skoro výhradní postavení, tedy v ústní polemice užívat češtiny.

Bezpochyby příliv světských živlů mezi vaganty působil, že mezi nimi vznikala složitější, rozmanitější skladba, často přecházející v chaotickou směs, v níž se různorodé složky pestře mísily, takže mezi duchověji založenými jednotlivci a jinými, vynikajícími dovednostmi spíše tělesnými, nebylo patrnějšího rozdílu, jenž by je rozlišoval. Proto zdálo se oprávněným, když r. 1274 trubadur Guiraut Riquier žádal krále kastilského Alfonsa X., také básníka, aby byl jeho mocnou a vlivnou autoritou zaveden rozdíl mezi básnickými tvůrci, „trovadors“, dále reprodukujícími žongléry a posléze těmi, kdo baví lid tělesnými produkcemi, po případě i neumělou hrou a zpěvem. K tomu král r. 1275 odpověděl příznivě, ale jen theoreticky, protože v praxi nebylo již možno zabrániti směsi, jež byla zahrnuta v jedinou třídu žonglérů (joculatorů), veřejně za plat se jakkoli produkujících¹⁸. A tak zůstalo na západě i v Čechách tehdy ještě za ním opožděných; ani ještě později v této „rozlehlé obci žonglérské“, jež „se prolíná a splývá v rozmanitých svých podobách s nejrůznějšími vrstvami společenskými“, nebylo možno vésti mezi jednotlivými skupinami a po případě ani uvnitř nich určitou hranici¹⁹. Jen neurčitě a tápavě lze tu tušiti rozdíly mezi specialisty slova i nástrojů hudebních, zpěváky a hudebníky, a mezi prostě komediantskými akrobaty²⁰.

Tomuto různorodému a splývavému složení vagantskému odpovídá i složitá terminologie se svými nejasnými náznaky, z nichž leckteré jsou zatím stále ještě vzdornými oříšky pracné a rozhlédavé analýsy trpělivých lexikografů, kdežto z jiných lze spíše jen vytušiti než poznati, jaké vlastně se tu míní zaměstnání těch neb oněch vagantů²¹. Než lze přisvědčiti, třebas

¹⁸ Černý, *Staroč. mil. lyrika*, str. 117—18; přitom slyšíme mezi sem pojatými a výslovně jmenovanými opovrženými kejklíři a komedianty — je tu i jméno „buffonů“ — i ty, kdo vodí na podívanou opice nebo medvědy, kdo se odívají v larvy nebo chodí po provaze a jinak kejklují (Černý zde užívá i slova „šaskují“, ale není zjevno, jakého výrazu tu užil Alfons).

¹⁹ Tamtéž, str. 107.

²⁰ Jak tu často působila na druh jejich produkování i roční sezóna, vidíme po staletích v dokladech, jež podává Jamot-Thomayer z 50. let 19. století ve své znamenité knížce *Příroda a lidé* (z r. 1881) ve studii Čeští komedianti, kde léto pro ně je obdobím akrobatickým, kdežto v zimě se uchylují pod střechem k loutkovému divadlu, aby tak za změny ročního počasí k výdělku užili i svých duchovějších schopností.

²¹ Sr. jejich soupisy u Černého, *Stč. mil. lyr.*, str. 109, Bechthuma, str. 13 a zvláště u Spiegela (passim), k nimž, k jejich pracovním otázkám, jak bude dále

ne úplně, závěru V. Černého, že ve vši té mnohosti jmen přece jen vyzírá v podstatě jednotný typ vagantský; jeho zvláštní pojmenování není však zbytečné, naznačujíc alespoň jistou měrou nám zatím ne vždy jasnou směrnicí k speciální diferenciaci typu základního, vyznačeného povszech-ným mezinárodním výrazem „vagi“, výrazem, jenž se v Čechách samých jen velmi vzácně vyskytuje. Najdeme i jej ovšem v době Karlově v Klar-etově Glossáři, avšak nikoli v čele hojných synonym, jež naznačují odstí-ňování různých jmenných variant zmíněného typu základního, nýbrž až teprve na podružném místě²². Chtěli-li po stu letech r. 1465 biskup Jošt z Rožmberka a po něm Václav Koranda mladší ve své pozoruhodné polemice o poměru krále Jiříka k vznikající jednotě panské užití formy, běžné vagantům, učinili tak formou gnomickou, jeden pod názvem Třinácte šprochuov vagovských a druhý ve své odpovědi Třinácte nešprochov vagovských. Správné čtení, které nezaměňuje *g* za *j*, jak se až dosud dalo, vrací obojímu tomuto výrazu „vagovský“ pravý jeho význam a odstraňuje tak bludný a nesrozumitelný přepis „vajovský“, jež literární historikové se marně snažili vysvětliti²³. Je z toho patrno, že tehdy výraz „vagovský“ nebyl již snad archaismem, nýbrž že to byl stále výraz živý, odpovídající skutečnosti, takže ani vagantství samo nebylo po 13. století „na patrném ústupu“, jak si představuje Černý, jemuž je století 13. „zlatým věkem“

uvedeno, jen trochu světla padne z českých pramenů, z kronikářských zmínek, ale zvláště ze starých latinsko-českých slovníků i ze souborů českých přísloví a pořekadel a z jejich českých obdob termínů latinských: při tom se ovšem leckdy stane, že z těchto srovnání vyrostou jen nové otázky, a musíme být rádi, jen když se tak dostaneme na stezičku, vedoucí dále, i když se nám po případě opět rychle v ssuti trosek minulosti ztrácí. Tak připadám na vzácný případ s páně Rozvodovými Libri klevetarum, uvedený v Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského v příslovích* (vydání K. Dvořáka nákladem Vyšehradu 1949) na str. 593; zde jsou pořekadla spolu souvisící: „Dostal se panu Rozvodovi na mlýn“ a „Hodí se panu Rozvodovi k zapsání“. Čelakovský to doprovodil poznámkou z Červenkovy sbírky přísloví ze 16. stol. (v ČČM 1829, IV, str. 53), že tu jde o zemana „kratochvilného a šprýmovného“, jenž prý rád do svých Libri klevetarum zapisoval, co kdo pravdě nepodobného vyprávěl. Proti pojetí Jiráskovu v *Maryle*, že Rozvoda je asi skladatelem jednoho textu Starých letopisů českých z Hradecka, svědčí důraz Červenkův na jeho veselost a zálibu v nepravděpodobných historkách. Snad jeho Libri byly obdobou spisu Spiegelem rozbíraného Liber vagatorum a on sám za šťastného poklidu let za gubernátorství Jiříkova jakousi anticipací, arcí ve shodě s daleko přísnější náladou utrakvistickou, pozdějšího katolického požívačného typu plzeňského Franty ze století 16.

²² Sr. edici Flajšhansovu *Klaret a jeho družina*, I (1926), 27. kapitolku v oddílu VI., nazvanou De communibus speciebus, kde na daleko přednějším místě (na str. 147, verš 1119) stojí výraz „joculator“, o němž třeba se dále šíře zmíniti, kdežto dva výrazy o vagantech „vagus tula(c)zie, tulak girovagus“ jsou až dále na str. 149, v. 1176.

²³ Sr. otisk obou „šprochů“ v edici J. Truhláře, *Manuálík M. Václava Korandy* (1888), str. 211–13. Erben ve *Výboru* II (1868), str. 727, při prvním jejich vydání převzal výklad Jungmannův (IV, str. 499), že šprochy ty znamenají „průpovědi myslivecké, Waidspprüche“, charakterisuje sám neprávem odpovědi Korandovy jako „vtipné a nevtipné“. Charakteristiku Hanušovu, že tu jde o výraz stanovisek strany katolické i utrakvistické, jež je sice správná, ale zvláštního pojmenování nevysvětluje, přejal Jar. Vlček, *Děj. čes. liter.* I (1897), str. 278, a stejně, bez pokusu o vlastní vysvětlení, si vedl i Jakubec I, str. 538, ač rozřešení bylo tak snadné.

vagantským²⁴: je-li to jistou měrou správné o katolickém západu, méně to platí o Čechách samých. Vagantství zde právě ve 14. století založením pražské university bylo v plném rozvoji, ovšem ne na dlouho. Bylo to účinkem veliké proměny náboženské, která většinu země a s ní i universitu pražskou učinila husitskou, ač ani potom katolické vagantství neodumřelo hned ani docela a užívalo vhodných příležitostí, aby se za oživé reakce katolické obnovilo, nikoli však s trvalým úspěchem; lze to postihnouti z ličení Z. Wintra, jež je zatím jediným vážnějším pokusem o obraz českého utrakvistického vagantství i s jeho chatrnou katolickou německou symbiosou²⁵. Ovšem je to vagantství žakovské: o jiných potulných živlech světských — pro kleriky tu pochopitelně místa nebylo — se Winter nezmiňuje, ač dále, jak lze souditi alespoň z některých narážek, jejich existence pokračovala, ovšem též v utrakvistické formě, udržujíc i staré tradice satirické, zvláště když ani tehdy náboženská polemika nepřestávala, zaměstnávajíc stejně živě jako dříve široké kruhy laické.

Než jméno „vaganti“ bylo jen označení povšechné, jež nepodávalo žádného vysvětlení o jejich vlastním charakteru. Abychom o tom alespoň poněkud byli informováni, musíme se obrátiti k terminologii nejstarší, v níž již najdeme termín obecný, svým pojmovým rozsahem obdobný pojmu „vaganti“: je to jméno „joculatorů“, s nímž se i v Čechách setkáme již ve zprávách z 11. století, o nichž ještě dále víc uslyšíme. Zvláště nám to jméno pomůže, uvědomíme-li si náležitě jeho etymologii od výrazu „iocus“ (žert) i jeho české překlady a úpravy, ukazující, že se tím míní osoby se zaměstnáním duchovějším. Avšak latinský termín sám přímo určitěji nenaznačuje, jde-li tu o hudbu nebo o slovní podání: v tom nám spíše pomohou jeho česká synonyma, ukazující k eventualitě druhé, že tu jde o šprýmaře, žertěře, jejichž životním heslem i povoláním je „ridendo dicere verum“, svoboda to od soudobé společnosti v tom případě trpěná, i když spojená

²⁴ Sr. jeho *Stě. mil. lyr.*, str. 108 a 126, pozn. 3, i *Staroč. Mastičkář*, str. 75: mluví-li tu vlastně o joculatorech a žertéřích, z dalšího mého výkladu vynikne, pokud i tak je jeho pojetí správné.

²⁵ Sr. jeho *Život a učení na partikulárních školách v Čech. v XV. a XVI. stol.* (1901), str. 372 a d. Kritika jeho dovede přiznati, že žakovské vagantství tehdejší bylo „zlopověstno, školskému životu utřejch, žebrácké řemeslo“ (str. 375). Černý si spisu Wintrova, jenž krátce sleduje žakovské vagantství až do jeho konce, všiml až v druhém svém spise krátkou zmínkou (str. 47, pozn. 34). Jak katolické vagantství za reakce v Praze v letech 40. století 15. „za vlády apoštolů Petra a Pavla“ (Pavla Dětrichovic na Novém Městě a Petra z Kunvaldu na Starém Městě: sr. Korandův *Manuál*, str. 204) dosti záhy oživlo, svědčí zpráva *Starých letopisů českých* (150, č. 464): k r. 1448 zakázali konšelé pražští žákům o sv. Mikuláši choditi na koledu, ne vůbec, nýbrž jen „v šatech nádherných, v pasích pozlacených anebo stříbrných s záponami u věncích perlových... a ovšem na koních jezdit, jako někdy sú činivali“. To právě bylo brzy po pádu Prahy v moc Jiříkovu a tak po návratu Prahy utrakvistu. Charakteristický je však dodatek letopiscův, jenž ušel jak Wintrovi, tak Černému: „Ale hradští [u sv. Víta, tedy katoličtí] žáci opět činie a ve všem tom chodie, což se zde brání.“ Tak si žáci vedli zase podobně, jako už jejich předchůdci žakovští před r. 1420, „bonifanti“ svatovířští, připomínání hned od 13. století (sr. Winter, *Živ. a učení na partik. školách*, str. 379).

s patrným pohrdáním těmi, kteří ji užívají, majíce za její symbol bláznovskou karkuli s rolníčkami. Této tak draze vykupované volnosti se již týká staré uznalé přísloví, že „blázen [ve smyslu šaškovském] a děti nejspíš pravdu povědí“²⁶.

Nežli přejdu k soupisu právě dotčených synonym u Klareta z doby již karolinské, bude vhod si všimnouti jiných podobných soupisů starších. Již na rozhraní doby přemyslovské a lucemburské má Alexandreis významnou podrobnost o „hercích, metcích všakých, piesnotvorech všelikakých“²⁷, jejíž třetí termín se týká vlastních básníků, zatím co první termín ukazuje k hudebníkům a druhý („metci“) k tanečníkům. „Metci“ se shodují v témž významu s kronikou Petra Zbraslavského, jen o málo mladší, i s latinským výrazem „mimi“²⁸, kdežto „herci“ mají shody s pozdějšími texty až do Vavřince z Březové a kroniky Martimiani²⁹. K těmto pramenným dokladům pro jejich literární povahu lze přiřaditi svědectví Štítného, třebaš jen o něco mladší než pramen pro srovnávání synonym vagantských, než Klaret z třetího čtvrtstoletí 14. věku. Ze Štítného nás v naší souvislosti zajímají dvě místa skoro totožná a těsně za sebou následující z Knížek šesterých o obecných věcech křesťanských³⁰. Z jeho dvojice tři jmen dvě jména se opakují, ale třetí je v obou skupinách jiné, přece však ne tak, aby tu nastalo podstatné rozlišení. Proti opakujícím se výrazům „hudci, pištci“ v první

²⁶ Přísloví toho se r. 1540 před soudem konšelů Starého Města pražského dovolával — avšak marně — Tobiáš Rejský z Chrudimě (*Archiv český* 26, str. 274). Přísloví to později opakuje Komenský v *Moudrosti starých Čechů* (vydal J. V. Novák r. 1901), jednak přímo „Nejspíše blázen a dítě pravdu poví“ (str. 93, č. 204a), jednak s pozměnou: „Dítě, opilý a blázen nejspíš pravdu povědí“ (str. 87, č. 1846).

²⁷ Kromě citátu Zibrtova již ve *Světlozoru*, str. 603, sr. Gebauer, *Slov. staročes.* II, str. 346.

²⁸ Sr. dva citáty u V. Černého, *Stě. mil. lyrika*, str. 118; o „lanfaléřích“ str. 127.

²⁹ Sr. doklady u Gebauera I, str. 644 („jhřec“): není zde citát o herci z české úpravy Gest Romanorum, kterou uvedl J. Jireček v ČČM 1862, str. 367 (zde o hercích odkazuje i na svůj spis *Echtheit d. König. Hsch.*, str. 102). Vavřincem z Březové tu míním překladatele Milionu. V Práškově edici *Milionu* na str. 90 o dvoru velkého chána latinskému textu „per ioculatores solacia magna fiunt“ odpovídá překlad: „Pak po obědě pištci, hudci a jiní herci rozličné tu kratochvíle ukazují.“ Na str. 126 se zde výraz „ioculatores et mimi“ překládá „někací žertěři neb špilmani“. To vzbuzuje pochybnosti o významu substantiva „špilman“, znamená-li tu hudebníka, zvláště když výrazy „špile“, „špilení“ a „špileti“ ve Smetánkově vydání *Staročeských životů svatých otců* (1909) na různých místech ve variantách z 15. století jsou zaměňovány nejen výrazy — na str. 150 — „hra“ = „kunst“ a odvozeninami z něho, nýbrž i tvary slovesa „žertovati“, takže se zdá, že tu jde o výraz smyslem podobný výrazu „žakéf“ (o tom sr. dále). Klaret I. má na str. 148, v. 1131 rovnici „histrío ghrzecz“ (snad s ní souhlasí jiná ve v. 1145 „hracz“ — „lusor“) a hned dále ve verši 1131 „Spilman pantomimus“, shodující se se Smetánkovými výše udanými výrazy: „mimus-špilman“. Drobný doplněk k tomu najdeme i v Korandově *Manuálu* (vyd. Jos. Truhláře), str. 11 v přípisu, ne zcela jasně naznačujícím, kterého panovníka se týká (snad Karla IV.): „věda, an mnoho běží v české zemi zlého, cizoložstva, lichvy, tancové, han špilenství i jiné zlé, jakož sám tomi v svém spise [!] dotýče — a nevieme, by to zlé na svém panování stavoval a moha, aneb jinde proti takovým zlým se zasazoval.“

³⁰ Cituje je Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 122—23, ne však v celém znění.

skupině zdá se býti třetí jméno „žakéři“ — jak ještě dále vysvitne — v jisté shodě s jmény předešlými (vyznačujícími hudebníky), kdežto třetí jméno skupiny druhé, „kajkléři“, zdá se náležeti spíše k akrobatické skupině vagantské: alespoň to naznačuje latinský tvar Klaretův (ve verši 1146), kladoucí českého „kajklíře“ na roveň výrazu „apparator“. Co však ve spojení s tím Štítný sám dále vykládá, mluvě při druhé dvojici o „peské řeči i nebohojné“, kterou se mluví „protiv Bohu i proti knězi [to je tvar singulární, ne genitiv plurálu „kněží“³¹] i v čas božie služby“, ukazuje, že výraz „kajkléři“ zde neznamena komediantské akrobaty, nýbrž druh vagantských recitátorů. To pak ověřuje i známé místo ze Starých letopisů českých z r. 1437, kdy spolu s císařem Zikmundem musili pod nátlakem vzrůstajícího veřejného mínění utrakvistického odejiti z Prahy nejen „krásné paní [roz. nevěstky] pod korúhvi svú“, nýbrž i „jiní kajkléři, nesmějíce v Praze ostati“³²: souhlasí to zcela s veřejným svoláním na Starém i Novém Městě pražském v lednu 1438, jímž zemští hejtmáné spolu s konšely, mistry i kněžími nařizovali zastaviti „tance, kostky, krčmy, freje a jiné žertěře a neslušnosti, kteréž prve svobodu měly za císaře“³³.

Z předhusitských pramenů pro vagantskou terminologii podává nejvíce látky Klaret³⁴: z ní již leccos bylo výše dotčeno. Kromě toho i kromě dvou nejvýznamnějších rovnic „žertěř iocular, žakěř sit gesticulator“³⁵ zbývá tu ještě několik výrazů zasluhujících pozornosti: „hluma mimus“ (verš 1132), „this scurrio“ (v. 1136), „hrdloss goliardus“ (v. 1137), „blázn fatuus“ (v. 1138), „incantator zvabovnik“ (v. 1146). Ovšem ani Glossář Klaretův není nám o sobě spolehlivým svědectvím, že slovo jím uvedené bylo vzato ze současné praxe jazykové, neboť leccos, jak se toho již dohadoval J. Jireček, bylo tu pokusem jeho i jeho přátel o vhodný překlad z latiny, jenž se však vždy nepodařil. Že by jeho počín působil na jiné autory, sotva se lze domnívati, až snad na příklad Pavla Židka, jež bude třeba nyní, když mikrofilm jeho Knih velikých je již významným ziskem pražské Národní a universitní knihovny, podrobiti náležité kritické analýze³⁶.

Z právě dotčených Klaretových termínů zdá se býti výraz „hluma“ původní a starší, protože Gebauerův slovník (I, str. 433) má o něm doklady

³¹ Tak má Černý „kněží“, ne však — správně — edice Erbenova.

³² Str. 105, č. 271 (vydání Palackého).

³³ Tamtéž, str. 106—7, č. 278; sr. mé *Čes. dějiny* III, 1, str. 255 a 278. Není pochyby, že zde v obou zprávách je paralelnost, vlastně rovnice mezi výrazy „kajkléři“ a „žertěři“ (o těchto sr. dále).

³⁴ Sr. výše pozn. 22. Při zmíněné tu kapitole 27 byl Klaretovým pomocníkem při sběru slov jinak neznámý Martin. Při kapitole 26, De scholaribus (na str. 145—47), mu pomáhal Gallus Boleslaviensis, patrně to známý lékař a astronom Karla IV. (sr. str. 92), ale slibný název nás zklame, čekáme-li, že tu pro naše thema najdeme podobnou kořist jako v oddílu VI.

³⁵ Na ně již význačně ukázal Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 118.

³⁶ Jsme-li u Klareta, nelze opominouti jmen jeho po všech stránkách znalých i důvtipných vykladačů B. Ryby a A. Weselského, zvláště spisu tohoto Klaret u. sein Glossator (1936).

z jiných řečí slovanských, jednak však že může uvést, že slovo to se stalo jménem osobním již r. 1379³⁷. Výraz blízký podstatnému jménu „scurrio“ je v zákazu synody vratislavské z r. 1415, přednášeti a zpívati „cantilenas mundanas turpes et scurrilia turpiloquia“; zajisté přednášeti takových lascivních písní byli podle nich nazýváni³⁸. Termín „goliardus“, v Německu tak často užívaný a rozšířený, jak o tom svědčí zvláště kniha Bechthumova, platil podle tohoto autora o sociálně i mravně hluboko stojící skupině latinsky vzdělaných vagantů; na konci středověku byli tak leckdy povšechně zvaní vaganti neklerikální³⁹. K „bláznovi“ Klaret (v. 1138) uvádí rovnici s „fatuus“, jako by ještě neznal jeho významu šaškovského, což se zdá býti těžko uvěřitelné. Pokud jde o výraz „incantator“, nepřekvapuje, že se vaganti nezdráhali vystupovati i v úloze zaklínačů⁴⁰. Při vši Klaretově bohatosti terminologie vagantské, i když tato nedosahuje hojnosti sousedního Německa i dalšího západu, jak bylo vůči nim úměrno i kulturním stavem Čech přemyslovských i ještě lucemburských, nebylo v ní vyčerpáno vše, aby nebylo možno doplniti ji ještě z jiných pramenů současných nebo alespoň k příslušným kapitolkám Glossáře Klaretova najíti také některé drobnosti v jeho kapitolkách jiných⁴¹. Horším však

³⁷ Gebauer zná kromě Maříka Hlumu z Prahy k r. 1432 i nápravníky arcibiskupské Hlumu starého i Oldřicha Hlumu již k r. 1329 (rok má Tomek, *Děj. m. Prahy* III², str. 45), jejichž předkové byli tak patrně nazváni podle zaměstnání kejklřského, resp. šaškovského. Substantivum „mimus“ je spojeno s demonstrací královského šaška (Žita) r. 1393 proti odpustkům, podržujíc svůj starší význam šaškovský. Předtím, r. 1349, nacházíme v zákazu biskupa olomouckého obdarovati jocularů ještě spojení „mima“ s tímto základním termínem („ioculator [seu mimus]“): sr. Černý, str. 110.

³⁸ Sr. k tomu Nejedlý, *Děj. předhus. zp.*, str. 233, i Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 121 až 122. Co značí české slovo „this“, těžko říci. Doklad o podobných písních lidových je v rukopise vídeňském č. 4333, fol. 111b (za latinským spisem Prokopa z Plzně): „cantus meretricum“.

³⁹ Bechthum, str. 78—79: nejdříve je jejich jméno doloženo r. 1222 (tamt. str. 173⁴⁵⁷), při čemž slyšíme zákaz kněžím, ať nedopouštějí při bohoslužbě zpívati „trutannis aut alias vagis scolaribus aut goliardis“. Týž autor již na str. 13 shodně s tím vykládá význam názvu „trutannus“ slovesem „herumstreichen“, tedy toulati se, a adjektivem „faul“. Snad z toho bylo odvozeno jméno „trulant“, vyskytující se pak v Palečkových Historiích. K tomu docent Dr. Ant. Škarka poznamenává, že se domněnka ta neshoduje s *Etymologickým slovníkem jazyka českého* (1952) od Holuba a Kopečného. V Čechách je zmínka o goliardech velmi vzácná; je známo, tuším, jen o biskupovi Janovi ze Středy, že dispensoval kajícího kněze, jenž se nějaký čas toulal jako goliard, zapomenuv prý své spásy i cti kněžské („ioculatore seu goliardum se fecit, in arte illa ignominiosa hincinde multa tempora divagando“), jak uvádí Burdach, *Vom MA zur Reformation*, str. 404.

⁴⁰ Sr. Nejedlý, *Děj. předhus. zp.*, str. 233.

⁴¹ Tak v kapitolkách 24 a 28, De hominibus secularibus a De nominibus personarum, najdeme dva termíny „praecursor“ (str. 147, v. 987) a „barbatus“ (str. 150, v. 1201), první s českým překladem „předbiehač“ a druhý s českým „bradáč“, jejichž slovní význam se objeví v termínech užívaných při hrách pašijových pro přednášejícího hlasatele, jenž v prologu mimo jiné věci (napomenutí k tichu atd.) naznačoval obsah hry a jenž zajisté spolu s vlastními herci — pro to není bez významu, že termín první byl u Klareta přímo v kapitolce, nazvané De hominibus secularibus — patřil k osobám světským: přispěje to poněkud i k vyznačení světského charakteru „žakěřů“ (o nich sr. dále): sr. k tomu Jakubec, *Děj. lit. čes.* I², str. 122 podle spisu Máchalova, *Staročeské skladby dramat*. S dotčeným provolávajícím

nedostatkem Klaretovým je jeho mechanická metoda lexikografická, udebající u slov ani zřetele kvalitativního, podle něhož by nad a před slovy obsahově příbuznými vynikal výraz hlavní, hledící k pravé jejich povaze, ani zřetele, přihlížejícího k časové posloupnosti slovní, jež by rozlišovala výrazy starší od novějších, po případě stanovíc i jejich současnost. Tak v této spoustě slov, prostě k sobě přiřazených dosti chatrně a nepřehledně, jen podle látkových hesel, vyjádřených nadpisy jednotlivých kapitol, se úplně ztrácejí dvě dvojice latinsko-české, jež bychom hledali na čelném místě. Mají sice v příslušné kapitole jistou přednost před svými synonymy, zaujímající před nimi místní pořadí, ale stojíce od nich odděleně, uprostřed slov významově s nimi neshodných, takže věcnou souvislost s těmito synonymy mohlo určití teprve nejnovější bádání. Jsou v dotčené již kapitole 27. ve verši 1119, kdežto jejich synonyma, o nichž bylo již výše jednáno, následují až po 20 verších obsahu zcela rozdílného:

„Zerterz ioculator, zakerz sit gesticulator.“

Posuzujeme-li verš ten se svého hlediska přítomného, můžeme již tu postřehnouti podstatný rozdíl, že totiž první dvojice česko-latinská představuje vagantský pojem základní, všem dále následujícím synonymům nadřazený, kdežto v dvojici druhé se již hlásí pojem dílčí, z něho odvozený a konkrétní, smyslem naznačující blízkost pozdějším herecům různých her náboženských, i posuňky a držení těla slovní výraz doprovázejícím. Jestliže v jazycích románských výraz „ioculator“ našel jen etymologické obměny ve tvarech „joglar, jongleur, juglar“ a pod.⁴², nejinak bylo i v češtině: zde i tvary „žertér“ se etymologicky připínaly ke kořeni „jocus“, stejně vyznačující, že hutnou formou žertu a šprýmu se především tito vaganti blížili předpo-

hlasatelem má synonymní souvislost i výraz „herolt“ známý z Husa (sr. Gebauer, *Slov. staroč.*, str. 414, kde se kromě „heroltování“ připomíná i jméno osobní i místní „Heroldus de Herolticz“ již z r. 1312). Jinak ovšem měli heroldi zvláštní postavení svými znalostmi heraldickými, majíce na starosti pořádání turnajů i jiných slavností: z doby Karla IV. je znám rex heraldorum (sr. Tomek III², str. 19); v současném však soupise dvořanů, podřízených nejvyššímu hofmistrovi, u Tomka (V. 48–50) heroldy nenajdeme, ač tu jsou i jména pištců i trubačů. V latinské kronice Vratislavana Eschenloera se však r. 1454 při scéně Jiříkově se šaškem ve Vratislavi výslovně šašek označuje výrazem „Chilianus quidam parasitus“ (*SS. rr. Sil. VII. 8 i 8^a*); u Klareta (148, v. 1136) je k „parasit“ české synonymum „lízacz“. — Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 127, užívá termínu lanfalér (sr. výše pozn. 28) a v *Staroč. Mastickáři*, str. 47, jej pak opakuje, ale substantivum to samo je u Gebauera II, str. 206 doloženo jen o Mandevillovi, že byl „převelmi veliký lantfärer nebo jezdilec“; jinak je známo pouze sloveso lanžovati ze Stítného, v smyslu choditi po žebrotě (Geb. tamtéž): tím ovšem není vyloučeno, že obdobného substantiva bylo v češtině užíváno i o lidech potulných vůbec, ale v tom smyslu doloženo není. U Bechthuma 140, pozn. 24 je blíže nedatovaná rovnice mimus = lantlaufer, lantfärer a na str. 155, pozn. 203 z jednoho glossáře göttinského z I. poloviny 15. století výrazům vagus a mimus odpovídá německý lantloper, stejně jako historio, scurro = loder; u M. Lexera, *Mittelhochd. Taschwört.* (III. vyd. 1885) loter = lockerer mensch, taugenichts; gaukler, possenreisser. Naproti tomu u Gebaura II, str. 270 lotr = chlap, lupič; bližší již smysl má tamt. lotřík jako tulák (lotřici, viri inopes et vagi).

⁴² Sr. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 108.

kladům, jaké s nimi spojovalo jejich obecenstvo, ať to byly kruhy vladařské a šlechtické nebo lid, toužící od nich dojíti ukojení touhy po zábavě, novinkách ve světě i jinakém poučení. V hodnocení těchto termínů, které zároveň se staly vyznačením hlavních typů vagantských, není u moderních historiků literárních žádoucí shody. Jestliže pojem „ioculator“ stále ještě zůstával pojmem obecným, zabírajícím různé druhy vagantské, jak k tomu ukazuje výše již dotčený pokus trubadura Riquiera z r. 1274 o náležitou diferenciaci⁴³, na konci středověku, protože mezi vaganty již nastávalo vážné opadnutí dříve tak mocně se zdvihší vlny účasti klerikální, byť i ne tak ještě žakovské, byli neklerikové mezi nimi označováni jako „goliardi“, jak víme z knihy Bechthumovy (sr. výše str. 17). A podobně i Černý u nás asi od století 14. vyznačuje vagantskou složku světskou, tedy neklerikální, ale ani ne již žakovskou, jako „žakěře“⁴⁴. Pravíť o nich, že se již záhy „vtírali“ po bok klerikům i žákům, zvláště když se vagantským jevištěm víc a více místo kostela stávala ulice.

Zdá se však, že Černý termín „žakěřský“ příliš zmonopolisoval, nehledě k jiným, jež byly s ním současné, ne-li po případě ještě starší. Jde tu nejen o výraz „žertěř“, známý již Klaretovi, nýbrž i o výraz „prlencec“, Klaretovi však neznámý, ačkoli se vyskytuje, ne-li současně, tedy krátce po něm, u Štítného: ten v traktátu O připravení srdce podle předlohy Hugonovy mluví o prlencích a heroltech, kteří prý „rádi zpívají, ot kterých dary berú“⁴⁵, tedy jako by to byli zpěváci. O pojem substantiva „prlencec“, jemuz tak blízko bylo i sloveso „prlenkovati“, vznikl v době Husově spor, když r. 1409 vytýkal Jan Protiva z Nové Vsi Husovi, že snížil Řehoře Velkého výrazem „prlencec“, jako by jej tím měl prostě za nějakého potulného zpěváka, a když se Hus hájil tím, že Řehoře pokládal za nejlepšího rhytmisátora, vynikajícího uměním vyjádřiti sladkost slov „krásnými rytmy“, tedy v našem smyslu ušlechtilou rytmickou prózou⁴⁶. Starší

⁴³ Černý, tamtéž, str. 117 jej nazývá posledním trubadurem occitánským.

⁴⁴ Sr. zvláště jeho *Staroč. Mastičkáře*, str. 52, 53 a 74. K takové bližší jeho aplikaci vede jej výklad o dramatických monologích, divadelní to hra s jedinou osobou, jež však rychle pokročily k formě dialogické. Z těchto monologů vznikl ve Francii v 13. století parodistický útvar o mastičkářích, zvaný *Le dit de l'herberie* (str. 55 a d.), spojený zvláště se jménem básníka-proletáře Rutéboueva: odtud i vznik českých Mastičkářů, většinou improvisací, v nichž v Čechách závodili Češi a Němci, někdy, kdy se ještě větší měrou stýkaly obě národnosti v téměř městě.

⁴⁵ J. Jireček, když se v ČČM 1873, str. 101 v referátu o Gebauerově vydání Nové rady Smila Flašky zmiňuje o tom výrazu, praví, že tu jde o překlad spisu Hugona a Sancto Victore, ale Jakubec I., str. 234 již praví, že je to spis „nějakého Hugy“. Zde též podle Smila Flašky rozlišuje Jireček pojem „skladanie“, vlastní tvořící čin básníkův, od „pravenie“ (útvar básníkův, k přednášení způsobilý, na rozdíl od písně, kteráž byla zpívána).

⁴⁶ Sr. Palacký, *Docum. Mag. J. Hus*, str. 164–65 i 174–75; J. Jireček v ČČM 1873, str. 101, i Nejedlý, *Poč. hus. zpěvu*, str. 174–75; že Hus vlastně památce Řehořově neubližil, nepřímo uznal i jiný odpůrce Husův, Štěpán z Dolan, svou výtiskou, že se Hus odvážil Řehoře nazvati prlencem, t. j. „rhytmarium ad cuiusdam histrionis exemplar, qui promptissimus erat verba sua proferre rhytmice“ (Nej. str. 175, pozn. 1).

původ slova „prlenec“ dosvědčuje i to, že jméno to během století 15. se stalo jménem osobním, a to právě ve vrstvách lidových⁴⁷, což je charakteristické pro předky těchto Prlenců, jimž bylo ještě označením jejich zaměstnání.

Výraz „žertěř“ opět prvně uvádí J. Jireček, ale omylem pokládá jeho užití u Klareta za „jeden z libovolných překladů domnělého starého slovníkáře Klana Rozkochaného“, jež teprve později, po více než 50 letech, Flajšhans správně proměnil v Klareta — ač uznává, že výrazu toho užíval též Řehoř Hrubý z Jelení († r. 1514); přitom přehlédl nejen Jungmannův slovník (V, str. 540), jenž mezi jinými doklady uvedl i slovník Vodňanského (Lactifer, tištěný r. 1511), kde jsou výrazy „kajklěř“ a „žertěř“ vedle sebe, což, jak již víme, není v protívě, nýbrž si nevšiml ani dokladů ze století již 15., ze Starých českých letopisů, jež jsem citoval již dříve; že mu ušla příslušná místa ze zdrojů tehdy ještě rukopisných, Židka a Korandy mladšího, je ovšem pochopitelné. V. Koranda ml. má z r. 1489 o žertěřích přímý, až dosud přehlédnutý doklad při zmínce, jak Kristus neměl roucha poctivého jako knížata, ani chatrného jako žebráci, „ani potvorného jako vartěři, žertěři“, ale měl oděv poctivý⁴⁸. Židek ve Spravovně sice přímo nejmenuje žertěře, ale co praví o „kejklěřích“ a „bláznech“, má též smysl jako u Korandy i též, jaký byl shledán již výše u Starých letopisů při shodě kejklířů se žertěři r. 1437 a 1438⁴⁹. U obou, u Židka i Korandy, je charakteristické, jak zmíněným lidem opovrženým se přičítá jako nápadný

⁴⁷ „Prlenczo“ jako jméno osobní je doloženo na Novém Městě pražském na Florenci k r. 1436 (sr. Tomek, *Základy star. místop. Praž.* II, str. 300); k r. 1449 zná „vineam Prlenczonis“ Flajšhans, *Staročes. přísloví* II, 1292, jenž však, ale myslím neprávem, výklad Jirečkův z pozn. 45 o shodě výrazu „prlenec“ s francouzským „parleur“ má za nejistý. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 128 našel „prlence“ při r. 1424 vedle jiných hudečů ve ztracené společnosti silničních lapků v *Popravě kníže pánův z Rožmberka*, vydané Fr. Marešem r. 1878, a to v osobě Janka, příjímím Duchoně, prlence z Miletska (vsi u Milevska), ale jen s výkladem, jenž odstranil v textu nepohodlné „neb“, jež by mohlo vésti k tomu, že tu jde o jméno již osobní (Mareš má: „Duchoně neb Janek neb Prlenec vyznal...“).

⁴⁸ *Manuál* (vyd. J. Truhlář), str. 29; jinou, nedatovatelnou zmínku má ještě na str. 217. — „Vartěř“ tu patrně značí strážce nebo opatrovníka zvířat: sr. Jungmann V, 24, kde doklad o „vartýřské kytli“ (z rukopisu Židkova, patrně ze Spravovny, ale nyní z nedostatečného rejstříku vydání Tobolkova těžko zjistitelný) se spíše hodí na dotčené právě „vartěře“ než hlásné a fortnýře.

⁴⁹ Sr. výše str. 16. Židek ve *Spravovně* (vydání Tobolkovo) 40 vytýká princům královským (synům Jiříkovým), že svým oděvem, zvláště střevíci bez špicí, „víc lehčí dvoráky a (tito) blázniví [asi má být: „bláznivě“, po způsobu šašků] se potvořují“, „neb to na kéklěře a na blázny více sluší než královy syny“. Co těmi „potvornými“ šaty míní, vysvětí z jeho dalšího popisu kroje tehdejšího (str. 42): „Rúcho není štukované, co na kajklěře sluší, na biřice a na kata, na hudece, na trubače a pištee.“ Zajímavé je, že zde mezi lidmi opovrženými Židek přímo nejmenuje šašků, ač zmínky o „potvorných, štukovaných šatech“ samy již k jejich připomínce vedly, ledaže by Paleček — jak se to o něm (ale teprve nedávno) též myslí — sám šatu šaškovského nenosil (o tom sr. níže str. 72); také by byla nasnadě domněnka, že se Židek, jenž svou *Spravovnu* psal, ač ještě nedokončil, ještě za života Palečkova, snad vystříhal přímých narážek na Palečka, jehož vliv na dvoře Jiříkově dobře znal a jehož si nechtěl na sebe pohněvati.

šat „potvorný“ šat štukovaný, totiž šachovaný různými barvami po způsobu šachovnice, připomínaný jako šat výstřední i v jiných pramenech současných nebo časově oběma našim svědkům blízkých⁵⁰. A zdá se, že se zvláštním tím křiklavým šatem souviselo kvůli zvláštnímu kostymování i holení takových „žertěřů“ a „bláznů“⁵¹.

Vedle termínů „prlenec“ a „žertěř“ bych ještě položil termín třetí, „šprochýř“, třeba heslo to máme přímo doloženo až z druhé poloviny 16. století⁵². A existují-li již uprostřed století 15. „šprochy vagovské“ z r. 1465, jejichž původce biskup Jošt z Rožmberka měl pravděpodobně před sebou za vzor podobnou sbírku šprochů, lze tuším beze všeho násilí na historické skutečnosti předpokládati, že tehdy již existoval i osobní subjekt, šprochýř. Zdá se mi však, že nelze užívání tohoto slova vztáhnouti již na století 14., tak aby „ioculatoři“, kteří byli r. 1319 v Praze ve službě městské, byli počítáni k těmto šprochýřům, zatím co spíše je možno pokládati je za hudebníky, nejspíše trubače, jichž město stále potřebovalo⁵³.

Zaslouží pozornosti, že také český výraz „šašek“ marně hledáme v soupisech Klaretových, ačkoli i to bylo jméno, jež alespoň v 15. století již existovalo, třeba jen v míře vzácné, skoro ojediněle, značic životní povolání. V jednom rukopise, uvedeném ve Flajšhansově knize *Knihy české v knihovnách švédských a ruských* (z r. 1897), str. 37, se vyskytuje

⁵⁰ Sr. u Jungmanna IV., str. 432 při heslu „šachovaný“, jak u Tovačovského Hádání Pravdy a Lži je Lež „odína oděvem šachovým všech barev jako šachovním způsobem“. A Brikcí z Licka ve svých *Právech měst.* (1537) praví, že „žákovstvo a zvláště kto důchody mají, nohavíc šachovaných, červených neb zelených užívati nemají, aby z sebe kajklérů nečinili“. Jako by to byla ozvěna ze synodálních zákazů pražských z r. 1349, aby klerikové nenosili „caligas scacatas, rubeas ac virides“ („nec ioculatores se faciant“), nebo jinak, neposlechnou-li do roka nebo třetího napomenutí a neodloží „artem illam ignominiosam“, budou zbaveni výsady kněžské (sr. Zíbrt, *Děj. kroje v zemích čes.*, 1892, str. 321, pozn. 13).

⁵¹ Zvláště bych sem vztáhl některé doklady, zachované v příslovích, o holení bláznů, jak některé ze stol. 16. uvedl Flajšhans v *Príslovích staročes.* I, str. 20 a d. Myslím však, že je tu nesprávně vykládá na bláznů skutečné, na šílence. Z 15. století již sem, tuším, patří doklad z jedné satiry Mařika Rvačky v ČČM 1852, III, str. 45, o „bláznů proholeném“. Podobně bych myslil, že se „bláznů“ ve smyslu šaškovském (sr. o tom i dále str. 23n.) týkají doklady Flajšhansovy, všechny již mladší, o palici bláznovské (žezlu, I, str. 120—121) nebo obraty „na bláznovský provaz sázeti“ (II, str. 301), „bláznovské střevice zedratí“ (II, str. 536).

⁵² Sr. u Jungmanna IV, str. 499 k heslu „šprochýř“ doklady zvláště z Jana Štelcara Želetavského i z Komenského českého překladu latinského spisu Lasického o Jednotě bratr. (o něm sr. níže). Slyšíme-li tu citáty o „oplzlých řečech, šprochýřství, šprýmování i zlolažství“, najdeme zde již při heslu „šprým“ (IV, 499—500) citát z Brikcího z Licka („žertovný a přátelský . . . šprým“) — ze Štelcara se ozvou „dvorské šprýmy“ — a dokonce je tu již pozoruhodná předzvěst i z Dalimila („šprýmy bláznivé provozovati“). Podle Brandlova *Glossaria* (1876), str. 338, užil výrazu „šprochýř“ v jednom svém listu i Karel ze Žerotína; uvedená tu též charakteristika „znamenitý šprochýř a žertovný“ (týká se kněze Matěje Kozky) z ČČM 1858, str. 359, není, jak by se zdálo, z Břežana, nýbrž patří až Müllerovým pamětem treboňským (o nich sr. dále str. 65).

⁵³ Sr. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 127, před nímž si však již dokladu toho všiml Zíbrt, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. V, pozn. 12.

text legendy o Pilátovi z 15. stol., shodující se s pražským rukopisem křižovnickým z r. 1472, kde se praví: „scriptus [text] cum propria manu sua famosi Zigismundi de Nezyew et pronunciatu per ssasskonem W[enceslaum] de Maczowicz“; je to doklad velmi zajímavý svým určitým tvrzením, že byla legenda šaškem recitována, doklad tím zajímavější, že pravděpodobně můžeme toho šaška, jehož šaškovské zaměstnání potvrzuje slovo „ssassko“, předcházející jeho jméno osobní, přímo určit: Mačovice je ves u Benešova a odtud pocházel husitský hejtman Václav z Mačovic ve Slezsku z r. 1434⁵⁴. Pozdější svědectví o něm jako o šaškovi, recitujícím legendu o Pilátovi, lze, tuším, vysvětliti, že tu patrně máme podobný případ poklesu slávy hejtmanské, jaký známe i o hejtmanu mnohem proslulejším, o Janu Talafúsovi z Ostrova.

V nedostatku dokladů o termínu „šašek“ si můžeme, jako při heslu „prlenec“, pomoci konstatováním, že v 15. století již existovalo rodové jméno zemanské „Šašek“; nejvíc je proslavil průvodce p. Lva z Rožmitálu na jeho cestě po zemích západních r. 1465—67 Václav Šašek z Biřkova⁵⁵, ale je známo i jinak⁵⁶; než jméno Šašek se vyskytne i mezi měšťany a poddanými⁵⁷. A jestliže taková jména osobní již existovala v době Jiříkově, je nasnadě, že i do doby lucemburské zasahala paměť příslušníků rodů těch na předky, kteří si pod tím jménem, tehdy ještě obecným, zjednali kromě odměn hmotných po případech i hodnost šlechtickou se jménem stavovsky povýšeným a se znakem, na němž byly emblemy, připomínající staré šaškovské zaměstnání (na př. rolnícky, mužik na šachovnici a pod.)⁵⁸.

⁵⁴ Sedláček, *Místop. slovník histor.*, str. 579 bez další citace. Ale tu si snadno doplníme: jdeť o smlouvu Jana Pardusa z Hrádku s biskupem vratislavským Konrádem 13. XII. 1434, mezi jejímiž rukojmími byl i Václav z Mačovic (SS. rr. Siles. VI, str. 141, č. 204; omylem se v německém regestu praví: „von Marzowicz“). A. Sedláček v *Českomoravské heraldice* II (1925), str. 168 se k r. 1428 zmiňuje o Václavu z Mačovic (měl „štit na děl polovičný a klénót křídlo“). Sedláček přímo mluví o Mačovicích jako o sídle vladyčím. Zkratka W může, tuším, znamenat jen jméno „Wenceslaus“, ne i „Wladislaus“, jak se domnívá doc. Dr A. Škarka. I když styky s Polskem učinily v Čechách jméno Vladislava Jagella dost populárním, bylo jistě stále jako osobní jméno Čecha velmi vzácné. — Ž jiných dokladů o jménu šašek mohu zatím uvést jen velmi již pozdní citát ze Šimona Lomnického z Budče: „Často z učeného žáka činí šaška a tuláka“ (u Jungmanna IV, str. 670 při heslu „tulač“).

⁵⁵ Dříve bylo přejímáno jméno Václava Šaška z Mezihorí, ale, jak blíže proměnu jména toho vykládá Jakubec I, str. 539, autorita A. Sedláčka, jenž do *Ottova Slovn. nauč.* XXIV., str. 564—65 napsal hesla „šašek“ i „Šašek“ (sr. i jeho pozůstalost v Historickém ústavu praž.), rozhodla pro V. Šaška z Biřkova. O tom sr. i můj úvod *Ve službách Jiříka krále* (1940, str. XXVI a d.). Ještě Dobrovský překládal jméno Šašek jako jméno obecné.

⁵⁶ Sr. na př. Jana Šaška ze Sádku (u Blovic) již k r. 1421: A Č II, str. 449, č. 522; na Moravě pak Jindřicha Šaška z Rakových na Podhájí (na panství plumlovském) k r. 1464: sr. Hosák, *Histor. místopis země mor.-slez.*, str. 519 (těž F. Černý, *Ukazatel k latin. deskám zem. brn. i olom.*, str. 376, heslo „Šašek“). M. Kolář, *Česko-mor. heraldika* (1902), str. 264, poznamenává i šaška mezi heraldickými štitonoši.

⁵⁷ K r. 1460 je v Praze na Malé Straně švec Šašek (Tomek, *Základy* III, str. 54) a r. 1500 se tak jmenuje poddaný Petra Adršpacha z Dubé na Rysmburce ve vsi Vlkové (Emler, *Rel. tabul.* II, str. 529).

⁵⁸ U Sedláčka, *Česko-mor. herald.*, str. 342, najdeme tak, alespoň u rodu z Milonovic, mužíka na šachovnici. Byly-li za znak tohoto rázu brány i jiné vnější symboly

Misto přímého pojmenování šaškovského se ozývají v 15. stol. — a snad jde i o 14. stol. — české názvy „mužik“ a „blázen“. O „mužikovi“ — s tím je nepochybně spojen nepěkný zvyk tehdejších i pozdějších mocných tohoto světa, míti ke své zábavě kolem sebe všelijaké druhy tělesných mrzáků — máme v Čechách, jak ještě dále o tom bude zmínka, doklad z r. 1448, a to ve sdružené formě „blázen mužik“. K samému názvu „blázen“ takového přímého dokladu z 15. století nemáme, ale můžeme i jeho existenci tehdy předpokládati z různých narážek pramenných, zvláště pořekadlových. Tak Rokycana ve své Postille rozlišuje dvojí význam slova „blázen“. Na př. ve větě o dětech, že podle doktorů „bývají . . . mdlé, blikavé a blázni častokrát“⁵⁹, zajisté míní zjevy chorobné, nedostatečného rozumu; zato však ráz zřejmě šaškovský vkládá do svých slov, líčí-li Krista před smrtí s korunou hlohovou v „rúše posměšném, ježto jej oblékli v ně a jako s bláznem se trmacejí s ním mezi biskupy“⁶⁰; nebo když k místu, jak k boháči přijdou trubači a pištcí, je v jiném rukopise varianta „pištcí, hubeníční a blázni, kejklíři“⁶¹; tu se zdá, že varianta podává smysl šaškovský. A stejně, když „blázni“ o úmrtí cizím ironicky praví „Bohdej nás tam [mrtvý] dlouho čekal!“ a Rokycana k tomu pohněvaně dodává: „Oh, blázni nemůdří!“⁶² Z pořekadel jsou o „bláznech“ doklady zvláště v Komenského Moudrosti starých Čechů a v Čelakovského Mudrosloví národu slovanského v příslovích⁶³. U Komenského jsou k tomu, co bylo již výše řečeno o holení „bláznů“⁶⁴, doklady o „neholeném bláznů“ a „z vysoka podholeném“⁶⁵;

šaškovství, jako byla karkule se zvonečkem nebo s rolničkou nebo jakési žezlo na konci s podobou šaškovskou, bohužel nevím: byl by snad i erb rodu z Čermník se dvěma žezly u Sedláčka (tam., str. 354) vlastně takovou narážkou na minulost šaškovskou? Rolničky na čepici nebo na šatě šaškovském byly groteskní transposicí obvyklé ozdoby panské ve 14. i 15. století — byloť obecné přísloví, nevím zda i české: „Kde jsou páni, tam zvoní i rolničky“ (sr. Zíbrt, *Děj. kroje*, str. 344) —, groteskní proto, že se tak panskost spojovala s pohrdáním, jež chovala vyšší společnost proti šaškům. Rolničky na kapuci a po případe i jinde na šatě proto vidíme jako význačný rys šaškovského vzhledu na několika obrazech ze slavného německého rukopisu z poslední čtvrti 15. století *Mittelalterl. Hausbuch*, z majetku knížat z Waldburg-Wolfegg (vydání z r. 1887 od Essenweina a nové, VIII., z r. 1912), na nějž mne upozornil Dr. Ant. Novotný, ale který již r. 1895 znal i Zíbrt, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. 184; zde též jeden obrázek ukazuje, jak potulní komedianti užívali reklamních obrazů ohlašovacích; jsou tu i jiné obrázky jako ukázky jejich umění, příklad to, jenž jistě pronikl i do Čech. Podobný šat jako dvořané „in regis curia“ prý měli i nebešťané podle písně In dulci jubilo, již domněle složil známý vrstevník Husův Petr z Drážďan, podle jiné zprávy (Theobald) dokonce Petr z Mladoňovic (Zíbrt, *Děj. kroje*, str. 346, pozn. 29). Je však nepochybně správné mínění doc. Dr. A. Škarky, že tato píseň je mnohem starší.

⁵⁹ Šimkovo vydání I, str. 79, řádka 290; podobně asi I, str. 639 v obratu: „O, přej, blázni a zpozdlého srdce k věření . . .“

⁶⁰ Tamtéž I, str. 29—30, ř. 259—60.

⁶¹ Tamtéž II, str. 642, ř. 418 a d.

⁶² Tamtéž I, str. 62, ř. 69.

⁶³ Sr. prvního spisu vydání J. V. Nováka a druhého K. Dvořáka. Ovšem již v Historiích v textech A—C v artikulu 4. najdeme výraz „masopustní blázni“, ale ne o šašcích samých, nýbrž o masopustních maškarách.

⁶⁴ Sr. pozn. 51, též pozn. 26.

⁶⁵ Str. 67, č. 1368 a 1367. Výklad Komenského, praví-li o dokladu prvním,

„bláznů“ ve smyslu šaškovském se také týkají pořekadla: „S bláznem se o palici nehádej!“ „S takovou kuklou na blázna!“ „Jen že zvonce nemá.“ „Přivázati zvoneček.“⁶⁶ K tomu lze dodati klasobrání z Čelakovského, neboť i odtud některé kusy sahají dosti daleko do minulosti. Tak mají její reflex mezi jiným tím, že jsou českého původu anebo alespoň polského, zdá se, zvláště tyto⁶⁷: „Každý blázen ve svém kroji“; „Blázen se o málo pokusí“; „Bláznovskou kápi nosí“; „Holiti koho jako blázna.“

Nebylo bez hlubšího významu, že se právě v lidovém mudrosloví zachovaly tyto rozptýlené a leckdy již během času znejasnělé narážky, jimž teprve moderní bádání svými tušivými konjekturami dovede alespoň poněkud vrátiti jejich starou barvitost, aby tak mohla vyniknouti osobitá podstata největšího českého vaganta, Palečka, a to v době, kdy se české žertěrství opět musilo vhodně přizpůsobovati změněným poměrům, ani ne tak ve svých vyšších polohách dvorských a šlechtických, jako v lidových nížinách. I tam již pronikal nebezpečný konkurent, hrozící vagantským šaškům velmi vážným omezením jejich državy i dosavadních forem jejího ovládnutí. Byl to tisk. Zdá se však, že ještě než nové působení tištěných knih na veřejné mínění nabylo větší průraznosti, lze již u lidových žertěřů znamenati nové formy jejich podání, jimiž čelili nastávajícím eventualitám, oslabujícím sílu jejich veřejného působení. Je pravděpodobno, že se tak již v 15. století dalo užíváním a šířením předchůdce a průvodce tisku, oněch xylogramů, otisků to ručně kreslených obrázků na dřevěných deskách, jak jsem již nedávno měl příležitost na to v jiné souvislosti upozorniti⁶⁸. To se ovšem mohlo týkati Palečka, jenž zemřel někdy r. 1470, jen menší měrou. On je jedním z posledních již pravých žertěřských umělců mluveného slova, jenž, proživ — jak je to nejvýš pravděpodobno, byť i výslovných dokladů o tom nemáme — svou životní kapitolu vagantskou a otevřev si svou obecně uznávanou schopností cestu až do společnosti dvořanské v samo nejbližší okolí krále Jiřího, ozářil zde české jméno šaškovské nebývalým leskem, jehož intensita nezůstala jen omezena na dobu jeho života, nýbrž pronikala i do daleké budoucnosti, tvoříc tak glorii českého humoru vůbec. I není divu, že J. Jirečkovi, majícímu na zřeteli bohatství českého básnictví satirického, zvláště v době husitské, kdy byla česká duše do největších hloubek prochvívána náboženským vzrušením, připadalo

že platí „de moroso“, a vztahuje-li doklad druhý na člověka pyšného, ukazuje, že Komenský sám již pravý význam starého výrazu „blázen“ dobře nechápal.

⁶⁶ Komenský, str. 74, č. 1564, 89, č. 1940, 100, č. 2184 a 2185. Snad sem i náleží č. 1845 na str. 85: „Jeden blázen víc muž otázek nadělati, než mu deset moudrých stačí odpovídati.“ Známou historku o Žitovi, jak obelstil pekaře Michala (str. 96, č. 2128) vykládal na Žita, „slovautného čarodějnika“, ne šaška.

⁶⁷ Sr. str. 254—60 i 677—78.

⁶⁸ Ve studii Starší obdoba rukopisu Jenského, rukopis Göttingký, *Věst. Čes. akad. věd a um.* 1952, str. 29.

to jako „kus povahy české, která podnes tak zůstává, jakož byla před věky“⁶⁹. Vzpomeneme-li při tom již zde charakteristiky Jičínského z r. 1567, že Paleček byl „český philosophus“, bezděky se vtírá jeho připojení ke slavné trojici biskupa varadinského a správce biskupství olomouckého Jana Filipce, jenž říkával, „že ví tři muže, kteříž by všemu světu dosti rady dáti mohli“, totiž Ctibora Tovačovského z Cimburka, sebe sama a jako třetího Bratra Klenovského⁷⁰. Nebyla to trojice literátů, neboť z ní vlastním literátem byl jen Tovačovský, zato však nebylo tehdy, za krále Vladislava, v zemích českých muže, jenž by se jim mohl rovnati moudrostí i životní a politickou zkušeností⁷¹ vyjma z doby nedávné Palečka, o němž sice Filipce jistě ještě dobře věděl, ale jež, šaška, sotva mu, člověku jinak tak ušlechtilému, jeho sebevědomí prelátské dovolilo uvést, ač na místo čtvrté by nepochybně patřil.

II

PŘEDCHŮDCI PALEČKOVÍ V ZEMÍCH ČESKÝCH

Máme-li si konkrétněji uvědomiti, jak Paleček souvisel s minulostí a jaké místo mu připadlo ve věku poděbradském, musíme míti na zřeteli, že z dvojího proudu, na nějž se čeští (ale i cizí) „joculatoři“ dělili, ale jenž byl Palečkovi společný nejen jako vynikající osobnosti, jako šašku dvorskému, nýbrž i pro jeho nepřestávající příslušnost k lidovému typu vagantskému, z něhož vyšel, ale ke kterému se podle naskýtajících se příležitostí

⁶⁹ V úvodu k článku Staroč. zlomky satirické v ČČM 1875, str. 321; předtím již tamtéž, str. 95 a d. vydal článek České pamflety za války šmalkaldské, obracející se proti králi Ferdinandovi. Právě dotčená charakteristika, která však ušla pozornosti stejně E. Chalupného v jeho monografii *Národní filosofie česká* (I. Národní povaha; r. 1932), jako Jos. Krále, *Českoslov. filosofie* (1937), má již předchůdce ve V. Nebeském, jenž v ČČM 1847, I, str. 335—36 vyznačuje, jak „čilá naše mysl, ve znaku a tvaru si libující, naše obratnost v nápodobnění musely si brzo oblíbiti tento druh básnický“, totiž drastický satirisující humor, dosahující až „bezuzdné smělosti“. V. Černý, *Staroč. Mastičkář*, 29—30, souhlasí, že tu nejde o nějaké pouhé přetvoření jakéhosi vzoru německého, nýbrž o výtvořiny původní, uvádí z r. 1889 mínění Ad. Patery v ČČM, str. 335—36, kde se ve smyslu Nebeského mluví o „památkách nevázaného humoru a komických [lze tu spíše říci: satirických] vloh našeho lidu ve věku dávno minulém“. Je dobře si to uvědomiti právě u Palečka, jemuž třeba, jak uvidíme, přičísti více původnosti, nežli se obvykle myslí.

⁷⁰ Sr. u Palackého V, 1^a, str. 382, pozn. 332, jako citát z Jana Blahoslava, opravdu však z Orlíkovy Knihy úmrtí, ovšem asi na Blahoslavově základu (sr. FRA I, Abt. V, str. 220).

⁷¹ Však Palacký v téže souvislosti praví o Klenovském, že nebyl ani učeným, ani spisovatelem; než toho náležitě oceniti nade všechny jiné vedlo Filipce, na nějž nové dějepiscevské české skoro zapomíná, přátelství od mlada ze školy prostějovské, utvrzené dalšími zkušenostmi a nedávající se svěsti rozdíly v přesvědčení náboženském.

opět antaeovský vracel, pochopitelně daleko více určitých podrobností se zachovalo o aristokratičtějším proudu dvorském: k němu se úže a více upínala pozornost těch kruhů, z nichž pocházeli naši zpravodajové, ať to byli kronikáři světští i církevní, odborní autoři theologičtí i právníčtí nebo úřední osoby, vyhotovující listy a listiny všeho druhu. O příslušnících tékavého typu vagantského vznikalo při řídkých příležitostech jen málo písemných památek, a z těch ještě velká většina se ztratila. Jedním takovým vzácným, skoro ojedinělým příkladem je zpráva z r. 1492, zachovaná zásluhou akribii neocenitelného sběratele Oldřicha Kříže z Telče, o písni Věrní křesťané. Dovídáme se o ní provenienční data, jaká nám skoro o všech jiných skladbách zůstává dlužno pro nedostatek pramenů i nejsvědomitější nové bádání: složil ji farář Bartoloměj z Uher. Brodu, zazpíval ji (asi po prvé) jakýs „ioculator“ z moravského Šternberka Adam a dal ji opsati Řehoři „Ruffo“, jenž ji přinesl do Třeboně⁷². O „ioculatorech“ dvorských je již zpráv více, ač ani těch není mnoho.

Tyto zprávy sahají do 12. století ke králi Vladislavovi, jenž r. 1167 potvrdil darování, jež učinil jeho stejnojmenný otec Dobřatovi; za touto zprávou hned r. 1176 je zmínka o „joculatorovi“ Kojatovi, jenž obdržel újezd Dobřetín, získaný patrně štědrostí jeho knížecího patrona⁷³. Při tom ovšem je nesnadno rozhodnouti, týkají-li se doklady ty hudebníků nebo již žertérských recitátorů a improvizátorů. Na rozhraní vlády Václava I. a Přemysla Otakara II. se připomínají z 6. IV. 1253 z Moravy, kde vládl Přemysl, při zmínce o prodeji jednak vsi Cetonic a drobných pozemků ve Znojmě, jednak ve vsi Valové v Pražsku, „ioculatoři“ Zungel a Konrád (ten se již nazývá „cognomine Joculator“, jako joculator bývalý nebo jako potomek po předku tak nazývaný)⁷⁴. Byli-li první dva Češi, je dvojice druhá německá, nepochybně následkem národnostní změny, nastalé na dvoře moravském i pražském. Z doby Václava II. pak dočteme se v kronice Zbraslavské několika zmínek o „joculatorech“⁷⁵. Zajímavá je v té příčině shoda mezi dědem Václavem II. a vnukem Karlem IV., jež u císař-

⁷² Sr. Vilíkovský, *Latin. poesie žák. v Čechách* (1932), str. 120 i odtud V. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 126. Podobný doklad o Václavovi z Mačovic sr. výše pozn. 54.

⁷³ Od doby Zibrtovy, kdy doklady ty i následující podal z Erbenových Regest v knize *Jak se kdy v Čech. tanc.* (str. V, pozn. 9 až 12), se jejich citace vrací u všech, kdo se tímto thematem zabývali (Nejedlý, V. Novotný atd.) až do Ant. Novotného *Staropražských theatralií* (1952), str. 8. O dotčeném Kojatovi se neostýchal zaznamenati jeho úmrtí — patrně pro jeho vážnost — ani mnich Podlažický ve svém nekrologiu, nazývaje ho „histrion“ (Novotný, *Čes. děj.* I, 3, str. 190).

⁷⁴ Sr. k tomu i Dudík, *Děj. Mor.* IX, str. 35 i Novotný, *Čes. děj.* I, 3, str. 985.

⁷⁵ Dvě z nich, k r. 1282 i 1297, citoval V. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 126, a lze je ještě doplniti zmínkou třetí o pobytu králově r. 1240 v Erfurtu (*FRB* IV, str. 43; i zde „mimi saltant“). Z kronikářova líčení královské korunovace r. 1298, kterou provází „omne genus ludi“, je zajímavé jeho konstatování, jen zčásti Černým citované: „Hic etenim muse propriis sunt artibus use . . . Hic scit cantare, quidam carmen recitare.“

ského vnuka je ještě stupňována. Patří-li k přímé charakteristice Václavovy náklonnosti k šaškovské rozmarnosti žertovné jeho privilegium, vydané písaři královské kuchyně Janovi Vestfálskému, jemuž udílí notářství o miskách i škopcích dřevěných, spojené s desátkem z vyjedených mis a hrnců⁷⁶, zato podobný dekret, vydaný prý od vládce pekelného Plutona, ale přičítaný někdy na vrub Karlovi IV., jímž tento Janovi, „comiti vallis fatue“, uděluje „comitatum predictum“ se všemi hrady a tvrzemi, třeba pokládati za fiktivní diktamen, jež i když z kanceláře královské nevyšlo jako skutečná listina, přece má pro povahu osobnosti Karlovy i jeho dvora podobnou charakterističnost jako dotčená listina Václavova⁷⁷. Význam této fikce vystupuje tím spíše, víme-li, že Karel z cizinců podobným způsobem, jako se stalo v dotčené právě fikci formuláře biskupa a kancléře

⁷⁶ Sr. Emler, *Reg.* II, č. 2315 a 2316; dříve již u J. Voigta, *Das urkundl. Formelbuch*... AÖG 29 (1860), 155/6, č. 162–63; sr. k tomu Šusta, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, 2. vyd. z r. 1926, str. 118, Vilikovský, *Latin. poesie žák. v Čech.* (1932), str. 100 i A. Novotný, *Staropražský Dekameron* (1947), str. 53. Pochází ze sbírky královského protonotáře Jindřicha; Šusta, jenž o Václavovi II. napsal též článek jako o básníku (ČCH 1915, str. 217 a d.) a tak vložil i základ jeho sympatií k básníkům jiným i k recitátorům jejich děl, i Vilikovský pokládají žertovný dekret Václavův za listinu skutečně vydanou.

⁷⁷ Jde tu o kus, vydaný od Ferd. Tadrý v *Summa cancellariae* (1895), str. 13–14, jež H. Friedjung, *Kaiser Karl IV.* (1876), str. 109, ve zmínce blíže nerozvedené měl za skutečnou listinu kanceláře Karlovy, stejně jako po něm J. Kalousek (ve spise uvedeném v pozn. 78), str. 188. Fiktivnost jeho uznávají jak Šusta (již v I. vyd., str. 114), tak Vilikovský na místech v pozn. 76 dotčených. Tvrze v „bláznivém hrabství“ mají příslušná česká i německá jména „V Nitonicích, Velblúdích, Třenicích, Bláznových, Na srancích“ [„Narrenberg, Narrenstein, Affenfeld, Affenkirchen...“: sr. vydavatelskou poznámku Tadrůvu, str. 13, pozn. 2, i Vilikovského, str. 100, pozn. 225: „cum stultissimis pertinenciis“]. V souvislosti s pojmenováním Dolcibenovým je Tadrůva poznámka (tamt. 4) o obdobném ustanovení jakéhos „figellatoris familiaris“ za „rex omnium histrionum“ (sr. k tomu Nejedlý, *Děj. předh. zp.*, str. 114 a d.). Jakousi předzvěstí k těmto žertovným ustanovením Karlovým zdá se býti titul „rex ribaldorum“ z okolí králů francouzských: osobě takto vyznačené, stejně jako „dem Bovenkönige“ na Dolním Rýně, připadal — problematický ovšem — dozor nad potulnou čeládkou, jež na silnicích i na jarmarcích byla obecnou trýzní: sr. k tomu Bechthum, str. 82 i 157, pozn. 234, kdež se i připomíná v Beaucaire (v Provenci) již k r. 1175 korunovace „regis super histriones universos“. V kontrastu s tím byla právě za Karla IV. (15. V. 1355) v Pise korunovace florentského učenice Zanobiho della Strada, proti čemuž Petrarca, již od r. 1341 korunovaný básník, protestoval (Burckhardt I, str. 224); Petrarca sám byl k svému uspokojení od Karla r. 1357 jmenován falckrabětem („comes palatinus“: sr. Jos. Truhlář, *Počátky humanismu v Čechách*, 1892, str. 8–9.) O zájmu Karlově o divadlo podává v *Rektorysově Knize o Praze III* (1932), str. 101, pozn. 4, doklad J. Port podle J. Cibulky k r. 1377, kdy císař v Paříži sledoval při hostině herce, předvádějící dobytí Jerusalema od Gottfrieda z Bouillonu. — Má-li výše dotčený „rex ribaldorum“ ráz povšechný, vztahující se ke všem lidem potulným, měl užší smysl „král čtveráků“ („le prince de Sots“), spolek to rozpustilých kleriků pařížského Soudního dvora („Nevíňátek“), jenž si na rok volil krále a měl výsadu pořádati fraškovitá představení dramatická („sottie“: sr. V. Černý, *Staročes. Masticár*, str. 45 a d.). O těchto „králích bláznů“ („prince de Sots“) se zmiňuje též V. Nebeský, *Masticár* v ČČM 1847, I, str. 327, jenž k r. 1480 připomíná jednu jejich frašku. U nás jinde zde (sr. pozn. 25). dotčení bonifanti, žáci-zpěváci na hradě pražském s voleným biskupem („episcopus Innocentum“): sr. o tom Nejedlý, *Děj. předhusit. zpěvu*, str. 207 a d.

Jana ze Středy, jmenoval i proslulého Vlacha Dolcibene, jenž ho svým jiskřivým vtípem pobavil, „králem italských žertérů“. Dolcibene potom se sebevědomím, jež si troufá stáhnouti na svou úroveň i nejvyšší hodnoty světské, řekl r. 1369 ve Ferraře: „Vy přemůžete svět, poněvadž jste přítelem mým i papežovým; vy bojujete mečem, papež pečeti k bullám a já jazykem.“⁷⁸ K tomuto význačnému hodnocení vynikajících schopností šaškových, stavícimu jej, ne-li nad svět, tedy alespoň nad Itálii, jako obdobný doprovod patří i Karlovo vladařské gesto, jímž oceňoval talenty i „ioculatorů“ z vlastního domácího prostředí, svěčuje na př. r. 1353 takovýmto svým dvořanům Václavovi a Havlovi i poslání diplomatické, oznámení svého sňatku s Annou Svídnickou do Štrasburka⁷⁹.

A stanovisko podobné stanovisku svého krále zaujal i jeho kancléř, biskup Jan ze Středy, jež k neshodě o to s pojetím církevním příznivě ladily i jeho humanistické sklony, činíce jej povolnějším ke světským kladům životním, takže na jeho dvoře, nejdříve v Praze, pak v Olomouci, můžeme vedle hudebníků tušiti i žertěře, šašky: nebylť v tom mezi českými preláty ani vedle příslušníků vladařského rodu lucemburského zjevem zvláštním⁸⁰. O králi Václavovi sice nověji Nejedlý míní, že za něho vysoká vlna hudebních zálib karolinských, zvláště pokud šlo o veřejnost, klesá⁸¹, ale jinak právě za tohoto krále vystupuje na jeho dvoře šašek, jehož památka s jeho životem nezemřela, Žito.

Ovšem obnovitel jeho popularity ve století 16. Jan Dubravius ve své latinské *Historia regni Bohemiae* (1552) více si cenil jeho dovednosti kejklířské nežli žertéřské⁸². Spíše však než tato stránka pozdější tradice o něm upoutá podrobnost z r. 1393 o pražské satirické demonstraci proti odpust-

⁷⁸ Sr. Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien* I (IX. vyd. z 1904), str. 168, i Friedjung (1876, podle jeho patrně I. vyd. z r. 1860), str. 109, i J. Kalousek, *Karel IV. otec vlasti* (1878), str. 189. Burckhardt k výroku Dolcibeneho přidal poznámku charakteristickou pro ocenění šašků vůbec: „Das ist kein bloßer Scherz, sondern eine Vorahnung Pietro Arretinos.“

⁷⁹ A. Huber, *Regesta imperii* VIII (1889), str. 123, č. 1352. J. Kalousek, str. 188, užítý tu výraz „ioculator“ správně překládá do češtiny „šašek“. Rok před tím, r. 1352, při hojném obdarování bratří Svacha, řečeného „Zlatá ruka“, i Maršíka odlišuje je od ostatních „ioculatorů“ tím, že druhého při tom výslovně zve „fistulator“ (= pištec), kdežto u prvního byl zřejmý jeho charakter hudební z uvedeného čestného označení (sr. Huber VIII, str. 122, č. 1534).

⁸⁰ O zálibě Karlově, Jana ze Středy, moravských markrabat Jana a Jošta v hudbě jsou opět zajímavé doklady u Nejedlého, *Děj. předhus. zpěvu*, str. 114 a d.: přitom z hudebníků na dvoře moravském vedle několika Němců alespoň v jednom, v Ocakovi, lze tušiti Čecha. Mezi vznešenými českými patrony hudby a zpěvu nemohl chyběti ani nástupce biskupa Jana v kancléřství arcibiskup Jan z Jenštejna, alespoň v době, než se od světa odvrátil, stejně jako ze světských velmožů Smil Flaška z Pardubic.

⁸¹ Tamtéž, str. 116.

⁸² Názvukem k tomu je hned jeho charakteristika „Venceslai magus“, když počíná o jeho koucích vypravovati. A v tom jej právě, tuším, následoval i Komenský v *Moudrosti starých Čechů*, když jej příležitostně nazývá čarodějníkem (sr. výše pozn. 66). K pojetí Al. Jiráka viz zmínku F. M. Bartoše v jeho článku o době Václavově ve sborníku *Alois Jirásek* (1921, red. Mil. Hýsek), str. 16.

kům, v soudobé kronice sice podaná anonymně, beze jména hlavního pří-
 ní činitele, jímž nepochybně byl Žito⁸³. Královský šašek tehdy z návodu
 některých jiných osob, nepochybně milců královských, běhal v jakémsi
 podivném klobouku — snad na způsob tiary papežské — spolu s jinými
 společníky po kostelích, v nichž byly odpustky udíleny, a zpíval českou
 písničku: „Jahódky, jahódky, kterak ste ranno prokvetly!“ Zpráva o tom
 však hned dodává, že šašek tak činil „jen v jednom neb ve dvou dnech“,
 asi pro protesty kruhů církevních. Je nasnadě, že šašek a Žito, doložený —
 ovšem vlastně jen až v polovině 16. století od Dubravia — k r. 1389 při
 svatbě Václava IV. s Žofii Bavorskou, jsou jedna osoba. Toto ztotožnění
 pak nabývá ne zcela bezvýznamné, ač jinak dosti povážlivé opory v po-
 drobnosti uvedené r. 1789 v knize K. F. Flögela, že se starší autor Eberh.
 D. Hauber pamatuje, že kdesi četl, jak prý Žito byl přívržencem Huso-
 vým: proto prý není divu, že kaceřující odpůrci z něho učinili čaroděje⁸⁴.
 Značným pokrokem v poznání historického zjevu Žitova bylo by zjištění
 vlastní předlohy verse Dubraviovy, než v to lze těžko doufati. Ani další
 rozvíjení thematu nevedlo jinam než k vytknutí, že thema žitovské bylo
 zčásti po způsobu jiných tradičních látek přenášeno na novou, v Čechách
 zdomácnělou tradici o Faustovi⁸⁵. Jen A. Sedláček r. 1894 upozornil na
 možnost konkrétnějšího postižení osobnosti Žitovy pomocí pražských
 topografických dat Tomkových, ale sám hned naznačil, myslím však
 neprávem, marnost této cesty⁸⁶. Kdyby byl tušil totožnost Žitovu se

⁸³ Jediným pramenem tím je t. zv. kronika university pražské ve FRB V, str. 568. V prvním, Höflerově vydání (*SS. rr. hus. I*, 1856, str. 14), je uvedeno mylné a nesrozumitelné čtení rukopisu „minis regis“, které však již r. 1868 Palacký, *Die Gesch. d. Hussiten thums u. prof. C. Höfler*, str. 18, správně opravil na „mimus regis“ (tak to přijal i Goll, upravuje své vydání ve FRB V., a tak opravy té užil Tomek, *Děj. m. Prahy III*², 19, pozn. 7 i 383), ale stále ještě bez doplnění jména šaškova. Jména toho nedoplnil ani Nejedlý, *Poč. hus. zpěvu* (1907), str. 125—26, ale ani Černý, *St. mil. lyr.* 119, když Tomkovo líčení demonstrace z r. 1393 uvedl; u něho se ostatně jméno Žitovo vůbec neozve. Tomek i Nejedlý kladou v písni šaškově místo slova „ráno“ zajisté správnější „ranno“. U Bartoše, *Čechy v době Husově* (1947), o demonstraci není zmínky.

⁸⁴ Spis Flöglův, vydaný v Lehnici a v Lipsku, má titul: *Geschichte der Hofnarren* a na str. 216 o Žitovi z doby krále Václava, jehož jediné zná z českých šašků, cituje knihu Hauberovu *Bibliotheca magica*, Stück XXXV, S. 755. Spis ten má titul širší: *Bibliotheca, acta et scripta magica oder Gründliche Nachrichten und Urtheile von solchen Büchern und Handlungen, welche die Macht des Teufels in leiblichen Dingen betreffen* (Lemgo 1738—41, v 76 sešitech ve 3 svazcích): je mně bohužel nepřístupný.

⁸⁵ Opět to byl Zíbrt, jenž se při svých starších pracích též zabýval těmito souvislostmi, jak svědčí jeho článek v *Květech* 1893, II, str. 340 a d.: Zkazky o staročeském čaroději Žitovi a první vydání knihy (Karchesiovy) o Faustovi r. 1611, sr. i V. Schulz, Ku pověsti o staročeském čaroději Žitovi v Zíbrtově *Českém lidu VIII*, (1899), str. 310. Předchůdcem uvedené práce Zíbrtovy byl již článkuček téhož autora Staročeský čaroděj Žito v časopisu *Vesna* (ve Valaš. Meziříčí) 1890, str. 5—6.

⁸⁶ Sr. jeho *Sbírku pověstí historických lidu českého*, poznámku na str. 156, jak Henzl Žito byl v letech 1424—26 jedním z konšelů Nového Města pražského i že „jako mladý muž mohl býti na dvoře Václavově, ale o nějakém šašku neb kejklíři toho jména není nic známo“. Na str. 169—170 podává Sedláček stručný výťah Dubraviova kratochvilného vypravování, s uznáním jeho „samorostlého vtípu“, jež současně (r. 1894) v širší klasické formě vyšlo v Jirákových Starých pověstech

šaškem z r. 1393, snad by se jeho skepse značně zmírnila. Není sice rozhodnuto tím, když víme, že Henzl Žito byl v prvních dvou desetiletích století 15. (od r. 1399) majitelem několika domů na Novém Městě pražském⁸⁷, že Henzlem byl náš Žito; pravděpodobné však je, že jinak asi byl jeho příbuzný, čímž by tento místní a časový moment rozmnožil chudičkou pramennou informaci o Žitovi. Jinak však legenda, svými nemotornými domysly navazující na udání Dubraviovo a přidávající k nim svůj moravský epilog!⁸⁸ V literatuře dosavadní dosud ušla pozornosti příslušná zmínka o konci života Žitova ve spise F. A. Hebera *Mährens Burgen und ihre Sagen* (z r. 1848), lokalisující jej na hrad Jevišovice⁸⁹. Podání Heberovo, ať již mělo svůj základ v tradici lidové, což je právě na Moravě sotva myslitelné o látce jinak české, nebo v nějaké literární předloze, svůj pramen zjevně znešvařilo nechutnou matencí s pověstmi skotskými (i jméno Macbethovo se tu ozve), v něž zasadilo své líčení o posledních letech Žitových i o jeho konci, o jeho tajemném zmizení, spojeném s čistě pohádkovými podrobnostmi o černé kočce s bílými nohama, jak o půlnoci z hradu vyjela na vozíku taženém dvěma kohouty⁹⁰. Pokud jde o poměr tradice žitovské s palečkovskou, jejich časová souvislost dává tušiti, že, jak o tom ještě dále bude zmínka, lze se domýšleti jakési jejich konkurence.

Po době Václava IV. následuje v historii českých šašků dvorských přerývka, způsobená válkou husitskou, jež sesadila bratra Václavova Zikmunda s trůnu královského a Prahu zbavila skoro na dvě desetiletí královského dvora: tak o šašcích z tohoto období lze mluvit jen v jejich vztazích k českým událostem veřejným, zatím co historie žertěřů vagantských pokračovala bez přerývky dále, ovšem žertěřů utrakvistických, jimž bylo

českých, uchovávajících již titulem příslušné partie „Žito kouzelník“ pohádkovou tradici Dubraviovu i Komenského i s tím zakončením, jak satanáš, jemuž se byl Žito zapsal, nakonec „jej odnesl s tělem i s duší“.

⁸⁷ O jeho hodnosti konšelské sr. Tomek, *Děj. m. Prahy* V, str. 84—85; o domovním jeho majetku sr. jeho *Základy místop. praž.* II, str. 31, 36 a 20 (k domům č. 664 b, 687 k a 559): r. 1434 byl mrtev; o Jakubu Žitném ze Soběslavě k r. 1430—33 sr. tamt. I, str. 152 (k č. 664 b). Možnost spojití tato data se šaškem Žitem by snad byla dána připuštěním, že se Žito po dočasném pobytu na dvoře královském zase vrátil k svému starému zaměstnání měšťanskému, k řezničině, o níž víme, že byla řemeslem Henzlůvým. O jménu Žitově, že je najdeme v 15. století jako šlechtické jméno rodové, sr. kletům dvacátým zmínky Tomkovy v *Děj. m. Pr.* IV, str. 377, 390—91 i 429 o Jindřichu Žitovi z Jivjan, královském purkrabím na Přimdě; k r. 1424 sr. i Sedláček, *Zbytky register*, č. 860. O sirotkovi po Lvíkovi z Jivjan má zmínku Emler, *Rel. tabul.* II, str. 290 k r. 1460; o Jivjanech (na Stříbrsku) sr. i Sedláček, *Místop. slovník histor.*, str. 376.

⁸⁸ Snad by v tom, že konec Žitův je spojen s Moravou, bylo možno postihnouti matnou stopu předlohy Dubraviovy.

⁸⁹ Str. 14—18.

⁹⁰ Záviše z Kunštátu, jemuž prý malý stařík Žito na Jevišovicích svými kratochvilnými žerty ukracoval chvíli, jakož již i jeho otcí prokázal důležitou službu — ovšem na rozhraní 14. a 15. věku —, na hradě dotčeném nenajdeme: nezná ho ani Fr. Černý ve svém *Ukazateli jmen* (k zem. deskám moravským) na str. 139—40, ani Lad. Hosák v *Histor. místopise země mor.-slez.*, str. 100—101. Zda tradici žitovskou zpracoval Ad. Wenig, jak měl v úmyslu, nevím.

dopráno volnosti pohybu i působení ve většině zhusitštělé země, kdežto žertěři katoličtí, ať čeští nebo němečtí, měli pole svého působení zúžené jen na území menšiny katolické. V tom smyslu ze šašků Zikmundových — lze se domnívati, že se jich v jeho okolí za více než padesátileté vlády vystřídalo více — zaslouží zvláštní pozornosti jeho španělský šasek Borra nejen svým celkovým významem, nýbrž i způsobem, jak zasáhl v osudy jednoho z předních měst českomoravských, Brna, a tím přímo v českou historii. O tom se však v přední studii o něm jednající, v článku vynikajícího historika německého Jindř. Finka z r. 1936, jež se zabývá Borrovými vztahy k Německu, nedovíme nemilým přehlédnutím hlavní o tom zprávy Zikmundova biografa Windecka⁹¹.

„Pan [Mossen, Mesire] Borra“, jenž „byl králi [Zikmundovi] poslán z Katalonie“ — panovníku typu tak internacionálního, jako byl Zikmund, hodil se po bok i cizokrajný šasek — byl opravdu reprezentačním typem dvorského šaška, povznášeje se svým vlivem i bohatstvím vysoko nad obvyklou úroveň své třídy; charakteristika „miles gloriosus“, která se dosud čte na jeho bronzovém náhrobku v katedrále barcelonské, nebyla miněna nikterak ironicky. Královny jej s úctou ve svých listech pozdravují, král aragonský Alfons je opravdovým kmotrem jednoho z jeho synů a Borra sám, o jehož přízeň se kdekdo ucházel, se veřejně chlubil, že si svým bláznovstvím více peněz i cti získal, nežli učenci svým uměním a vědou. Než jeho listy králi Alfonsovi, z Kostnice z koncilu i z různých jiných měst, kam přišel v družině Zikmundově, ukazují, že byl to i jeho diplomatický talent, pro něž byl zahrnován úctou i dary, které jeho hrabivost neopomíní ve vlastních listech podrobně vypočítávati i líčiti. Mezi štědrými dárci byl i Zikmund, ač právě o něm v té souvislosti není v Borrově korenspondenci zmínky: zato však odjinud víme, že při jedné hostině ho Zikmund tak obtížil stříbrem, že až pod tím drahým břemenem klesal k zemi⁹²; král mu prý byl tak nakloněn, že ten, kdo Borru nějak znamenitěji obdařil, stával se přítelem královým; odhad darů, jichž se Borrovi takto od krále, knížat i měst dostalo, přesahoval podle obecné pověsti 100 000 zl. Styk králův s ním byl velmi intimní, takže s ním i v témže pokoji spával. Jistě příčinou toho byl nejen jeho vtip a žert, nýbrž i jiné schopnosti, které králi činily styk s ním i jeho radu vzácnými.

⁹¹ Des aragonischen Hofnarren Mossén Borra Berichte aus Deutschland (1417, 1418) v *Histor. Jahrbuch* 56 (1936), str. 161 a d. Základem článku Finkova je vydání listů Borrových, jež připravil Manuel de Bofarull de Sartorio v *Tres cartas autógrafas e inéditas de Antonio Tallander Mossén Borra, maestro de los albardanes* a vydal r. 1895 jeho syn Francisco: bohužel právě toto vydání mně zůstalo nepřístupno, takže musím užiti, co nejen z této snůšky zpráv o Borrovi, ale i odjinud podal Finke. Dodávám, že o Borrovi se zmiňuje též humanista Giov. Pontano ve spise *De liberalitate*, jak to uvádí L. Geiger v exkurse XXVI. v J. Burckhardta *Die Kultur der Renaissance in Italien* I^o, str. 343.

⁹² Flögel, str. 303—04.

Nás tu ovšem především zajímá příhoda, kterou o něm zaznamenal Eberh. Windecke a již si Finke nevšiml, ač jinak jeho Paměti dobře znal⁹³. Patří do r. 1422, jak naznačuje časová souvislost s příjezdem Zikmunda Korybuta do Čech, o němž jedná Windeckova kapitola předcházející. Šlo o věc pro katolictví moravské skoro osudnou. Brnu hrozilo nebezpečí, že bude překvapeno husitským převratem, a v této těžké chvíli Brněnské vystřelil Borra, maje prý ve svém zajetí — asi rok strávil v Hradci-Králové — příležitost zvědět o úkladných přípravách v Brně k převratu. I vyručil se od husitů a příjev do Brna, tázal se hejtmana i konšelů na měšťany, jejichž jména v Hradci slyšel v souvislosti s chystanou zradou. Když tázaní pověděli, že jsou jim jména ta dobře známa, vyjevil jim, že jsou to zrádci, kteří chtějí město husitům vydati. Konšelé se poděsili, vedli si však opatrně. V noci dali z označených šest předních osob („hejtmanů“) zatknouti, a když ti vše vyzradili, dali konšelé ještě za úsvitu na 500 lidí zajmouti a stíti. Za odměnu, že tak město zachránil, dostal Borra stříbrné odění (pancíř, náramce, náhlenky i přilbu) a k tomu ještě ocelový pancíř; potom odejel ke králi do Budína.

O věcném podkladu Windeckových udání nelze pochybovati, i když o husitství brněnském, z něhož je tento pokus o naprostou náboženskou přeměnu v Brně, není odjinud zpráv, nehledíc k některým podrobnostem, jež byly přehnány nebo nesprávné. Jak se octl Borra v zajetí v Hradci lze vysvětliti, i když v článku Finkově shledáváme velikou mezeru, v níž nevíme, kde Borra byl a co se s ním dalo. V listě z 3. září 1418 praví Borra králi Alfonsovi Aragonskému, že ho král Zikmund, jenž chce jeti z Ulmu — odtud také Borra píše — nejprve do Uher i do Čech, aby viděl svou dceru, nechce od sebe propustiti a že on sám se proti tomu nemůže brániti. K tomu Finke poznamenává, že nevíme, jak dlouho se Borra potom v Němcích zdržoval, zda opravdu jel se Zikmundem na východ a kdy se vrátil: první zpráva pak o něm je prý až po sedmi letech, z r. 1425. Je z toho patrné, že Windeckova zajímavá zpráva, jež v historii slavného šaška vsouvá

⁹³ *Denkwürdigkeiten aus Gesch. d. Zeitalters Kaiser Sigmunds* (vydání Altmanovo), str. 115; kapitola tato je již i ve vydání Menckenově v *SS. rr. Germ. I* (1728), 1144—45. Také Hagen ve svém překladě v *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit* 79 (1886) ji má na str. 89—90, při čemž cituje i *DRTA VIII*, str. 232, o Borrově obdarování v Norimberce 26. VII. 1422 (pro význam jeho je příznačné, kolik tehdy dostal: Norimberští dali počtu králi samému 800 zl — „*landswerung*“ —, královně Barboře 400 zl, kancléři biskupu passovskému 50 zl, Kašparu Šlikovi 8 zl, takže jestliže dali Borrovi 32 zl a jeho sluhovi 2 zl., byla to známka neobyčejné pozornosti). Windecke sám byl tehdy též v družině královské (sr. *Altmanův* úvod k Windeckově spisu, str. XXXII) a jistě si nedávnou brněnskou příhodu Borrova, která v okolí Zikmundově budila živý ohlas, dobře pamatoval až na to, že se mu časové udání Borrova zajetí při pozdějším teprve zaznamenání prodloužilo na rok (k pobytu Zikmundovu v Norimberce sr. i Windecke, str. 151). Altman sice pokládá (str. XLVII) vypravování o Borrovi za charakteristický příklad, jakou prý měl Windecke zálibu pro dvorský klep; víme-li však, jaké místo Borra zaujímal i v diplomacii svých pánů, přiznáme zajisté zájmu Windeckovu o něho význam hlubší.

pozoruhodné bohemicum, buď Finkovi vůbec ušla, nebo že — což je neméně zlé — nedošla jeho náležité pozornosti, jaké bylo třeba při nedostatku zpráv jiných. Z historie Zikmundovy z let 1420 i 1421 si můžeme zajisté vysvětliti, že nebyl-li i Borra s králem v Uhrách, byl s ním velmi pravděpodobně v té době v Čechách, jejichž značnou část spolu i s Moravou by byl poznal: byl patrně u Prahy při Zikmundově obléhání i při korunovaci 28. července 1420 a byl přímým účastníkem i velkých událostí po ní následujících. A byl již patrně před svým zajetím v Hradci v Kutné Hoře a v Brně a právě v Kutné Hoře byl snad svědkem hromadného vyvraždění tamních husitů na konci r. 1421, předchůdce to masakru brněnského, jehož pak sám byl hlavním původcem. Snadným vysvětlením jeho zajetí hradeckého byla nepochybně jeho přítomnost při bitvě u Habrů 8. ledna 1422, kde byl zajat a odveden do Hradce. Zde ovšem nebyl v zajetí rok, nýbrž se z něho patrně vyručil brzo — nebyl-li ovšem propuštěn na slovo spolu se Závišem Černým z Garbowa⁹⁴ —, takže v červenci r. 1422 mohl býti již u krále v Norimberce. Rozumí se, že se ani počet popravených husitů brněnských nemusí bráti v té míře, jak uvádí Windecke.

V dosavadní historii brněnské našla příhoda Borrova málo ohlasu a tím méně ocenění. Správné časové zařazení Bretholzovo z r. 1894 nedošlo dále náležitého povšimnutí⁹⁵. Krones sice r. 1900 ve svém přehledu výpravných pramenů moravských přirozeně ani zprávu Windeckovu o Borrovi nepřehlédli, ale pokládal ji za anekdotu, kterou prý by spíše než k r. 1424, kam ji sám z nouze přiřadil, bylo položit k r. 1428, s nímž již T. Pešina z Čechorodu spojil podobný zrádný pokus o Brno, tehdy Sirotků: s tím však nesouhlasí pravděpodobná domněnka Kronesova, že zajetí Borrovo asi souvisí s porážkou Zikmundovou u Habrů r. 1422⁹⁶. Fr. Šujan sice později zamítl příhodu z r. 1428 jako od Pešiny vybájenou, o níž vlastní prameny nic nevědí, ale, třebas o zprávě Windeckově věděl i o její citaci u Kronesy, ve vlastním líčení historie brněnské nic dalšího z toho nevyvodil, spokojuje se jen zmínkou o tom v poznámce pod čarou⁹⁷.

Pro důležitost věci budiž mně dovoleno dátí zprávě Windeckově o Borrovi poněkud širší rámec! Případ brněnský z r. 1422 není výjimkou z pravidla, že nejen na Moravě, nýbrž z části i v sousedství slovenském husitství, ovládná záhy většinou situaci na venkově, vnikalo i do předních měst, která stále ještě byla pod převahou stejné katolickou, jako německou, a zde se po případech moci domáhalo většího uplat-

⁹⁴ Sr. o tom Tomek IV, str. 251.

⁹⁵ Die Übergabe Mährens an Herz. Albrecht V. von Österreich im J. 1423 (AÖG 80, 296, pozn. 3); připojená zde zmínka o výstraze Znojenských z 1. III. 1422 se týká těch Znojenských, kteří byli v Brně na jarmarce, ale sotva má vztah k zamýšlenému úkladu o vydání Brna husitům. Nověji se opět dotkl epizody Borrovy Bretholz v *Brünn. Geschichte und Kultur* (1938), str. 106, prostě ji jen, nikoli však zcela správně, uváděje podle Windecky. Sr. k tomu můj článek K historii husitské Moravy v *ČMM* 1940, str. 203. Dataci Bretholzovu z r. 1422 na rok 1424 mění ve svém referátu o tomto jeho spise J. Dřimal v *ČMM* 1938, str. 398, ale beze všeho odůvodnění.

⁹⁶ Die erzählenden Quellen d. Gesch. Mährens im fünfzehnten Jht. v *Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Mähr. u. Schles.* IV (1900), str. 38 a 41—42. Domněnky o zajetí Borrovy u Habrů jsem již užil výše v textu.

⁹⁷ *Dějepis Brna* (II. vyd., 1923), str. 197, pozn. 3. Jos. Aschbach, *Gesch. K. Sigmund's* III (1841), str. 332, se podle Pešiny pokusu o Brno z r. 1428 jen dotýká.

nění, ne-li naprosté moci, vyvolávající tím tuhý odpor protivníků. Ačkoliv již r. 1415 byli v Olomouci skoro současně se smrtí Husovou upáleni dva husité, kněz Jan i jeho druh, nám blíže neznámý⁹⁸, a ačkoliv takto dalo německé katolictví českému husitství odstrašující příklad, přesto husité na cestě již zahájené pokračovali dále. Máme o tom doklad ze Znojma o upálení měšťana Vierdunga i jeho syna Jana⁹⁹. I z pozdějších let jsou zprávy z Moravy i Slovenska o nových husitských pokusech zmocnit se předních měst. A nebyla to poslední hranice ve Znojmě, na níž svůj život končili nepovolní husité!¹⁰⁰ Snad ani připomenutý již, ale v pochybnost bráný případ brněnský z r. 1428, při němž podle Pešiny dva tajní husité byli jako zrádci potrestáni a přímý útok husitský byl 17. května odražen, není zcela vymyšlen¹⁰¹. Na Slovensku r. 1432 padla v moc husitskou Trnava Istí, při níž bychom mohli předpokládati i jistou pomoc domácích účastníků¹⁰², jako krátce potom z Trnavy i Holiče se s pomocí přešpurských přívrženců podnikl pokus o překvapení samého Prešpurku¹⁰³.

Spolehlivost Windeckovy zprávy o Borrovi sice by ve své podstatě sama obstála, ale lze jen vítati, máme-li ještě jiný doklad, jenž ji, pokládané některými historiky za pouhou anekdotu, dodává ještě plnější přesvědčivosti. V městském archivu brněnském se v jednom z jeho rukopisů¹⁰⁴ zachovaly záznamy o sázení konšelů: v nich

⁹⁸ Viz o tom Ot. Odložilík, *Z počátků husitství na Moravě* v ČMM 1925, str. 41.

⁹⁹ Podrobnosti o tom podává Aug. Neumann ve *Studiih a textech* VI, str. 160: byli upáleni „propter Hussonum perfidiam“ 29. X. 1421 [nikoli 27. X., jak Neumann chybně převádí datum „in crastino sanctorum Symonis et Jude“]; za dříví na hranici je v účtech městských položka 15 grošů 2 denáry.

¹⁰⁰ Sr. Neumann, str. 168: „pro lignis ad combustionem Hussonum de Martinicz 16 gr.“ (18. X. 1421). O dotčeném zde Červeném Martinkově jsou i potom různé podrobnosti v účtech znojemských; sr. k tomu i Bretholz, *Uebergabe*, str. 295 i Neumann, *K děj. hus. na Mor.* (1939), str. 69.

¹⁰¹ Nelze tu jíti do podrobností! Poznamenávám jen, že Pešina (*Mars mor.*, 1677, str. 532), Balbín (*Epitome*, 1677, str. 423) i Kruger (*Sacri puberes*, Maius, 1669, str. 105) mají tu za společný základ Z. Theobalda, *Hussiten-Krieg* I (1621), str. 524, k jehož zpragmatizované verzi je Palacký III. 2³, str. 207, pozn. 370, svrchované skeptický.

¹⁰² Sr. o tom Palacký III, 2³, str. 54 i Tomek IV, str. 529—30. Že Trnava byla „von den leidigen Hussen gewonnen durch itel verreterigen und also gresz gut darinne genomen“, sr. Windecke, str. 334.

¹⁰³ Sr. V. Chaloupecký, *Proces proti husit. přívržencům v Bratislavi* r. 1434 v *Právním obzoru* 1. X. 1930. O tom, že Prešpurští mají mezi sebou zrádce, „die unser verreter und ubergeber und anzüenter wolden sein“, mluvil již r. 1428 s jejich zástupci ve Vídni Albrecht Rakouský (sr. jejich list z 10. II. 1428 v ZVGMS 1, 2, str. 65): potrestají-li jich Prešpurští několik, je naděje, že husité na Prešpurk nepotáhnou [„wen, bo (= wo) se nicht helfer haben in einer stat, do ziehen se nicht fuer“]. Podobně psali již 24. IV. 1421 Tachovští do Štrasburka, že prý husité k nim poslali „verreter und mortbrenner“, aby jim, až k městu přitáhnou, dali znamení, na kterou bránu mají udeřiti: dva z těchto zrádců Tachovští upálili a jiné mají ještě ve vězení (*Studie a texty k nábož. dějinám čes.* III, 2, Olomouc 1923, str. 83).

¹⁰⁴ Čís. 48. Výpisky z něho o sázení rad od r. 1420 do r. 1430 mi poskytl ochotně městský archivář docent Dr Jar. Drmal, jemuž za tuto laskavost srdečně děkuji. Zápis o tom, jak zemský hejtmán Jindřich z Plumlova ustanovil novou radu 8. X. 1420 (fol. 374 b), ve jménech se shoduje s českým listem Brněnských z 6. IV. 1421 bratřím Vokovi mladšímu a Janovi z Holštejna v AČ VII, str. 582, č. 34; chybí zde jen „Zeboldus loricator“; mezi nimi jména prvních, Jana Kozí hlavy, i následujících pak Václava („iuvenis civis“; v českém textu „Václav u věži“) značí nesporně Čechy. Při sázení od samého krále 24. XI. 1421 (fol. 675 b) se tu z předešlých konšelů jen vyskytují jména Jana Schönknapa a Jindřicha Haze; z ostatních jmen rázu německého je těžko určit Čechy, nebyli-li jimi „Petrus de Eywancicz“ nebo „Johannes pergmaister“.

však zeje právě v letech 1422 a 1423 pro kritiku zprávy o Borrovi charakteristická mezera, takže po konšelích z r. 1421 se činí zmínka až o konšelích, ustanovených od Albrechta Rakouského 27. září 1424¹⁰⁵. I zdá se, že snad pro nepokoje r. 1422 a 1423 k osazení rady nedošlo, a to tím spíše, když na konci zápisů o smlouvách z r. 1424 je touž rukou psaný zápis, nepochybně též z r. 1424: „Nota! Nomina profugorum. Isti diffidaverunt Sulconi et Prassoni. Primo Johannes Baba, Malus Petrus, Cholta, Zylka, Petrus Polonus, Wolfardus, Panoska“¹⁰⁶. I když nevíme, kdo byli oni Sulek a „Prasso“, jimž dotčení zběhové, většinou s českými jmény, opověděli, můžeme se domýšlet, že je to v souvislosti s hnutím brněnské menšiny husitské, v němž prozrazení Borrovo tak účinně zasáhlo a o němž se zpráva nezachovala leč v uvedeném pozdějším přípisku.

Hejtmanem, o němž se zmiňuje Windecke, sluší mysliti tehdejšího purkrabího špilberského. Byl jím nepochybně Rudolf z Beče, jenž se v Brně připomíná 19. října 1422¹⁰⁷. A nebylo bez významu, že Brněnští měli ve své kritické situaci muže, jenž měl po ruce i značnou hotovost posádky špilberské, tak vydatně posilující branné síly měšťanské; zároveň tak obranná opatření Brněnských, ve své krutosti bezohledná, byla kryta autoritou královskou. Při tom nelze přehlédnouti zvláštní národnostní ráz tehdejší brněnské správy městské, jak nám jej představují uvedené záznamy o složení rady městské: lze z nich tušiti, že tu nebylo takových národnostních rozporů, jaké jsou tehdy příznačné většině českých měst, takže možno v tom viděti zvláštní ráz poměrů moravských, po stránce národnostní ještě ne tak vyhrocených jako v Čechách. V soupisech konšelských z r. 1420 i 1421 lze dosti určitě rozlišiti mezi 12 konšely dvou- nebo tříčlennou menšinu českou proti trojnásobné nebo po případech ještě o něco větší většině německé, při čemž je právě charakteristické, že ani masakrem z r. 1422 se celkem tento poměr nemění a že se od r. 1424 opět vracejí česká jména konšelská, některá dokonce z oněch starších před r. 1422. A aby bylo toto mísení a prolínání živlů českých a německých tím význačnější, i v uvedeném, sotva úplném, soupise zběhů, kteří r. 1422 unikli záhube a kteří, jak je viděti z jejich opovědi, nevzdávali se myšlenky pomstíti husitskou pohromu z r. 1422, najdeme mezi většinou jmen českých, s nimiž je zde spojeno i jméno Poláka („Petrus Polonus“), i jedno jméno nesporně německé („Wolfardus“), značící, že brněnští husité mezi sebou měli i Němce. Aby pak se jako důvod proti skutečnosti krvavé lázně brněnské nemohlo uváděti, že o ní je jediná zpráva, Windeckova, proti tomu svědčí stejně jediná zachovaná zpráva o tehdy nedávno předcházejícím vyvraždění husitů

¹⁰⁵ Fol. 327a. Čteme tu opět jména známá z r. 1420, Jana Koží hlavu i Václava Turra (od věže). Jména Hanuška Háze, Hanuška „Czurowczera“ i Václava Schwarze by mohla nepochybně svědčeti o pokročilejším pronikání češství do rodin německých.

¹⁰⁶ Fol. 581 b.

¹⁰⁷ Gr. Wolny, *Mrkgjsch. Mähren* II, 1, str. 177; sr. i Emler, *Rel. tabul.* II, str. 179; vklad listiny Anny Domčkové z 19. X. 1422 do desk zemských 30. IX. 1437, kde je jedním ze svědků, a to na prvním místě, Rudolf z Retce [sic: má býti Betce]. Není to ovšem onen Rudolf z Beče, říšský někdy vikář ve Feltre v Itálii, jenž již 1. IV. 1421 zahynul při obraně Berouna [Windecke, str. 136, praví: „der fromme her Rudolf (von Betze), der Felters also lange ingehalten hatte in Frigul“; sr. i Palacký III, 2³, 74 i Tomek IV, str. 138—39, jenž Rudolfa pokládal za vlášského polního hejtmana ve službě Zikmundově]. Purkrabím na Špilberce byl patrně jeho stejnojmenný syn, jenž se pak 4. III. 1434 připomíná v landfridu brněnském [Rudolf z Beče a z Strielek, *AC* X, str. 251; Strilky však od r. 1437 patřily Joštu Hechtovi z Rosic: Brandl, *Lib. cit.* III, str. 439, č. 3]. K r. 1440 uvádí Paprocký v *Diadochu*, str. 330—31, zápis dluhu 800 kop Anežce z Donína, manželce Rudolfa z Betce (zase ne z Retce; sr. Sedláček, *Listy ze ztracených archivů panských ve Věst. spol. n.* 1891, str. 406).

kutnohorských, o němž bychom nevěděli, kdyby se o něm nezmínil Vavřinec z Březové¹⁰⁸. Pokud pak jde o hromadné popravu, i případy soudobé ukazují, že případ v Brně r. 1422 předčil jiné jen počtem svých obětí.¹⁰⁹

Po této významné příhodě Borrově máme opět o tehdejších šašcích a o jejich poměru k husitství jen příležitostné zápisy. Takového rázu je pozdní anekdotická zmínka o šaškovi jednoho knížete německého, jenž prý v samý den bitvy u Ústí (16. VI. 1426), která strašlivými ztrátami šlechty saské i středoněmecké dlouho zůstala v živé paměti, řekl: „My jsme upekli husu; nyní přijdou Češi a přinesou nám šalši.“¹¹⁰ Z r. 1434 za sněmu v Řezně (od května do srpna) je v soupisu darů konšelských v souvislosti s dveřníky, heroldy, pištci i trubači císaře Zikmunda i jiných přítomných knížat na prvním místě položka: „Item des keisers und herr Caspar Schlicken narren geschenkt 1 gulden.“¹¹¹ Jsou-li tu šaškové stavěni na stejnou úroveň s pestrrou společností služebníků různého druhu a není-li tu vysokého hodnocení, jakého se Borrovi dostalo v Norimberku r. 1422, zajímá nás tu při této dosti již plebejské kvalifikaci zmínka o šaškovi, patřícím již v družinu šlechtických magnátů, v tomto případě kancléře Kašpara Šlika. Jen o málo později, na březnovém sněmu pražském r. 1437, se naskýtá „blázen“ rožmberský, jenž, maje se svým pánem Oldřichem přístup i mezi sněmovníky, představoval již typ aristokratičtější, soudíc podle smělosti, kterou si při svém vystupování dovoľoval: šel prý již při závěru jednání mezi sněmovníky od jednoho kněze husitského k druhému a klepal jim na hlavy, řka: „Vy popové, kde jsou vaše pleše? Prohráli jste je nebo propili?“ I strhl se z toho

¹⁰⁸ FRB V, str. 533—34.

¹⁰⁹ Král Zikmund byl v tom Brněnským příkladem, když právě v Brně na Špilberce někdy v září 1421 na jeho rozkaz byla postínána čeleď zajatého poselstva českého, jež Mikuláš Opavský, syn neblaze proslulého knížete Jana, zvaného po vraždění na Karlštejně (1397) potupně „mistrem“ [katem], vydal králi (sr. *St. let. čes.*, Palackého vyd. 48, č. 115 a Šimkovo, str. 37; odpor veřejného mínění proti tomu, vyznačený u Palackého III, 2³, str. 123¹¹⁹, je ještě patrný z líčení pozdějšího letopisce, když při té příležitosti mluví o Janově „mistrovství katovském“ a o synu jeho Mikulášovi, jak poselstvo české králi vydal „jako na masný krám“). Zikmund ostatně hned potom 17. listopadu 1421 osobním příkladem poučil Brněnské, jak si v takových rozhodných okamžicích mají vésti, když v Brně, obklíčiv sněmovnu uherským vojskem a dav připraviti provazy k jímání, donutil moravské panstvo ke vzdání artikulů pražských (Vavřinec z Březové ve FRB V, str. 527). O podobném případě z města Kladska píše fojt hornolužický Albrecht z Koldic 21. XII. 1428, když tu bylo zajato 40 lidí, částečně ze služebnictva českých šlechticů, kteří se tam utekli: kat ze Svídnice je prý již 14 dní v městě a „vorterpt si von tage zu tage“ a ještě dále prý se lidé podezřeli ze zrahy zajímají (*SS. rr. Sil.* VI, str. 727; sr. i Grünhagen, *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420—1435* (1872), str. 161). Za takové otrlosti dobové vyniká ušlechtilé gesto Viléma Kostky z Postupic, jenž — když v říjnu 1422 v Praze při popravách tábořské oposice již pět lidí bylo sfato a Zikmund Korybut nejevil chuti v tom přestati — zvolal ke knížeti: „Nakatujž se s nimi, dokudž chceš!“ a hned se svou čeledí odejel: „A hned přesta [kníže] toho stínanie“ (*St. let. čes.*, Pal., str. 56, č. 129 a Šimek, str. 46).

¹¹⁰ Theobald, *Hussitenkrieg* I, 1629, str. 238 [„Es schreiben etliche . . .“]: „Wir haben eine Ganzs gebraten; jetzt kommen die Böhmen und bringen uns ein Salsen darzu.“ Šalše je omáčka.

¹¹¹ DRTA XI, str. 443 (rozumí se tu 1 zl každému).

veliký smích. A druhého dne přišli prý tíž kněží, majíce pleše a ostříhané vousy. K tomu pak řekli někteří páni: „Hle! Tu se stal blázen Vaším opravcem i trestatelem!“¹¹² Ironie tohoto posměšku se strany katolické se týkala přísného rigorismu husitské společnosti, obracejícího se proti všem svodům hříchu a házejícího šašky v jeden pytel s kejklěři, trubači i hudci¹¹³, třebaš jinak, zvláště při nepřestávající veřejné polemice proti zlořádům církve katolické, byla i jejich pomoc vítána. Tak bylo již zjevně, jenž nepřekvapoval alespoň ve společnosti dvorské, že r. 1438 při korunovační hostině krále Albrechta II. na hradě pražském vedle 30 trubačů, pištců a bubeníků byli i šašci, ve svých vtipech a žertech se předstihující¹¹⁴. Tak s širším pronikáním radostné životnosti, přihlédající více i k požitkům tohoto světa, přibývá i mezi utrakvisty opět šašků, bavících svým rozmarem, ale i groteskním trpasličím nebo znetvořeným vzhledem, umocněným ještě zvláštním směšným ústrojem, jak své pány z bohaté šlechty, tak i širší lidové publikum. Obojí, jak již bylo výše naznačeno (viz str. 23), bylo spojeno v názvu „blázen-mužik“, jak se výrazně dovidáme na konci r. 1448 v dotazu pana Oldřicha z Hradce, jenž si o svém otci Menhartovi přál vědět, „kterak se má a nebo rytířsky a panský-li jeho chovají, jestli který komorník při něm a blázen mužik“¹¹⁵. Odtud již vidíme, že šašek je v české šlechtické společnosti nezbytným služebným činitelem. Přirozeně zaháněl takový šašek v polovině 15. století nešťastné Perchtě z Rožmberka i jejím dívkám v teskně nehostinné dálce na Mikulově smutky opuštěnosti, provázející první strasti Perchtina života manželského¹¹⁶.

Než tento Perchtin šašek představuje přízemní typ, od něhož se v bohatých variacích lišily typy jiné, duchovější, u nichž nad primitivní a hrubou zábavou, jakou mohla poskytovat mrzácká tělesná grotesknost,

¹¹² Jecht, *Codex diplom. Lusat. super.* II, 2, str. 670 [„Sieh! hy ist der narr uwer corrector und uwer straffmeister worden etc.“].

¹¹³ Sr. k tomu mé *České děj.* III, 3, str. 789 i 791—92, ale též Mart. Koláře *Řemesla i obchodové, kteří starým Táborem dovoleni i nedovoleni byli* (původně v *Pam. arch.* VI., 1865, str. 151 a nyní v Kolářově *Sborníku histor. prací*, 1924, str. 210 a d.).

¹¹⁴ Sr. mé *České dějiny* III, 1, str. 341; ve spisku Coronatio Adalberti (byl vytištěn v projektovaném VI. svazku *FRB*, jenž však nepřišel v širší oběh) na str. 41 se praví: „Vnd dyweyle der konig as, do woren eczliche narren; iczlicher wolde bas narren vor dem konige wen der ander. Eczliche sungen, vnd woren czwene jungen, dy hatte der meister von Prewssn gesant dem konige. Dy tawmelten vnd treben geradikeit vor des konigs tische, vnd sprach[er], er hette ir ny gelenker gesehen.“ Tito poslední byli ovšem akrobati.

¹¹⁵ V listu Bedřichovi ze Strážnice v *AC* IV, str. 16.

¹¹⁶ Sr. žertovný německý list Perchtin (byl to ovšem cizí, ne všude zcela jasný překlad českého diktátu) v *AC* XI, str. 244. Jeho vydavatel A. Sedláček mu nerozuměl, domnívaje se, že tu snad jde o medvěda, ač narážka Perchtina na medvěda miní šaška v jeho hrachovinném přestrojení za medvěda: sama Perchta mluví o „mein waschungsnarren“, ježž bratru Jindřichovi posílá a jenž je starý a plešatý, sní mnoho sladkostí atd.; její panny jej nazývaly „svým synem“ (sr. tamtéž, str. 245, č. 10). O masopustních medvědech v hrachovině sr. Zíbrt, *Staročes. obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonár.* (1889), str. 19—20.

již byly vlastní i duševní její obdoby, stupňovitě vynikal ve vysoké transposici vtip a rozmar; takového šaška pro Itálii charakterisoval Burckhardt výrazem „l'uomo piacevole“. Záleželo tu na individualitách těch, kdo si vyraženi přáli, i oněch, kdo je jiným poskytovali, ať tito patřili k třídám vyšším nebo lidovým. Jaký tu na př. byl rozdíl mezi prostou Perchtou beze všeho hlubšího vzdělání a jejím bratrem, biskupem Joštem, jenž svou bystrou inteligencí i humanisticky již usměrňovaným vzděláním patřil mezi přední zjevy své země i národa a jenž, třebaž o tom není přímých dokladů, zajisté měl ve svém nejbližším okolí i šašky, podobně jako se toho můžeme domýšleti o jeho vrstevnících rázu Tasa z Boskovic nebo Zdeňka ze Šternberka. A týkalo se to stejně katolíků jako utrakvistů a mezi nimi i Jiříka z Poděbrad, a to již i v době, kdy teprve stoupal k vlastním posicím mocenským.

On měl již v době gubernátorské — a vlastně již i o něco dříve — svůj dvůr, kde podle vševládné módy nemohli chybět šašci, jako tito náleželi nevyhnutelně i u jiných knížat, s nimiž se stýkal nebo o nichž alespoň slyšel, k dvorskému personálu. A takový dvůr byl nejen ve stálých jejích sídlech, nýbrž částečně alespoň měnil svůj pobyt i se svým knížetem. Tak je známo i o Jiříkovi z jeho doby gubernátorské, že za pobytu ve Vídni r. 1455 dostali od tamní městské rady dary vedle trubačů a loutníků i jeho šašci¹¹⁷. A již z doby dřívější, z r. 1450, se vliv Oldřicha Celského na jeho synovce, mladého krále Ladislava, jevil v tom, že jeho dvůr ve Vídni nebyl bez svůdné účasti šašků, zpěvaček a tanečnic¹¹⁸. A s tím je ve věčné spojitosti o něco pozdější list krále Jiřího z 15. V. 1460, jímž dal v zástavu Janovi z Drozdovy hory i synu jeho Beneši ve 40 kopách dvůr v Jehnicích i s jinými příslušnostmi, „pro jeho kratochvilné služby, jimiž předkuom našim i nám líbil se“¹¹⁹. Je z toho patrné, že tento Jan byl šašek, a to šašek český. Na otázku, koho rozumětí oněmi „předky“, by přišel v úvahu mladý král Ladislav, zvláště z té doby, kdy byl po prvé v Praze a kdy Jiříkovi záleželo na tom, aby ho sepal s češtvím, nebo po případě i zemský hejtman moravský Jan Tovačovský z Cimburka, jež Jiřík mohl též pokládati za svého „předka“ jako markrabě moravský a též proto, že šašek Jan byl svými zájmy majetkovými, způsobem, jak si a od koho získal své statky, úzce s Moravou spojen; sotva by se tu mohlo mysliti na Zikmunda s jeho naladěním spíše internacionálním, s nímž služba českého šaška nebyla ve shodě, a ještě méně na Albrechta II., jenž vládl Moravou již od 20. let a jenž, měl-li šašky, měl Němce.

¹¹⁷ Sr. *mé Čes. děj.* III, 2, str. 926, pozn. 3.

¹¹⁸ Tamt., str. 753.

¹¹⁹ List ten otiskl A. T. (Turek) v drobném příspěvku Odměna králova šaškovi v *Čas. Spol. přát. starož.* 1952, str. 117. Regest jeho však již podal Sedláček, *Zbyt. register* (1914), č. 1729. Sr. s tím L. Hosák, *Histor. místop. země mor.-slez.*, str. 210 o Jehnicích u kláštera Králové na St. Brně a 307—08 o Novém Hradě, o němž též v této souvislosti jde.

Ve vztahu ke gubernátorství Jiříkovu lze v této souvislosti vzpomenout i na známou historku, kterou Eneáš Silvius vypravuje o scéně mezi Jiříkem a braniborským šáškem Kilianem, aby charakterisoval Jiříkovo střízlivé náboženské stanovisko¹²⁰. Kilian byl tehdy i později ve službě Albrechta Braniborského, jenž mu svěřoval i leckterá posláni diplomatická, mezi jiným i ke králi Jiříkovi, a k tomuto tím spíše, že nějaký čas, r. 1459 při sjezdu v Chebu, a snad i někdy jindy, byl od Albrechta králi propůjčen ke zvláštním službám. Právě při dotčeném sjezdu chebském lze pozorovati několik artistů (hudeců „se zpěvem slavičím“ a jiných, špilmanů „s rohy“), kteří svými umělými kousky udivovali vzácné hosty; při tom zvláště na sebe upozornil šásek saský, jménem Marcius, jehož soupeřem zde byl Kilian¹²¹.

To ovšem byli šáskové němečtí, jak si toho žádala německá národnost mnoha účastníků sjezdu. Vedle nich bylo těžko se uplatnit šáskovi českému, ledaže by svými vtipy a žerty zaujal urozené hosty české z české i moravské šlechty. V tom případě bychom čekali, že se ozve jméno Palečkovy. Než není tomu tak, ač se zdá, že již tehdy byl ve službě Jiříkově, snad ještě než se Jiřík stal králem, na což, zdá se, ukazují Palečkovy styky s náboženskými horlivci moravskými, kteří se uchýlili na Klatovsko a Domažlicko asi někdy v druhé polovině let padesátých. Kdyby nebylo styků těch a jejich odrazů v listech pozdější Menší stránky bratrské, bylo by těžko dokazovati Palečkovu skutečnou existenci a tak odstraniti legendární mlhu, jež nejen jeho službu na dvoře Jiříkově, ale celý jeho zjev obestírá¹²². A mlha ta zastírá i dobu, která přišla po jeho smrti. Jako by potom českých šásků dvorských vůbec nebylo, alespoň ne takových, kteří by byli hodni pokračovat ve stopách Palečkových a v jeho duchu a způsobu udržovat vážnost, jakou si on zjednal na dvoře královském! O českých šáscích pak vlastně skoro neslyšíme; to jen zčásti můžeme přičísti tomu, že na trůně českém pak sedali cizinci, málo dbalí i šetrní k českosti svého dvořanstva a v Praze již jen občasné se zdržující. Možno-li ještě jakousi výjimku učiniti o pozdějších Jagellovcích na českém trůně, u nichž se jen náhodou zachovala zprávička o šáskovi krále Vladislava z r. 1512, a to ještě nikoli o šáskovi, jenž by svým duchem a vtipem svému okolí imponoval, nýbrž již jen o trpaslíkovi, jemuž k zábavě panstva stačil jen jeho groteskní

¹²⁰ Sr. mé *České děj.* III, 2, str. 908, pozn. 1, i *Dvě studie o době poděbradské* (1929), str. 106 a d., kde o Kilianovi jsou i jiné podrobnosti k tomu, co se praví zde, v textu nad čarou. Nemám za zcela vyloučeno, že kromě toho, že byl opravdu rytířem, jak ho jeho pán Albrecht nazýval [„Ritter Kilian, unser Narre“], byl totožný i s würzburgským radou Kilianem, připomínaným k r. 1462 v Praze (*FRÁ* 44, str. 334), třebaš přitom byl zván doktorem.

¹²¹ Mé *Dvě studie*, str. 361.

¹²² Tak ještě anonym, píšící o Palečkovi v Riegrově *Slovníku naučném* VI (1867) je v té příčině naprostým skeptikem: o Palečkovi prý existují „hojné povídky“, „avšak ani skutečnost jeho osoby není zjištěna, tím méně pak lze víry přiložiti všelikým udáním o jeho rodu“.

zjev¹²³ — ze dvora Ferdinanda I. znám jen zmínku ve Wintrově článku Blázn¹²⁴ o „českém bláznů“; toho měl r. 1539 pro mladé dva prince královské opatřiti nejvyšší hofmistr u nejvyššího kancléře Volfa z Krajku, zajisté nejen pro „libost“, o níž se král zmiňuje, nýbrž patrně i proto, aby se princové snáze a hravěji naučili mluvit česky, neboť jinak, měl-li Ferdinand, jak lze se snadno dohadovati, též šašky, sotva to byli šaškové čeští!

III

SKUTEČNOST EXISTENCE PALEČKOVY RUKOPISY A TISKY HISTORIÍ O NĚM

Z vlastní doby poděbradské není o Palečkovi ani nejmenší určité zmínky, zvláště když zpráva Bonfinova o zápase šašků na sjezdu olomouckém r. 1469 žádného jména nepodává¹²⁵. Teprve ve Všehrdových Knihách devaterých, jež byly r. 1499 po pětileté práci dokončeny a po nové úpravě teprve za 10 let r. 1508 veřejnosti odevzdány¹²⁶, bylo jméno Palečkovy určité vysloveno, ale jen ve spojení s historikou, jež se pak do základu vši literatury palečkovské, do Dvanácti historií, nedostala¹²⁷. Potom r. 1523 ve spise „odtrženců“ bratrských, Menší stránky, o pronásledování počínající se Jednoty, nazvaném O původu Jednoty bratrské, se objevuje jméno Bratra (píšu tu úmyslně náslovné velké B, protože se tím míní člen Jednoty bratrské a ne snad důvěrné jméno šaškovské, jaké bylo Palečkovi

¹²³ V 1. svazku *Pramenů a studií k českým dějinám* vydávaných Histor. ústavem v Praze v článku Jos. Macka na str. 46 v cestovních účtech nejv. mincmistra Jana z Potštejna v Budíně je položka: „Item trpaslíku královské Milosti 15 gr(ošů).“ Jiná zajímavá podrobnost, týkající se šaška královny Anny, zableskne se z pestré mosaikové směsice Z. Wintrova *Kulturního obrazu českých měst* II, str. 389, pozn. 20 — rok tu udán není — z účtu mincovního úřadu kutnohorského o daru jedné kopy „Manganovi, králové J. M. bláznů“.

¹²⁴ V knížce *Malé historie ze života staročeského* (1888, str. 254).

¹²⁵ V jeho *Decades* IV., lib. II; Palacký IV, 2³, str. 507, pozn. 396, sice praví o tomto zápase bláznů, že by se „snáze dalo pochybovati o skutku samém nežli o pravé jeho podobě“, neboť zápas ten byl by se málem změnil v zápas celého shromáždění, protože kdosi z Čechů prý zachránil českého šaška před pádem a za to byl od p. Zdeňka Šternberka způčkován — ale, i když netřeba pochybovati o zápase samém, lze tím spíše pochybovati o tom, že českým účastníkem tohoto zvláštního souboje byl Paleček. Ten byl již tehdy pravděpodobně tak vysokého věku, že sotva by bylo radno jej vystavovati takové zkoušce tělesných sil. Ani popis zápasníka Čecha — ač Bonfini po letech se v tom mohl mýlit, tendenčně zveličuje tělesné kvality Čechovy, aby jeho nezdar bil tím více do očí — že byl „silný a urostlý, takže se prý dalo čekatí jeho vítězství nad menším, ale zavalitým Maďarem“, tomu neodpovídá (sr. i Herben v premii Palečka 1882 na str. 8a); patrně zápasníkem byl jiný šašek Jiříkův.

¹²⁶ Sr. Jakubec I³, (1929) 571, 575.

¹²⁷ Jak samy Historie nepřímo svědčí o existenci Palečkově, sr. níže pozn. 209.

dáváno) Palečka jako utěšitele utištěných Bratří, avšak s časovým určením jen velmi povšechným a tak jen málo mlhy kolem něho prosvětlujícím¹²⁸. Zde se praví: „Také toho času [kdy se Bratři seznámili s Palečkem] vsadili bratra Mikuláše Křížovského na Poděbradech. . . A tyto věci se dály, ješto jsme ješto bratra Řehoře nepoznali.“ O tomto Křížovském určitější zmínka je v Manuálu M. Václava Korandy, jež klade jeho vystoupení do doby kolem r. 1450¹²⁹.

Jestliže tak vyplynuly ze starých pamětí určitější zpráva o jménu Palečkově i o době, kdy se Paleček mohl Bratři zastati, jsa nepochybně již ve službě Jiříkově, připojuje se k těmto skrovným, ale přece významným stopám ve starších bratrských pramenech ješto jedno pásmo, vedoucí k dalšímu určení. Je to rozvíjející se verše o proroctví, věštícím úspěšnou budoucnost Bratřím, „lidem bez meče“. Již ve Spise o dobrých a zlých kněžích z r. 1468-69 se mluví o takovém proroctví, prý z doby ješto Václava IV., jehož konkrétní podrobnosti byly jako „vaticinatio ex eventu“ pochopitelně vymyšleny a v starší text proroctví vsunuty až později: při tom nám zde hlavně záleží na dodatku, že Bratřím bylo proroctví to oznámeno „od toho, který byl tomu [v době Václavově] přítomen. A když zvěděl o nás [Bratřích], řekl, že se to všecko naplnilo již“¹³⁰. Jméno anonymního svědka, jehož zprá-

¹²⁸ Spis je zachován v pozdějších *Aktech Jednoty bratrské* IV, fol. 105a—109a (je to první část většího spisu B. Lukáše, jenž pak sahá až k fol. 122 b): sr. Josef Müller, *Geschichte und Inhalt der Acta Unitatis Fratrum* v *Zeitschrift für Brüdergeschichte* 1913, str. 101. Příslušný citát je uveden ve článku Jana Herbeny Klenovský — Paleček v Rezkově *Sborníku histor.* 1883, str. 47—48, v kterémž základním východisku moderního bádání o Palečkovi jsou uvedena o něm data, známá až do r. 1883, i s příslušnou literaturou. Herben zde přesvědčivě zbavil historii palečkovskou mylivého ztotožňování Palečka s Bratrem Janem Klenovským, jakým hned počátky novějšího bádání o Palečkovi zatížil ne Dobrovský, uváděje r. 1818 Palečka v literaturu, nýbrž Palacký r. 1827 (sr. opravu Jakubcovu I, str. 615); sr. pak ješto v tom smyslu význam další stručné, přesto však pro informaci ciziny důležité poznámky Palackého, *Gesch. v. Böhmen* IV, 2 (1860), str. 585, pozn. 395 (v českém vydání IV, 2³, str. 567, pozn. 396), skepticky zavrhující Bonfinovu zprávu o šaškovském souboji r. 1469, která ješto nejspíše nacházela místo v německé historii šaškovské, jinak málo k Palečkovi všímané; sr. z ní K. F. Flögel, *Gesch. der Hofnarren* (1789), jenž ješto zná jen Žita, a Nick, *Die Hof- u. Volksnarren* I—II (1861); spis F. W. Ebelinga *Zur Gesch. d. Hofnarren* (1884) mně zůstal nepřístupný. Již rok po Herbenovi vyšel krátký, ale hutný exkurs Jar. Golla o proroctví o Bratřích a s tím i o Palečkovi, kriticky aplikuje tradici o něm ve směs nejstarší literatury bratrské (v *ČČM* 1885, str. 67—69 a nověji ve spise *Chelčický a Jednota*, 1914, str. 140—2). Sr. též Jakubec I (1929), str. 615. To jsou nyní — připojíme-li k tomu i Erbenovo vydání jediného tehdy známého tisku Historií Palečkových r. 1868 ve *Výboru* II, str. 1337 a d. i s tím výrazným titulem — hlavní předpoklady k pokusu o fixaci zjevu i osobnosti Palečkovy.

¹²⁹ Vydání Jos. Truhláře (1888), str. 44 (na okraji folia): „Temporibus superioribus circa annum 1450 quidam Grizovski et Straka vadebant cum sua matricatura, quod Christus non est deus.“ O Křížovském, že se jmenoval Mikuláš, uvádí Ant. Gindely, *Gesch. d. Böhm. Brüder* I (1868), str. 20, jak jej cituje Truhlář 44*. O něm sr. též mé *Čes. děj.* III, 3, str. 628—29 i článek V. Novotného *Sektářství na Táboře* (sborník *Tábor, město Žižkovo*, 1928, str. 9 a d.; o Tůmovi z Nepomuku, dotčeném ve spise z r. 1523, sr. *Čes. děj.* III, 3, str. 992).

¹³⁰ Sr. celý citát u Golla, *Chelč. a Jed.*, str. 141—142, kde jsou i jiné podrobnosti o tomto proroctví. Sr. i mé *Čes. děj.* III, 3, str. 986.

va již sama jeví patrnou věcnou souvislost s uvedeným již líčením z r. 1523, uvedla, až v polovině 16. století poznámka Jana Blahoslava ve spisu O původu Jednoty bratrské¹³¹. Právě se tu, „že by byl to nějaký Paleček. Však nesmím toho jistiti, on-li tě byl čili kdo jiný, než o němž mi to praveno“. Přese vši výhradu Blahoslav zajisté věřil v toto Palečkovu svědectví. Jeho závěr nabývá větší průkaznosti přípiskem ke slovům ve Spisu o dobrých a zlých kněžích o tom, jak o Bratřích prorokoval „jeden člověk znamenitý, učený“ a jak svědek toho to později Bratřím oznámil: „Paleček to Bratr pravil, qui receptus fuit [= přijat byl] v prvním přijímání k dobrému svědomí.“ Tato marginálie, k níž je připojena značka B (ta se zdá býti Blahoslavova¹³²), vlastně znamená, že dřívější výhrada Blahoslavova neplatí. Z toho plyne dvojnásobný fakt pro chudičkou biografii Palečkovu: předně, že, jsa přítomen věštbě o Jednotě před králem Václavem, byl asi tehdy mladičským dvořanem královským a že se podle toho narodil někdy na počátku prvního desetiletí 15. století, a za druhé, že byl členem Jednoty¹³³. Že do služeb Jiříkových vstoupil jako muž již vyzrálý, třebaš ne ještě vetchý stařec, naznačuje zachovaná zde podrobnost o jeho dočkání „stavení bratrského církve“, tedy jejího konstituování v druhé polovině 50. let. Vztahují se k tomu slova B. Lukáše ve spise z r. 1510 O obnovení církve¹³⁴ o „svobodě“,

¹³¹ Je ve vydání Ot. Odložilíka, zprvu r. 1928 v Reichlově Špalíčku V, 143, pak r. 1929 ve *Věst. Král. čes. spol. nauk* roč. 28, VII, str. 69, kde se spis ten pokládá za Blahoslavovu prvotinu z r. 1547 (tam., str. 1): K. Krofta však (u Golla, *Chelč. a Jednota*, str. 141) míní „asi z r. 1550“.

¹³² Sr. Jar. Bidlo, *Akty Jednoty bratr.* I, 118a.

¹³³ To uznává Goll (*Chelč. a Jedn.*, str. 142) proti pochybnostem ještě Herbenovým a souhlasí s tím i Bidlo (v *Aktech Jed. br.* I, str. 118, pozn. 1), pokládaje formální přijímání do Jednoty již tehdy u ní za platnou zvyklost. Znění Spisu o dobrých a zlých kněžích zmínkou, stavící proti sobě bouře, propukající již v Čechách za posledních let Václavových, a „lid bez meče“, jenž povstane „za krále z Kunštatu“ — přímý to kontrast, jenž ovšem byl patrný až pozorovateli pozdějšímu a byl vsunut v prorocství až později —, zdá se svědčiti, že vlastní, zatím nerozvinutý náznak prorocství byl králi Václavovi sdělen již nedlouho před jeho smrtí; stalo se to asi ve formě, jak si představoval budoucnost Matěj z Janova ve spise O ohavnosti, tak, jak se o něm zmiňuje Apologie bratrská z r. 1503 a jak citát o tom uvádí Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 142, že totiž „lid nový povstane, podle nového člověka způsobný . . . z něhožto nové kněžstvo vyjde a přijato bude. Ale mám za to, že věci půjdou pohenáhu“ a tedy nikterak s nemožnými před r. 1419 konkrétními podrobnostmi o Žižkově, Albrechtovi II. atd. Tak, zatím zcela prostě, si pak v letech 50. vybavovala paměť Palečkova vzpomínku z mladých let. To se zdá souhlasiti i s tím, že v letech 60. století 15., jež jsou vlastním časovým rámcem Historií o Palečkovi, si třeba Palečka představit spíše jako šedesátníka nežli člověka již v dalším, pokročilejším věku. Na to, tuším, ukazuje i okolnost, že Paleček při svých potulkách mimo hranice dvora královského i prostředí pražského by sotva, kdyby byl již sedmdesátníkem, rozeným ještě před r. 1400, mohl na venkově lidem pomáhati při různých pracích na poli i doma (při pošívání střech došky atd.).

¹³⁴ Dataci sr. u Müllera-Bartoše, *Dějiny Jedn. br.* I, (1920), str. 336, č. 14, že nejmenovaný svědek o oznámení prorocství králi Václavovi se „dočkal“ počátku ustavení církve bratrské. „Ten pak svědectví o tom dal králi, takže sám král dal svobodu. Než potom kněží krále popudili proti Bratřím“ (sr. u Golla, *Chelč. a Jedn.*, str. 141). Vadí tu přímá zmínka o králi, pročez Goll (tamt. 68) odchod Bratří do Kunšvaldu klade v mezidobí „mezi smrtí Ladislavovou v listopadu 1457 a volbou Jiřího v březnu 1458“. B. Lukáš, máje zřetel hlavně k dotčenému pronásledování (prvnímu

kterou Jiřík dal Bratřím, aby se usadili v Kunvaldě, a to přimluvou přímo tu nejmenovaného Palečka, jenž tedy již musil býti delší dobu v jeho službě, aby si k takovému vlivu zjednal v přízni Jiříkově důvod: dostáváme se tím do doby před dotčeným výše Jiříkovým listem Janovi z Drozdovy hory, jehož byl před tím již Paleček u dvora v povolání šaškovském ne-li současníkem, tedy následníkem.

Pokud jde o proroctví o Jednotě, s nímž se, jak pověděno, Paleček dostal ve styk již dávno dříve, bylo by možno vysloviti možnost, že jeho původcem byl vlastně Matěj z Janova svým náznakem o „lidu novém“, ale že nebyl sám tím, kdo tuchu tuto králi Václavovi ohlásil, nýbrž že to byl jiný „člověk znamenitý, učený“, jež označil jiný lakonický přípisek k textu Spisu o dobrých a zlých kněžích jménem „Mistr Manholt“, jménem jinak neznámým, jež snad lze teprve hledati pod mylivou rouškou různých přezdív-
vek¹³⁵.

Jestliže výše zmíněné doklady ze Všehrda i z literatury bratrské svědčí sdostatek, že Paleček byl skutečným zjevem historickým a nikoli jen fiktivním jménem a že byl opravdu vrstevníkem krále Jiříka, a to ku podivu z kruhů bratrských, jinak králi málo sympatických, je tím zvýšena i věro-

z r. 1461), neučinil rozdílu mezi Jiříkem gubernátorem a králem, naznačuje změnu jeho stanoviska k Bratřím. S datací Gollovou souhlasí i Müller-Bartoš (I, 32 i 32, pozn. 47: „V tuto dobu, pravděpodobně do jara 1458“).

¹³⁵ Krofta v dodatku u Golla, *Chelč. a Jedn.*, str. 141, pozn. 1, sice uvádí upozornění Bidlovo v *Aktech I.* (v úv. 104 a v textu str. 117 i 118) na bakaláře Mangolda k r. 1378 a sám poznamenává mnicha mistra Petra Mangolta k r. 1408, jenž byl tehdy oficiálně ustanoveným oponentem Husovým při jeho ucházení o bakalářství, ale obojí udání se, zdá se, nehodí. Sám bych tu upozornil na možnost, že snad jde o osobu jinou, u níž při jménu „Manholt“ jde snad o koruptelu jména jinak tehdy v české literatuře již dobře známého, a to jména hrubě bryskního středověkého antipoda Šalomounova Markolta: jméno toto se stalo nejen jménem osobním, nýbrž patrně i přezdívkou lidí podobně ošklivých, jako byl právě Markolt. O užívání zosobněného již v 15. století jména ve vrstvách vyšších i nižších jsou doklady v knize Zíbrtově *Markolt a Nevím v literatuře staročeské* (1909), str. 22: je to náznakem, že již tehdy kromě latinské verse zábavných rozprávek Markoltových existovala též nějaká jejich česká verse (její vzdálený ohlas lze pak tušiti v H. Gallašově *Margoldus redivivus* z r. 1826); to, že již takový český Markolt v 15. stol. existoval, popírá právě Zíbrt, odvolávaje se nesprávně na to, že se Židek (str. 24–25 ve Spravovně), chvále „připovídky Šalomounovy“, nezmiňuje o Markoltovi: to však je pochopitelné, protože Židek, touže v podstatě sám po takovém postavení, jaké měl u Šalomouna Mařkolt, nepokládal za vhodné na něho zvlášť upozorňovati, aby se toho po případě proti němu neužilo nárážkou na jeho židovství a snad i na jeho ošklivost. A že jméno Markoltovo sloužilo za přezdívkou ošklivosti, soudil bych z případu, třebaž tu není přímo o ošklivosti zmínky, u V. Korandy mladšího, známého svými přezdívkami osob jiných, z nadpisu jednoho kusu jeho Manuálu: „Johanni dicto Markolth appostatanti“ (na str. 115 a d.). Leckteré přezdívky tehdejší jsou dobře známy. Nepěkné pověsti nabyly přezdívky, jež svým milcům dával král Václav; z nich pro své theologické vědomosti nabył Jan z Chlumu i přízví „doktora z Biberachu“. Z učitelů Husových měli taková zvláštní jména Štěpán z Kolína (Chiméra), Mikuláš „Biceps“ a Jan z Mýta (Sofista); z přátel Hus Štěpána z Pálče nazýval „Fictor“; z kruhů učených byl dříve svým přízvism znám Matěj z Knína (Pater) později tak proslulý Petr z Dvekačovic (Bíbat) a Jan z Časlavě (Kumpán); nelze tu ani nevzpomenouti satirika Mařika „Rvačku“ ani různé „Židky“, zvláště pověstného Jiříkova Thersita Pavla.

hodnost některých biografických zmínek, obsažených v prameni, v jiných případech šaškovské historie tak vzácném, jako je podrobnější spisek o něm a jeho příhodách v různých rukopisných i tištěných textech Dvanácti historií. Zde k několika málo datům, spíše vnějším, se nám k vyplnění prázdnoty, jež jinak stále historii Palečkově hrozila, dodává vzácné látky, jež teprve sporému obrysu faktickému dodává vnitřního reliefu. Leč tato pomůcka plněji a přesněji promluví, až ji zbavíme svrchního nánosu, jímž pozdější doba pokryla původní obraz, a až takto jasněji a určitěji prohlédnou původní rysy i barvy.

Nyní jsou známy, resp. dochovány — neboť jsou to vlastně trosky minulosti bohatší, jejíž rozsah je těžko přesněji vystihnouti — tři rukopisy a dva tisky ze starší, předbělohorské literární tradice palečkovské, jejichž podrobnější rozbor podá několik vítaných kritérií, dovolujících určitěji vyznačiti dobovou provenienci jednotlivých složek i jejich vzájemné vztahy. Přibereme-li pak jen málo jiných dalších pramenů, doplníme celkový obraz činnosti Palečkovy a rozlišíme různé verse, v nichž se zachoval obraz šaškovské individuality Palečkovy. Bohužel třeba litovati, že minulost ještě poměrně nedávná byla na literární památky o Palečkovi bohatší. Ještě v Jungmannově Historii z r. 1849 je zaznamenána existence textu Pamět Bratra Palečka v jednom z rukopisů v pražské knihovně kapitulní, o němž A. Podlaha ve svém Soupise r. 1922 musil jen poznamenati, že počáteční folia rukopisu, na nichž byl text napsán, byla neznámou vandalskou rukou vytržena¹³⁶.

Výčet rukopisů zahájím textem nyní peštským¹³⁷, který pokládám za textově nejbližší staré, ztracené předloze. Není pochyby, že je to dříve v literatuře uváděný text Ribayův¹³⁸. Na jeho konci je na fol. 402^a přípisek:

¹³⁶ Sr. Jungmann, od. III, č. 105 a Podlaha II, str. 556 (sign. O LXXVII). Není bez důvodu podezření, že toto vytržení listů je jednou ze zlovolných hankovin, ať ze ziskuchtivosti, jež za vytržený zlomek čekala náležitou odměnu od cizích sběratelů, nebo ze žárlivé ctižádosti knihovníka, jenž máje pod svou správou unikátní tisk Palečkových Historií, nemohl strpěti, aby konkurenční knihovna měla exemplář rukopisný, jenž exemplář jeho stavěl v pozadí; r. 1849 měla pražská musejní knihovna jen tisk z r. 1610 [sic!], jak svědčí právě citovaný Jungmann III, 105 — kdy druhý tisk, starší, Zieglerův (ten zemřel r. 1846), tam přišel, nevím — takže kromě rukopisu Ribayova, dnes budapeštského, byl znám jediný rukopis Paměti kapitulní; sr. k tomu udání Dobrovského z r. 1818 v B. Jedličkové vydání „Spisů“ Dobrovského VII, (1936), str. 356–57; o rukopise kapitulním se Dobrovský nezmiňuje (odkud měl o něm zprávu jako o majetku kapitulním Herben ve *Sborn. hist.* 1883, sám nepraví). Podle Jakubce I, str. 695, mohlo by se zdáti, jako by byl ještě jeden Palečkův rukopis v Praze, ale zdání to působí jen tisková chyba (ve znění „... jsou dochovány rkp. kapitulní, pražský a Ribayův“ za „kapitulní“ nemá býti čárka; o rukopise žitavském a zhořeleckém se Jakubec nezmiňuje).

¹³⁷ Je tam v Národ. museu pod signaturou Slav. 8 na fol. 398b—402a. Jeho fotografickou kopii mně půjčil prof. Dr. Fr. Ryšánek a dovolil mně s ní volnou disposici, začež mu srdečně děkuji.

¹³⁸ Je to patrné z toho, že v rukopise je i Postilla Rokycanova, o níž je zmínka Ribayova v edici Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye 1783 až 1810 (vyd. r. 1913 A. Patera a J. Jakubec), str. 174: Ribay praví, že je tu i list

„Přepsáno toho létha 1583“ a na počátku fol. 398^b je později ostrým perem přípisek: „Od Sixta Palmy sepsané [roz. Historie] nacházejí se také i tlačené.“

Druhý text, německý, je v rukopise žitavském (sign.: Pg 4°, 202). Po zprávě o něm od A. Tobiase r. 1870¹³⁹ otiskl jej v pražské „Politik“ 25. XII. 1904 Č. Zíbrt, jenž v soupise obsahu tohoto „codicis mixti“ udal, že opis Historie je na předposledním místě a že je psán touž rukou jako opis kalendáře na r. 1551 Mik. Šúda ze Semanína na samém konci rukopisu: německý text Historií prý se shoduje s titulem textu zhořeleckého (viz o něm hned dále) „nahezu Wort für Wort“, ale nikoli s titulem starého českého (nedatovaného) tisku¹⁴⁰. Německý překladatel z konce 16. století zachoval, jak si všiml již Zíbrt, v několika případech stopy českého skloňování původní předlohy.

Třetí, opět český text je v rukopise někdy Milichovy knihovny ve Zhořelci¹⁴¹ a nebyl až dosud blíže znám kromě právě dotčeného titulu, srovnaného Zíbrtem s dvěma texty jinými.

Z tisků předbělohorských — a za Bílou horu není třeba v textovém srovnávání pokračovati, protože tu již nešlo o texty nové, nýbrž jen o opakování a překlady starších českých tisků¹⁴² —, z nichž oba zachované jsou unikáty pražské musejní knihovny, tisk starší (sign. 25 E 17) je od r. 1875, od vydání Jirečkovy *Rukověti k dějinám literatury české* (sv. I, str. 352), pokládán prostě za tisk vydaný „po prvé v pol. XVI. věku bez m. [místa] i r. [roku]“¹⁴³. Na přidešti má přípisek „Léta páně 1612 . . .“¹⁴⁴, ale uvidíme, že rok vydání lze přibližněji udati do druhé poloviny 16. století.

Poggiův o smrti Jeronymově, o němž se však soukromý zběžný soupis Ryšánkův nezmiňuje, jenž za to praví, že je tu pranostika hvězdářská na léta 1595—1632. — Dále zmíněná poznámka o opise z r. 1583 je podle Ant. Škarky psána Ribayem.

¹³⁹ *MVGDB VIII*, str. 284.

¹⁴⁰ Z předchozích kusů je datován traktátek Eustacha Poyssetla (tisk z 1594), prorocství astronoma Jak. Pflaumená v Ulmu (tisk 1532) i spis Trithemiův *De septem secundis* i. e. „Intelligenciis“ (opis: v Kolíně 1567). — Na konec se Zíbrt nevystříhl omylu, udává, že jeho vydání je věrným otiskem „zhořeleckého“ (sic: žitavského) rukopisu. Titul textu zhořeleckého úplně podal Herben v *Histor. sbor.* 1883, str. 43.

¹⁴¹ Cod. chart. 8° N. 19, č. 19 na listech 230—43, jak jej vyznačil již v ČČM 1878, str. 285 J. Goll, nazýváje jej podle některých provenienčních udání jiných kusů, postupně číslы označených (je jich 22), Sborníkem Slezanským: podává jen jeho titul, ne však zcela správně [místo „řádu“ má „rodu“; místo „vzácný byl i každého dobrého“ má být „... každému dobrému“]; konstatuje jeho shodu s tiskem Sixta Palmy, takže opis ten je značně mladší nežli data vzniku některých jiných částí téhož kodexu [1562, 1577, 1578, 1579, zde při č. 14 opět s omylem: místo „před samau středau“ má být „před sazometnau středau“]. Z rukopisu mně před léty do Prahy poslaného jsem též opsal tři čísla 16, 20 a 22, z nichž číslo poslední, fragment O starém Čechu noviny, se částečně shoduje s textem, otištěným od J. V. Šimáka v ČČM 1919, str. 116 (s prvními 15 řádky). Na počátku, na přidešti, je pozdější rukou napsáno: „Sum Pauli Theobaldi a Scharffenbek“. Do rukopisu je vložen list A. Gindelyho, 27. VII. s. a. o č. 1 a 6, že jsou od Jana Blahoslava. Při č. 14 na fol. 173a je kromě letopočtu 1577 i značka „GP“.

¹⁴² Sr. k tomu Zíbrt, *Bibliografie čes. historie* III, 4078 i II, 2210.

¹⁴³ Herben v *Hist. sbor.* 1883, str. 43 prostě řekl: „Nejstarší jest musejní, ze XVI. věku.“

¹⁴⁴ Přípisek pak pokračuje dále: „Tato knížka jest mi darována od Vikto-

Tisk mladší Historie o Bratru Janovi Palečkovi (kdežto titul staršího zněl Historií dvanácte o Bratru Janovi Palečkovi) byl vydán „k žádosti mnohých pánů“: to zdá se býti reklamním doporučením vydavatelovým, ale opravdu asi bylo pravým vysvětlením nezvyklého a dosti časného vydání nového. Vydání toto zase bylo bez udání roku a místa, ale zato bylo opatřeno jménem vydavatele Sixta Palmy (Močidlanského). Dobu, kdy se to stalo, přibližně — a dosti správně — určil již Dobrovský, když r. 1818 napsal¹⁴⁵: „Um das J. 1610.“ Z tohoto udání však jeho předložkové omezení („um“) zmizelo a obecně se udával jen rok 1610. Monograf Palmův A. Škar-ka však posledně, blíže to neodůvodňuje, vymezil datum vydání toho obra-tem „nejspíš r. 1602“¹⁴⁶. Ještě další omyl, ale tentokráte Dobrovského samého, se vloudil v bližší určení tohoto tisku. Větu v titulu „[Historie] v češ-
tině opravená a vytištěna“ Dobrovský doslovně vykládal tak, že Palma „verbesserte die Sprache dieser Artikel [Ribayových]“, jako by mu šlo o ja-zykovou úpravu nečeské, snad latinské nebo po případě německé předlohy, ale Palma sám nijak na něco podobného nemyslel, nýbrž přesně opakoval větu, kterou již našel ve své tiskové předloze, již vlastně byl uvedený již starší tisk Historií, prozrazuje tak, bezděky a asi nechtěje, s ním prove-nienční souvislost¹⁴⁷.

Pro větší pohodlí budu v dalším výkladu užívatí při citování jednotli-vých rukopisů i tisků zkratek, a to pro rukopis peštský litery A, pro rukopis žitavský B, pro rukopis zhořelecký C a pro tisk starší D a mladší E.

rina Emka Nymburského, když saukníkům svačinu strojil, za jeden spis bratrský [patří tedy v prostředí bratrské], kterýž potom daroval do Nymburka Špinkovi. Elyáš Slavík Boleslavský.“ A jiným písmem je tu připsáno: „Slovo Páně zůstává na věky! Slovo Tvé svaté zůstane!“

¹⁴⁵ Ve vydání Jedličkově str. 356.

¹⁴⁶ V článku Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací v ČČH 1936, str. 9: tedy ještě před Palmovou známou aférou.

¹⁴⁷ Nesrovnalostí v tisku Palmově při srovnání s tiskem starším je ovšem více: tak v titulu Palmově je „Historia“ místo „Historií“ tisku staršího. Také v dedikač-ních verších, jež Palma věnoval primátoru soběslavskému Řehoři Smrčkovi a jeho ženě Dorotě, jichž je u něho o osm více, jsou drobná nedopatření („od dávných časů“ místo „od dávného času“; v 6. verši chybí na počátku „a“). Za zvláštní při-pomenutí stojí, že v mladším tiskovém unikátu musejním (sign. 27 E 41) je pozna-menáno jméno vynikajícího obrozence z českého, bratrského severovýchodu, jako původního majitele: „Ex bibliotheca Josephi Liboslai Ziegler.“

ANACHRONISTICKÁ KRITERIA A VZÁJEMNÉ VZTAHY JEDNOTLIVÝCH TEXTŮ HISTORIÍ

Nestačí přihlédnouti k vnějším znakům jednotlivých rukopisů i tisků, ale třeba si všimnouti i znaků vnitřních, zvláště naskýtajících se anachronismů, z nichž vznikají významná kriteria, rozlišující časový sled všech textů a spojující je v souvislé skupiny. Jestliže kriteria ta zatím ucházela literárně historické akribii badatelské, je to vysvětlitelno jednak tím, že nebyly všechny texty Historií Palečkových obecně přístupné, ale jednak, že zatím i chyběl průvodní aparát kritický, jenž by napomáhal přesněji vystihnout všechny podrobnosti textové.

Z těchto anachronismů zjistil již r. 1891 Tomek, že nepokoje v Praze r. 1483–84 přiměly krále Vladislava, aby myslel pro své osobní bezpečí na přestěhování z dosavadního sídla královského v samé Praze, v Králově dvoře, na hrad pražský, jež ovšem bylo třeba vybaviti ze zpustnutí za bouří husitských¹⁴⁸. Lepší znalost Starých letopisů českých byla by ovšem mohla vésti k pravému poznání, kde bylo po většinu 15. století v Praze sídlo královské¹⁴⁹. Úprava hradu byla dílem až pozdějších let Vladislavových, v nichž lze stavební práce sledovati, ale s přerývkami, způsobenými pobytem královým od r. 1490 v Uhrách; Historie ve všech textech trvají na tom, že dvůr královský byl na hradě: tam Paleček se ubírá, aby zachránil život šlechtici Dubčanskému; tam král udílel kanovníkům audience. Je z toho patrné, že z paměti Pražanů a z prostředí, v němž vznikly Historie, vymizelo, že král Jiří a i Vladislav sídli ještě v Praze samé; v tom je vlastně k r. 1437 předešel již omyl značné části české tradice analistické o cestě Roháčově k popravišti, při čemž se prý císař Zikmund na průvod díval z hradu¹⁵⁰.

Ve věci pražského sídla královského za Jiříka se tedy omyl poznal, s čímž ovšem nebyly zatím ještě spojeny důsledky pro dataci Historií, jejichž původní verze podle toho mohla vzniknouti, až pamět na sídlení královské v Praze samé vymizela. Zato však v bádání historickém se ještě

¹⁴⁸ *Dějep. m. Prahy* VIII, str. 2 a d. i 11 a d.

¹⁴⁹ Na str. 242 (vyd. Palackého) k r. 1484 je již určitá zmínka, že se král již v Praze sídleti bál, zvláště když jeden soused novoměstský přes příkop naň kuši napínal: „Potom král hned myslil, aby hrad opraven byl, nechtě více ve Dvoře královském bytu míti.“ — Také Herben při svých návratech k Palečkovi, ale ne hned, se konečně dal informacemi Tomkovými poučiti k lepšímu pojetí otázky, kde král Jiří síděl.

¹⁵⁰ Těto chybné perspektivě podlehl zčásti i sám Tomek, podle něhož poprava Roháčova se konala na náměstí staroměstském a ne na obecném popravišti mimo město.

nedostavilo ani uvědomění jiných dvou anachronismů, jejichž vliv na dataci nejstarších rukopisných textů i pak pozdějších tisků Historií je nemenší než falešná perspektiva v právě vytčeném případě o pražském sídle královském. Anachronistické je určení nemocného, jehož se Paleček ujal (v artikule nebo kuse 10., jak se v Historiích jednotlivé kapitoly nazývají, a to v textech A—C artikuly, v D—E kusy), a anachronistický je i název průchodního domu „u Sixtů“ při záchraně zemana Dubčanského (v artik. 3).

Případ nemocného se v Historiích (v 10. artikulu) v textech A i B specialisuje jako případ syfilitikův (v českém textu: „jeden francouzský člověk“ a v německém „ein französischer Mensch“), a tím se zařazuje až ve velikou obecnou epidemii na rozhraní 15. a 16. století. Zde nezáleží na tom, které z různých mínění v historii lékařské o původu syfilidy je správnější, zda ono o zanesení nové nemoci z Ameriky v době Kolumbových, nebo zda její rodnou půdou byl východ, a to v době již daleko starší¹⁵¹—, jen když je shoda mínění o dotčené právě epidemii evropské, při níž a při jejím neobyčejném rozšíření byl hlavní vliv přičítán výpravě krále francouzského Karla VIII. do Itálie r. 1494 a d.¹⁵² To označovalo již její jméno „morbus gallicus“, „[pestis] malafrances“, „Francouzi“¹⁵³. Nás zajímají doklady o jejím šíření v Čechách samých.

¹⁵¹ Snad předzvěsti takového pohlavního onemocnění je nahodilá zpráva v Codex Ostroviensis ze 13. století v praž. knihovně kapitulní, kde na fol. 152b in margine se mezi latinskými recepty praví: „Dominus abbas istis utatur contra guttam“ (Podlaha, *Soupis* I, 49). — Prokop Lupáč v *Ephemeris* (1584) sice již k 7. březnu 1493 uvádí počátek francouzské nemoci, „ut ait Funccius“ (Joh. Funccius, *Chronologia*: tato vyšla v Basileji v r. 1554; sám autor žil 1518—1566), ale to se nezdá a bylo by to třeba náležitě ověřiti; zde se tento „morbus Gallicus“ nazývá „singularis dei vindicis flagellus“. K 10. říjnu 1493 cituje o tom Lupáč i Guicciardina i Jach. Curaea: k r. 1492 uvádí zprávu o syfilidě L. Geiger u J. Burckhardta, *Die kultur der Renaissance in Italien* II°, (1901), str. 340.

¹⁵² Jméno „syphilis“ prý pochází od veronského lékaře Fracastoria (1521): sr. Hieke-Horčíčka, *UB d. Stadt Aussig*, 1896, str. 221³⁷⁶.

¹⁵³ Dr Ant. Novotný mne mezi jiným upozornil na několik podrobností sem patřících, zvláště na Chronik von Perugia (1492, 1503), vydanou r. 1910 v Jeně u Diederichse, se zajímavým vylíčením příznaků syfilitických (sr. i Novotného článek Počátky metly lidstva v čas. *Věda a život* 1944, str. 256); zajímá, že Francouzi ji nazývali nemocí „italskou“, zatím co Vlaši ji přezvali na „francouzskou“. Zvláštní pozornost jí věnovala rakouská kronika Melcká (u Peze, *SS. rer. Austr.* I, 1743, 273): ve vojsku Karla VIII. v Itálii „horribilis et inuseta pestis est orta, vocabulo ‚Malafrances‘, alio nomine ‚böss Blattern‘ und lembt die Glider. Haec sordidissima scabies ex omni corporis erumpebat parte, tam in viris, quam in faeminis, quam quidam plus, alii habebant minus; aliqui per annum, nonnulli per amplius, et multi sunt extincti. Medici peritissimi sanitatis antidotum praestare dubitarunt; chirurgi vero balneis atque ungentis multorum erant solatium. Cumque lues haec multarum terrarum pertransisset fines, hoc in anno et praecedenti in Australi regnabat plaga“. — Nemocí tou byl postižen i známý ze sporu o rodiště Husovo (sr. práce V. Novotného i J. Pekaře ve *Věst. Král. čes. spol.* n. 1924 i v *ČCH* 1924) Jan Nibling, opat v Eberachu: sr. o tom C. Höfler ve *Fränk. Studien* v *AÖG* VIII, 305—06; zde se udávají útraty za léčení, nemoc se zve „malum franconicum“, „scabies horrenda et putrida“, que et humana corpora multum debilitat“. Z. Winter (*O živ. na vys. škol.*, 254) cituje zprávu, že r. 1502, když prý ještě nemoc ta byla zánovní, ve Vratislavi najednou 250 vagantů ulehlo.

R. 1496 se připomíná z Litomyšle jako „pestis adhuc seva diuque vigens; altero statim anno morbus contagiosus atque his regionibus insuetus corpora . . . plene infectit. Qui primum in Francia visus est ac in Bohemiam serpsit, quem mala francauza vocitarunt“¹⁵⁴. Podle Starých letopisů českých v letech 1501–1504 „v zemi Franské a jinde, i v Čechách, vznikly divné a neslýchané nemoci na lidech, ježto slouly Franské nemoci, pryskýřové a neštovice rozjídavé a potom co škraloup strupové, a k tomu lámání v kostech ukrutná, že mnozí lidé na ně měli . . .“¹⁵⁵. R. 1503 v Ústí nad Labem si mlynářka Margeta Pěkná Jankova vyzdvihovala peníze na nemocné děti, které byly „poraženy ránů božie Francauskú na dlůhé časy“¹⁵⁶.

Z českých vynikajících osobností tak onemocnělých by zajímal, kdyby to opravdu bylo zjištěno, syn Jiříkův Hynek Minsterberský. Než zde jsou pochybnosti, ježto Bohuslav Hasištejnský v té příčině není svědek dosti spolehlivý. Víme, jak si vedl v podobném případě vůči svému bývalému příteli Viktorinovi Kornelovi ze Všehrd. V souvislosti s knížetem Hynkem Bohuslav mluví v listu z r. 1497 o „nemoci padúci“, ač tou „nešlechtností . . . , o kteréž všichni mluví“, nepochybně myslí syfilidu¹⁵⁷. Na podporu pomlouvačného tvrzení Bohuslavova možno uvést jen saského historika Jiřího Fabricia a jeho charakteristiku Hynka, „quem Leprosum nostri annales nominant“¹⁵⁸. Jeho hlas není bez váhy, uvážíme-li blízkou spřízněnost mezi králem Jiříkem a Wettiny sňatkem jeho dcery Zdeňky s Albrechtem Saským, z čehož vznikl i zájem saské analistiky o členy rodu kunštátského. Ale s české strany není o otázce nemoci Hynkovy souhlasu s míněním saským¹⁵⁹.

V této partii o syfilidě a jejím rozšíření v Čechách zaujímá zvláštní místo zpráva o fundaci pražského špitálu sv. Pavla před branou Poříčskou, kterou zapsal podle sdělení dobrého pamětníka starých věcí Jakuba Fikara z Vratu Sixt z Ottersdorfu a která též má svůj vztah k 10. artikulu Historií: mluví se zde o odnesení nemocného do špitálu, resp. když učiníme příslušnou časovou transposici do věku poděbrad-

¹⁵⁴ F. M. Bartoš, *Soupis ruk. Nár. mus. v Praze* II, str. 334, č. 3606.

¹⁵⁵ Str. 268, č. 718. K r. 1509 je zpráva — str. 300, č. 797 — jak se u Buši, vsi u Slap, objevila léčivá, neobyčejně hojivá voda v lesní studánce „na rozličné nemoci a zvláště na francouze“, již si lidé v sudech rozvázeli i pěšky ji nosili „do rozličných a dalekých krajin, i cizozemci“. Celkový soupis zpráv podal Jos. v. Riegger v *Mater. zur allen u. neuen Statistik vom Böhmen*, X. Heft (1789), str. 214 a d. (Verzeichniss der Pesten u. anderer merkwürdigen allgem. Volkskrankheiten Böhmens). Jako dodatek k pozdější české historii příjice poslouží mezi jiným zmínka z r. 1617 o nemoci té u Samuela Beránka, strýce prokurátora Sam. Kolína z Elbingu (sr. Teige, *Zákl. star. místop. praž.* II, 778); reflex toho je podle upozornění Dr A. Novotného též ve Wintrově povídce *Judith zlé paměti*, kde lékař té „nemoci rozjídavé“ je Dr Jessenius.

¹⁵⁶ Sr. o tom zprávu v *Mitth. d. Nordböh. Excursionsclubs*, 1894, str. 313 a pak edici u Hieke — Horčíčky, *UB. d. St. Aussig*, str. 172.

¹⁵⁷ Sr. k tomu Vil. Pražák, Neuberkův slovník a Májový sen (*Sborník filosof. fakulty univ. Komenského v Bratislavě* č. 22), kde se o tom jedná — též o Všehrdovi — v kapitole Povaha Hynka z Poděbrad (str. 36 a d.).

¹⁵⁸ Sr. Vil. Pražák, tamt. 46 (zde však v pozn. 27 jde o Zíbrtovu *Bibliografii* sv. III., ne II.).

¹⁵⁹ Z českých letopisců se o ní zmiňuje Lupáč v *Ephemeris* k 18. VII. 1492 při smrti Hynkově (11. VII): „gravi morbo per longum tempus decumbens“. Na tom základě spočívá i výrok Palackého V, 1³, str. 334 „po dlouhé a kruté nemoci“, jenž při té příležitosti knížete charakterizuje ne nepříznivě a nazývá celý jeho zjev „podivnou pro potomstvo pohádkou“. O Hynkově zájmu o lékařství svědčí brněnský rukopis (Augustiniáni A 112), kde na fol. 114a–118a je Ženské lékařství pro Hynka z Poděbrad. Byl to dar knížeti, jenž se zachoval v pozůstalosti Polyxeny Eufemie Sakové, roz. Krokvičarky z Nové vsi a na Hluchově (1588). O této paní (ale až z r. 1707) se zmiňuje L. Hošák, *Histor. místopis země mor.-slez.*, str. 525, jinak 171–172.

ského, do útulku malomocných, jenž býval až do počátku 16. století na místě, kde pak, od r. 1500, byl zřízen špitál sv. Pavla. Na počátku vypravování Sixtova se vypravuje o tom, jak r. 1500 „neduh a nemoc jakási nová a prve neslýchaná jest vznikla, kteráž velmi škodlivá lidskému pokolení byla“, a jak, když v království stále šíře proskakovala, lidé ze strachu před „nakažením tím hrozným“ štilili se tak onemocnělých chudých, že jich ani „do svých domův přijímat nesměli [= se neodvažovali]“. Protože pak zároveň bylo potřeba uvolnit Staroměstské náměstí od množství dřevěných krámců, které měly být vystěhovány za Poříčskou bránu, užilo se té příležitosti i k umístění syfilitiků v novém špitále, zřízeném při kostele sv. Pavla, jenž pak byl od sidonského biskupa Filipa de Novavilla 13. srpna 1504 vysvěcen¹⁶⁰.

Tak se vytvořila místní situace, jež se obrátí v 10. artikulu Historií, ovšem byvši zcela anachronisticky transponována do druhé poloviny 15. století, takže si Paleček, jenž asi bydlel v Králově dvoře u Prašné brány, mohl vyjít „podle obyčeje svého mezi chudé k špitálu k sv. Pavlu . . . za městem“. V textech *A*, *B* i *C* není o sv. Pavlu ještě zmínky, ač *B* i *C* mluví již o špitále za městem, zakládající se na předloze, patřící době před zřízením špitálu i kostela sv. Pavla. Dotčená právě ztracená předloha starší však neodporovala skutečnosti, zračící se jen nejasně v *A* i v *B*, v jejich znění, jak Paleček našel „francouzského“ člověka „za městem“ a dal ho pak pomocí Rokycanovou do špitálu donést, neboť starší výklady (Tomkův i Vojtíškův) o novém špitále lze doplnit zprávami analistickými o jeho předchůdci pro malomocné¹⁶¹.

Jestliže anachronismus o syfilidě jistou měrou již rozdělil od sebe rukopisné texty Historií *A*, *B* (méně již *C*, kde o nemocném „francovitém“ nic není) od obou tisků *D* i *E*, podobný rozdíl rozlišil rukopisné texty (tentokrát i s *C*) od tisků při lokalisaci domu, kde (v artik. 3) se stal mord. Stalo se to na Staroměstském náměstí proti Týnu v průchodním domě (č. 553), jenž též, jako domy jiné, měnil své jméno podle svých majitelů: patřil-li r. 1418 dobře známému Jindřichu Leflovi z Lažan, v době Jiříkově byl majetkem Bořivoje z Lochovic (1447), potom byl zván Doninským, pak Pikartovským a konečně od r. 1560 a 1561, kdy ho koupil Sixt z Ot-

¹⁶⁰ K tomu sr. zápis z *Chaos rerum memorabilium* v městském archivu pražském, otištěný v Erbenově *Výboru z liter. čes.* II (1868), 1269–73 (přímo je zde termín „neduh francouzský“). Odtud čerpal látku V. Vojtíšek k úvodu studie *Z dějin špitálu sv. Pavla za branou Poříčskou* z r. 1917, vydané pak r. 1919 v souboru prací *Z minulosti naší Prahy*, str. 129 a d. O vysvěcení Filipově cituje tu zprávu ze St. let. čes., str. 269. Patří k tomu i detail, uvedený od Tomka VIII, str. 458, o odkazu z r. 1512 na „malomocné, nuzné a francovité“ (výraz poslední se najde i v Historiích v *A*.) Tomek se i před Vojtíškem všiml zřízení špitálu u sv. Pavla „z příčiny vzniku tak zvané nemoci francouzské. Stál při břehu řeky Vltavy vpravo od cestovodu státní železnice“ (VIII, 362).

¹⁶¹ O útulku pro malomocné jsou dvě zmínky ve St. let. čes.; při předešlé bitvy na Vítkově ze 13. července 1420 o Špitálsku „za Malatem“ (str. 38, č. 88, při čemž Tomek IV, str. 79, pozn. 41 praví, že se název ten nikde jinde nenaskytuje, „a nelze jej vyložit“, ač shodně s českým letopiscem i t. zv. Beneš minorita praví „retro Malatos“; u Dobnera, *Monum.* IV, str. 69). Kromě toho jest i v textu *T* (oseckém) St. let. čes. podrobnost o bitvě na Vítkově 14. července 1420, že Němci přikryli všecko pole Špitálské: „A tu střelili k nim [Prahaně] z pušek od toho mlýna od malomocných, že se v nich kule puškové stavovaly a jako v les k nim bily.“

terdorsfu, domem Sixtovým, tak, jak se zve v tiscích *D* i *E*¹⁶². Jejich vznik proto třeba klásti do doby po r. 1561 (*E* až někdy na počátek 17. století), kdežto vznik textů rukopisných třeba umístiti do doby starší, v níž živost paměti na epidemii syfilitickou ještě byla pod mocným dojmem nedávných překvapujících zkušeností¹⁶³.

Připojíme-li pak k těmto eventualitám i to, že Palečkově jméno bylo známo i Všehrdovi, dospíváme k možnosti, nikoli snad některý ze známých textů rukopisných, nýbrž jeho ztracenou předlohu, o níž nevíme, zda již v ní byla zmínka o syfilidě, dobově zařaditi v samy počátky jagellovské, v dobu nedávno po smrti Palečkově. To by mohlo býti podepřeno poznámkou v 3. artikulu, kterou mají všechny texty Historií. Praví se o zachráněném mladém Dubčanském: „A byl živ potom na čtyřicet let a podnes rod jeho trvá.“ Počítáme-li, že příhoda Dubčanského spadá do let 60. a připočteme-li 40 let k r. 1460, dojdeme tak do prvního desetiletí století 16., kdy mohla býti živa již třetí generace Dubčanského, dotčená v uvedené poznámce všech textů Historií, takže finis a quo pro ně, když ze základního ztraceného jejich textu vznikl text *A*, nepřesáhne asi první čtvrt století 16.; přitom je třeba již zde předem poznamenati, že patrně bude třeba rozlišovati mezi dvěma bratrskými versemi Historií, z nichž první byla verse ozývající se ze zprávy Všehrdovy, základní to verse všech potomních textů Historií, jak bude ještě třeba dále vysvětliti.

Samy výše uvedené anachronistické zmínky se přes svůj význam pro dataci vzniku různých textů Historií nijak význačně neuplatnily ve skladbě Historií, zapadajíce stylisticky skoro neznatelně jako drobné detaily v ostatním vypravování. A to stejně platí o různých variantách textových velkou většinou jen formálního rázu, jež po případě také přispívají k určitější jejich dataci. Historie hned od svého nejstaršího textu (*A*), zaha-

¹⁶² Sr. Teige, *Základy* I, str. 519 a d., zvláště 524 i 528 a 529, kdy se (30. VIII. 1560 i 17. I. 1561) stal zde Sixt „freimarkem a směnou“ pánem; k tomu sr. Tomek, *Základy* I, str. 96 a *Děj. m. Prahy* VIII, str. 66–67 i IX, str. 375. Že by mohl býti s domem u Sixtů spojen novoměstský boháč Beneš, „dictus Sixtus“ (+1462; sr. Z. Winter, *Děj. kroje*, str. 237), jenž byl na Novém městě od r. 1450 několikrát purkmistrem a konšelem (sr. Tomek IX, str. 281, 283 i 284), přímo vylučuje udání Historií, že jde o dům staroměstský, proti Týnu.

¹⁶³ Mohlo by se snad vyskytnouti domnění, že k naznačeným anachronismům patří jistou měrou i termíny „šoltys“ a „fojt“ místo termínu „rychtář“, názvy to v Čechách celkem vzácné, užívané spíše na Moravě a ve Slezsku (sr. J. Kapras, *Právní dějiny země koruny české* II, 1, 1913, str. 262). Termíny ty vyskytují se v textech *A* a *C* v artikulech 3. a 5. a jsou charakteristické zvláště pro text *C*, kde se výraz „šoltys“ vyskytuje třikrát a po čtvrté v koruptele „štokbyš“, kteráž chyba, zdá se, u písaře ukazuje na neobvyklost tohoto výrazu, ač jinak u textu, opsaného ve Slezsku, by se mohlo jeho užívání snad přičísti i vlivům prostředí slezského. Jestliže na Kutnohorsku k r. 1522 postihneme synonyma „šoltejšové, rychtáři, fojtové“ (v *AC* 26, 217b), není to nic nového, neboť v Emleřově edici *Deset urbářů českých* (1884) z doby předhusitské najdeme termíny „solta“ a „scultetus“ častěji. Teprve další studium by mohlo ukázati význam a rozsah rozšíření těchto termínů v Čechách.

jujícího skoro na sto let, do Bílé hory, řadu ostatních, představují dílo hotové, neměnné, zachovávající důsledně podání téhož obsahu v témže kapitolovém rozdělení z důvodů, jež také ještě si vyžádají dalšího vysvětlení. Přesvědčili bychom se o tom, kdybychom před sebou měli synoptické jejich vydání, uspořádané ať tak, že by všechny texty byly tištěny vedle sebe i se zvláštním typografickým vyznačením variant, nebo tak, způsobem obvyklejším, že by byly varianty podrobně ke zvolenému textu základnímu přidávány pod čarou. Zatím, když nám není po ruce ani první, ani druhý způsob, bude nutno se spokojiti systematickým soupisem variant podle postupu jednotlivých textů i jejich kapitol, artikulů, při čemž bude možno i postihnouti některé — není jich tak mnoho — rozdíly věcné.

Text A zdá se mně nejbližším předpokládané předloze původní již tím, že je v něm zmínka o nemoci francouzské, ale zároveň že v něm ještě není význačného pojmenování domu vraždy proti Týnu „dům u Sixtů“. Již zde je obsáhlý titul, podávající více než pouhé heslové naznačení obsahu, jsa hned hutnou charakteristikou osobnosti Palečkovy, jež se pak v textech B a C s některými změnami opakuje. Počáteční výraz v něm, „Artikulové“, má obdobu v B, kde však ve výrazu „Historien und etliche Artikull“ je již narážka, spočívající asi v ohlase ztracené předlohy, na pozdější běžný název; zato název v C, „Traktatul aneb list a někteří artikulové“, se od A více vzdaluje a blíží názvu v D („Historií dvanácte . . .“), zatím co název v E, „Historia“, je bližší názvu v B. Jak se v C vyskytne „Traktatul aneb list“, je těžko vysvětliti, ač není-li to narážka na ztracenou kapitulní „Paměť“, jež snad více než „Historiemi“ byla listem o Palečkovi. Proti výrazu v A „králi velmi milý a vzácný i každému dobrému byl“ stojí v B s náboženského stanoviska charakteristické „und jedern [! sic, jedem] frommen“ (snad tu německý překladatel neznal stavovský smysl českého „dobrý“). C se tu s A shoduje, ale má samostatný významný přídavek s nepochybnou stopou staré předlohy („a jak jest také těch lidí starých, kteříž sau jej znali i slychali, povědomo, tuto je popsáno“); zato však další zmínku („Než před světem a jeho milovníky byl za nemaudrého počten a pravdy nemohl mlčeti“) sdílí A i B, kdežto v D a v E tato chybí, jakož i přídavek předchozí. Místo toho má D důležitou vysvětlivku, již výše dotčenou („v češtině spravena a vytištěna“), jež v E má ještě provenienční dodatek („od Sixta Palmy“). V D i v E je též vyznačeno šaškovské postavení Palečkovo („a mnoho kratochvilných věcí za živobyti svého činil“), což velmi vhodně tuto úvodní titulovou skizzu doplňuje.

Text A přesto, že je to vlastně text nejdůležitější, není tak správný, jak by se podle toho čekalo. Postřehneme v něm kromě několika jiných menších nedopatření, zčásti dodatečně opravených, zčásti však neopravených, zvláště v 11. artikulu o rybách i bezděčnou výpusťku, jež však je v ostatních textech („a když jim postavili ryby na stůl, plodice“) a jejímž doplněním teprve se vysvětlí další souvislá věta („Tehdy Paleček vzal sobě tu jednu plotku“). I v artik. 3., o Dubčanském, v důrazné žádosti Palečkově za jeho slyšení chybí ve srovnání krále i Dubčanského s Kristem a ďáblem první část jeho argumentace, která v B a pak i v D a E je (v C je podobná stylisace jako v A), a tak žádost Palečkova, uvedená nejenom zde částicí „Protož“, vyzní ne dost srozumitelným způsobem kladně („tehdy máš právem . . . vyslyšeti“ [vlastně: neslyšeti]), zmatená tím, že se místo záporné otázky ke králi („nejsi-li lepší než Kristus a on [Dubčanský] horší nežli čert“) klade tu otázku kladná („Jestliže si ty lepší . . .“). Výpusťky důležitější jsou tu ještě v artik. 2.,

jak Paleček běžel ze špitálu sv. Ducha ke králi „s chvátáním“ (tak je v *C*), jak šel k úředníku špitálskému k „vobědu“ (tak v *C* i v *B*), ač nebyl zván; pak v artik. 4. o kancléři, jenž prý neví, jak má adresovati list papeži, i při konečném oslovení Palečka králem („Pověz nám . . .“), i v artik. 10., kde chybí časové udání, kdy šel Paleček do špitálu, i konečná věta o jeho odchodu.

Výpustky tyto v *A* jsou však vyváženy charakteristickými plus. Hned v artikulu 1. je plus v odpovědi Palečkově, co si v radní síni psal „Napsal sem tebe a pány bratry“ (v *B* je jen: „Da hab ich die Herren Bruder . . . aufgezeichnet“; v *C*: „Teď jsem spisoval pány“, ale je tu chyba, neboť má být „Tobě pány br.“). V artik. 2. jsou ve špitále chudým dávány jen rybičky „drobné, kostlavé“, ale u stolu mistrova bylo „nazbyt“ („všeho dosti“: tak v *C*); v artik. 9. Paleček „velice“ plakal a se modlil o masopustě „svatě“ více než o Velký pátek; v artik. 10. poslal Rokycana pro nemocného „vosoby čtyry“ (kumpány ze školy). V artik. 12. dával Paleček svou sukni člověku, „děti mnoho majícímu“; o citátu z Písma praví tu přímo: „Kristus Pán dí“; jeho péčí bylo, aby kněží „sami [*C* má správněji „svatě“] živi byli“, „aby solí zmařenou nebývali“ a lidem „věrně“ pravdu oznamovali; krále pak napomínal, aby se „na každém místě“ Boha bál a lidi aby v pokoji a spravedlnosti „řídil, zpravoval a choval; a tak jest při králi pobožný, křesťanský život dokonal“.

O stránce jazykové bych jen dodal, že *A* užívá negativního genitivu (v 3. artik. „není člověka žádného“), jenž se v *C* mění v nominativ („není . . . člověk . . .“), ale vrací se opět v *D*; že při rozmluvě zachycuje afektivní tvary „Ký“ (artik. 3.), „Au“ (artik. 6.) i „Nuže!“ (artik. 10.) Drastického výrazu užívá jen v artik. 8. ke královně Johaně — je to charakteristické pro Palečkovu volnost řeči —, aby raději „na řiti“ seděla, než po poutích chodila. Jinak si nedovolují souditi o některých výrazech, zda domnělou tvarovou nesprávnost nemá spíše na svědomí pozdní opisovač. Pravidelné je v *A* prothetické *v* na př. ve slovech „vobecně“, „vobyčej“ (ale v artik. 4. je vedle toho i „obyčej“); nejsou ještě tvary „by“ [= *bys*] a „kdyby“ [= *kdybys*] stopami staršího usu 15. století? Ovšem docent Dr A. Škarka uvádí, že tvarů *by* = *bys* užíval ještě Komenský.

Není divno, že se vedle českých textů Historie vyskytuje i německý *B*; v Jednotě byli již od počátku též Němci¹⁶⁴, a její dobré styky s Lutherem vedly, tuším, i k příznivému poměru k českým Němcům luterským. Sám text *B* má, jak si již všiml Zíbrt při jeho vydání, patrné stopy překladu z češtiny, jenže stop těch je více, než Zíbrt poznamenal¹⁶⁵. Kromě stop češtiny jsou tu i formy latinské¹⁶⁶, ukazující, ne že by předloha byla latinská, nýbrž že překladatel znal trochu latinsky. Seřadíme-li si paralelní místa ze všech tří rukopisných textů, vynikne opět brzo, že *B* zaujímá místo mezi *A* a *C*, ne že by text ten byl z nich odvozen, nýbrž že s nimi měl společnou předlohu, která hned jeví shody s *A*, hned pak s *C*. Bylo by zbytečné všecky uváděti; stačí vytknouti jen některé výrazné ukázky.

Tak k *A* inklinuje *B* v 2. artik., kde se praví, že Paleček ke své druhé návštěvě špitálu u sv. Ducha nebyl zván (v *C* je „prošen“); přitom na stole mistrově poprvé

¹⁶⁴ Sr. Müller-Bartoš, *Děj. Jedn. br.* I, str. 112 a 114.

¹⁶⁵ Sr. v 3. art. vedle formy „in Prag“ i „zu Praga“ (též ve 4. artik.), v artik. 7. i 12. „König Girge“ a „des Königes Gigressens Ehegemal“, v 3. artik. „die Königin Gíř“, v 5. artik. „eine Frau mit Name Rziczanska“, v 3. artik. „der Marschalk“ atd; sem patří z 3. artik. i oslovení rychtáře „Bruder foyte“ a formy „Paleček“, „Palečku“ atd. z různých artik.

¹⁶⁶ V art. 4., právě při setkání s kanovníky: „die Canonici“, „durch die Canonicos“, „einem Canonicum“ i dvakráte v 10. artik. akusativ „Christum“.

bylo všechno „voll auf“ (A: „vice než dost“)¹⁶⁷. Dubčanský si v 3. artik. stýská „mit heller stimm“ (A: „zvolal velkým hlasem“; C jen: „zavolá hlasem“). Běží-li tu v A Paleček „velmi pospěšně“ (C stejně tak), má B jen „alss bald“. Ve 4. artik. přišli kanovníci ke králi „gar züchtig und ehrlich“ (v A: „poctivě a vážně“, ale v C mluví poctivě a „opovážně“); král se v A ke kanovníkům „postaví nevochotně“, což má v B obdobu bližší („Da eilete der Konig nit geschwinde“) nežli v C („postaví se ochotně“). Proti stejnému obratu v A i v B při výmluvě Palečkově, ať se kanovníci nediví, má C jako synonymum: „Prosím, ať nedovělují [!]“. „Eine Frau mit Namen Rzcizanská“ v artik. 5. má svou rovnici v A („nějaká paní Říč.“), ale v C — ještě uctivěji — „paní Říč.“. V 10. artik., jak již víme, našel Paleček „ein französischen Menschen“ shodně jako A („jednoho francovitého člověka“), kdežto v C má již jen „jednoho nemocného člověka“; shoda tu jde dále: v A: „tak Rokycan učinil“ (B: „verstundt“), zatím co v C to chybí. Také v 11. artik. je v A s B shoda v časovém určení („Jednoho času v pátek“; „Und einmal am freytag“; naproti tomu C prostěji: „A když některého pátku“); také v 12. artik. proti vhodnému obratu v A i v B („dal sem první [sukni]“; „den vorigen [Rock]“) C má jen „sukni“.

S C má ovšem B shod více! V 1. artik. ve stesku králově po Palečkovi, když ho „dlouho“ neviděl, v A adverbium „dlouho“ zmizelo a zůstalo jen „kdy“. V 2. art. výraz o klášterní vsi „mit grossen wiesen“, v C „a lúky veliké“; v A se tyto „velké lúky“ objeví až v dalším znění, při čemž C má s jiným rodem i jinou kvantitu („luka velmi veliké“). Otázku Palečkovu (B: „weiss tu“ a v C: „Viš-li“) formuluje A „Pamatuješ-li“, stejně jako výraz v B „gehen und erfahren“ C vyjadřuje výrazem „jít a dovědít se“ tam, kde A má stručně „přezvědět“, podobně jako jeho určité perfektum „poslal“ [král] zestručnilo výraz z B i z C „musil poslati“. V 3. artik. rozvedení o mordu („dass einer erschlagen wurde“; C: „takže jest v tom zabit“) v A zase chybí. A v zápětí následuje v A dvojí proměna: místo „Und baldt den folgenden tag“ (C: „A hned nazejtří“) je v A „A potom nazejtří“ a místo, jak Dubčanský žádá býti slyšán „von meinem Herren Seiner Gnaden“ (C: „před svým pánem, Jeho milostí královskou“) má A pouze ve své naivitě dojemnou formulaci: „před svým panem králem“. V Palečkově pak argumentaci před králem je srovnání s ďáblem („der Teufel“ z B je „čert“ v C a „ďábel“ v A; v D a v E nejdříve tu figuruje „ďábel“, ale potom i „Satan“), jež Paleček rozvádí takto: Kristus ďábla vyslyšel „und sich von ihm auf den Tempel zu Jerusalem führen und mit ihm reden lassen“ (C: „a dal se jemu na jerusalemském kostele voditi a s ním mluvití nemálo“; v A jen: Kristus „ďábla slyšel a dal se jemu i voditi“); posléze Paleček žádal, ať král pošle maršálka „in Prag“; C: „do Prahy“ (v A toto místní určení zase chybí). — Ve 4. artik. je nová výpustka v A: chybí určení času (B: „es begab zu einer Zeit zu Praga auf dem Schlosse“; C: „Některého času na zámku pražským“) a v další části příznání kancléřovo, zajisté velmi naivní, že titulaturu papežskou nezná („den er selber nit wüste“; v C: „že právě neví“). Vlastní rada Palečkova je psáti: „Dem stolzen und auff der welt allerstölczesten und dem allerreichsten Bischof und Herren in Rom“ (v C: „pyšně pyšnému a na světě nejpyšnějšímu knězi a nade všemi pyšnými kněžími nejbohatšímu biskupu a pánu v ubožně [sic, v Římě]“; v A chybí rozvedení o pyše „na světě . . . kněžími“). — V 5. artik. v B mluví Paleček k rychtáři řečí nepřímou (tak i C; A však přímou); rychtář pak v neděli vstoupí do dveří, „da die Frau und Paleček waren“, (i v C, ale v A není nic) a osloví ji: „allergnedigste frau“ (v C: „mi-

¹⁶⁷ V 1. artik. se při radě královské mluví nejen o „Rathstube“, nýbrž i o „Richtstube“, což je i v A (v radě ve světnici a ke konci o odchodu krále i pánů „z té soudné světnice“; C má v obou případech „radní světnici“); to by svědčilo, že Paleček býval i při zasedání zemského soudu.

lostivá paní“; v A: „paní, vaší milosti, paní milostivá“). — V 7. artik. ze mzdy 15 grošů, „welche im König Girge . . . zu geben pflegte (C: „kterěz jemu král přidával“; v A je Paleček od krále „míval“) Paleček rozdával peníze, „wenn er etwa hat viel kinder gesehen und wenig oder kein vorrat“ (C: „kdež vídal mnoho dětí a málo nebo nic dobytka“; v A: „kdež mnoho dítek měli . . .“). „Und da er einmal von dem Könige ausgegangen“ (C: „A když jest od krále vyšel“; v A nic), setkal se s ním v krčmě, „ein diebischer gast“ (C: „jeden host zlosyn“; A: „jeden zlosyn“). Při noclehu s ním po delším bdění řekl Paleček: „Ich fürchte mich und auch für dir“ (C: „boje se tebe“, A: „boje se toho“). — V 8. art. „es begab sich zu einer Zeit“ (C: „Jednoho času trefilo se“; A: „Jednoho času . . . pomáhal“); „einem armen Mann half“ (C: „pomáhal jednomu ubohému člověku“; A: „jednomu člověku“). Z průvodu královny Johany ho jeden služebník „ersah und erkante“ (v C je tu neshoda podmětů a výrokového slovesa: „někdo z služebníků její [jejích] uhlídají a poznají Palečka“; A: „poznal Palečka a pověděl královně“). I otázka královnina, co dá Bůh „uns auch“ za to, „das ich icz“ pěšky jdu, více se shoduje s C než s A (C: „co nám . . . dá za to, že já teď . . .“; v A je jen: co dá, „že já . . .“). V odpovědi Palečkově je s C shodná forma pasivní („so mag dir auch etwas [gegeben] werden“; C: „i tobě můž nětco dáno býti“; v A aktivně: „i tobě za to může dáti [Bůh]“). I v radě Palečkově, aby přadla a chudým plátla rozdělila, že tak „das dir würde vergelten werden“ (C: „co by se dobře oplátilo“), je B opět bližší textu C nežli A s jeho formou činnou („jistou by odplatu měla“). V 10. artik. je mezi B a C souhlas v tom, jak Paleček šel jednou do špitálu, čehož však v A není; v A je sice, že našel nemocného, kterého pokládal za Krista samého, ale chybí tu jeho ztotožnění s tělem božím, jak má B i C. Po odnesení nemocného k Rokycanovi a výzvě Palečkově, aby ho Rokycana i přioděl, je poměr B k C a A obrácený než v případech předešlých: jeho citát z Písma („Což nejmenšímu učiníte . . .“) je celý v A a zkomolený jen v C, ale již následující pak zmínka o odchodu Palečkově od Rokycany opět v A chybí, právě tak jako v art. 11. zmínka o smíchu mládenců v jídelně královské, mezi něž se Paleček „drang“, zůstáváje s nimi u dveří (C má „vtiskl se . . . za stůl při večeři“, kdežto v A jen „šel“ mezi mládence).

Text B sám měl též některá plus anebo alespoň náznaky, ukazující na lepší čtení jeho českých předloh, společných jemu s A i s C. Jistě bylo správnější, že v 1. artik. Paleček jména pánů z rady královské podškrtnl, než pravi-li se o tom v A i v C, že od těch jmen „přímou línu nebo štrich napsal“. Ve 2. artik. „drobným“ nebo „malým“ rybkám z textů těch v B odpovídal výraz „kleine, eingesalzene fischlein“ a „rybám nekolikerym s kořením, smaženým, z rosola, pečeným“ synonyma „mancherlei zugericht mit gewürzen und Butter und auch gebratene [Fische]“ a též „kraupám nemastným“ „ungemachte Graupen“. Zde též české „hladem přimíratí“ a „hlad a nouzi trpěti“ našlo svá synonyma „hunger leiden“ a „hunger und spott“. V artik. 3. o Dubčanském výraz „jako vinný“ se opisuje celou větou („als wer es der, so dass mord begangen hette“) a podobně byla vyjádřena věta „a v tom se onoho doptali“ („Und unter denen der recht schuldige befunden wurde“). Ve 4. artik. byl výraz o kanovníckých „popeličích kaptauřích“ přeložen „in schimbrichten [= žertovných] canonischen belzen“, jako české „chytiti za jejich ocásky“ měl vystihnouti obrat „erwischen bey den zippelichter belzen“ (v C: „za ty cyplíky katurev.“) Výstražné zvolání české „Hara, hara“ se tu vrací k starému významu německému „Sich lieber sili!“ — V 5. artik. prý vzala paní Říčanská od svého rychtáře pokutu „ohne sein willen mit gewalt“. V 6. artik. pomáhal Paleček vesničanům „überall“. V 7. artik. se jeho spolunocležník místo „zlosyn“ nazýval „ein diebischer gast“, „der Dieb“ a „Schalck“ a oba spali ne v jizbě, nýbrž „in der scheuren“ a takovou

„Scheure“ (v A i v C „stodůlku“) pošívá Paleček v art. 8. Také zajímavý rozdíl je zde při putovním účelu královny Johany: nejde za odpustky, jak praví A i C, nýbrž „zur Kirchweihe“, tedy na pout, jak potom má i D, a názvuk ten se, tuším, později ozývá v „Rozmlouvání starého Čecha s kněžími s druhé strany“ kladeném do let 1536—39, a zdá se, že se tak určuje finis ad quem doby vzniku textu C¹⁶⁸. Zahaleči, o nichž se při tom Paleček zmiňuje, jsou městskému patrně překladateli textu B „Gassentreter“. V 9. artik. rozvádí zmínku o masopustních „zbytcích a obžerství“ z A i z C: že hříchy tyto jsou „auss dem uberfluss und fressen und sauffen unter den leuten“. V 10. artik. podržuje německý překladatel Týn v Praze i pojmenování žáků jako „trulantů“ a „compánů“¹⁶⁹. Rozdíl mezi B i A a C v artik. 10. je v uznaném jeho konci, že Paleček mládence z dvořanů královských svým vtipem nakrmil „mit grosen und kleinen Fischen“ (A i C, jistě správněji, tu mají „starými a dobrými rybami“).

Výpustek v B z původního českého znění, pokud to lze srovnáváním se zachovanými rukopisy sledovati, skoro není, a i to málo, jež možno zjistiti¹⁷⁰, je málo významné. Pozoruhodný zato jako svědectví o popularitě, jaké se Paleček těšil v utrakvistické Praze, je přídavek čtyřveršový o Palečkovi na posledním foliu žitavského rukopisu (s textem B):

„Als Hans Paleček begraben war,
da kam die gantze birger schar,
und trugen ihm (!) auch mit gesang,
bis auch der konig ging den Gang.“¹⁷¹

Text C, o jehož shodách s textem B již bylo dosti řečeno, je v první řadě zajímavý tím, že se v něm, v jeho titulu, jak se již o tom výše (str. 52) zmínka stala, mluví o ústní tradici, o starých lidech, znalých ještě Palečka. Ale zdá se, že tato pozoruhodná narážka byla zde prostě převzata ze starší ztracené předlohy, jak vysvítá i z toho, že se v art. 5. o paní Řičanské udání časové, kdy k ní po výzvě Palečkově přišel její rychtář, určitě udává tak, že to bylo v neděli křížovou (tedy pátou po Velikonoci),

¹⁶⁸ Sr. odhad K. Krofity v ČČH 1917, 381, pozn. 2; v otisku J. V. Šimáka v ČČM 1919, 117 knězi Bartůškovi z Kouřimě, tážícímu se: „Taky-liž jest co platno na paut choditi“, Čech odpovídá: „Ba arci jest platno, ale vám pautníkům pán buoh zaplatí, když jinším tulákům platiti bude.“ Předtím Bartůšek svou otázku provází důvodem: „Když seš dokonalý Franta a doktor, pověziž . . .“, což sr. s další zmínkou o něm.

¹⁶⁹ O „trulantech“ sr. výše pozn. 39. O kumpánech sr. Z. Winter, *Život a učení partikul. škol. v Čech.* (1901), zvláště na str. 156, kde se název ten vykládá na „mladíky veliké a nedovzdělané“. Že v obou případech jde o žáky, svědčí v art. 10. žádost Palečkova k Rokycanovi (v A i v C). Mistra Jana Kumpána z Čáslavě zná Tomek, *Děj. m. Pr.* IX, str. 354–57 i 361 ve svých zprávách jako mistra, děkana i rektora universitního v letech 1440–1464.

¹⁷⁰ Sr. v 1. art. vypuštění Palečkova citoslovce ke králi: „Upřímo, Upřímo“ i zmínku o napsání jmen panských „tobě“; též vypuštění adjektiva „dobrá“ u vsi špitální.

¹⁷¹ Čtyřverší se tu zachovalo dvakrát: na str. 20 drobným písmem inkoustem a na str. 19 tužkou, kde však v 2. verši je místo „birger“ — zajisté nesprávně — substantivum „Engel“. Je nejisto, má-li v 3. verši „ihm“ vlastně znamenat „ihn“ (v opačném případě by tu scházel objekt, snad „Blumen“) i co vlastně třeba souditi o zmínce o králi (že snad byl dokonce sám na Palečkově pohřbu?). V každém případě však Historie jsou nesporně dílem bratrským a též rukopis žitavský má zřejmý ráz bratrský. Tento doklad o popularitě Palečkově v Praze se zde ovšem netýká Bratří, jichž po druhém pronásledování z r. 1467 vlastně v Praze nebylo, alespoň ne tolik, aby mohli zjevně se zpěvem na veřejnosti vystupovat.

ovšem bez udání roku, čehož ani v žádném jiném textu Historií není. Svou závislost na starší neznámé předloze dosvědčuje C i užitím několika slov, ostatním textům neznámých¹⁷²; při tom je však třeba uvážit, nejde-li při nich o chyby písařské, jichž právě v C není nedostatku¹⁷³. Také jako další doklady závislosti na starší předloze, tuším, třeba pokládati kvantitativy některých slov¹⁷⁴.

Text C se nepochybně od původní předlohy ze skupiny rukopisné vzdálil nejvíce, ale přece ne tak daleko, aby v něm již nebyl jakýsi most k tiskům, což však lze jistou měrou říci též o textu A. Srovnáváme-li oba tyto texty starší s vydáním D od A. Grunda¹⁷⁵, najdeme s A obdoby: v 2. art. (ves „s lúkami velikými“), v artik. 3. záporový genitiv („Není na světě člověka žádného...“ i potom o žádosti Dubčanského o slyšení „před tebou, pánem svým“), v 5. art. („nechceš-li z něho míti lháře“), v 6. art. („veliké stavení“; „jemuž někteří říkali“; „tak nuzný a chudý“; „tehdy

¹⁷² V art. 4. místo „necht mi se [kanovníci] nediví!“ je „Prosím, ať mi nedověluji!“; v art. 6. místo „veliké stavení“ v A [v B je „ein grosses gebew“] se klade „veliké bédování“, s čímž je v souhlasu zde před tím užití slovesa „chalupy bédivati“ (Gebauer, *Slov. staroč.* I, str. 114, má slovo „budovati se“, takže by snad šlo o koruptelu z tohoto slova). — Také bych sem vřadil užití dosti vzácného tehdy slova „ort“ v 7. art., značícího čtvrtinu, zde nepochybně české kopy, jako v odst. 10. výraz „ubožství“ („mezi ubožství do špitále“; B: „zu den armen“). Slovo „krajíř“ (v A „krajec“) má Gebauer, *Slov. staroč.* II, str. 125, doloženo až z r. 1590, kdežto „krajec“ — str. 124 — již z Tkadlecka z 15. století. Slovo „robiti“ v art. 6. (v A „dělati“), zdá se, bylo již tehdy, v 16. století, archaistické.

¹⁷³ Zvláště je charakteristická koruptela v art. 10., jak Paleček „běžal do Tyram v Praze“ (A má správně „do Tejna v Praze“), ačkoli se hned dále tu praví, že nemocného odnesli žáci „do fary k Rokycanovi“: jako by si opisovač, jenž asi nebyl Pražan, nebyl dobře vědom, kde Rokycana faru měl, podrobnost v Praze jistě dlouho dobře udržovanou v paměti. Sr. v art. 2. „hochmistr“ místo „hofmistr“. — V art. 4. je výraz o kanovnících „v popelích kaktaurích“ místo „kaptaurích“, jako by to bylo masopustním obracením kožichu „na ryby (!)“; také zde se obrací smysl při zmínce o stanovisku králově ke kanovníkům užitím výrazu „ochotně“ místo „neochotně“ (v A). V témže art. jsou ponechány dvě zjevné chyby („jest jemu [papeži] také [má býti: taký] psátí obyčej“ a „titul“ [místo „titul“]). V art. 5. je koruptela „v ubožně“ místo „v Římě“ (jako je v A); v artik. 6. je zase výraz „kde své vsi. . .“, ale má býti „kde ve vsi. . .“. V art. 7. ve výraze „o Palečkův měséček“ bylo původně psáno „Palečkovi“, ale pak konec „vi“ škrtnut bez další opravy, takže zůstalo „Palečko“. V 10. art. je takovou chybou citoslovce „muži“ místo „nuže“, ač se zde toto v dalším kontextu znovu vyskytuje. A v artik. 12. na konci sem, v tuto souvislost, patří i výpustka, snadno ovšem domyslitelná, tak jak je již v A, „duši“ („a pánu bohu svému poručil“). K tomu lze též uvést z artikulu 2. pojmenování špitálu kláštera křižovníckého „špitálem sv. Ducha u mostu“, opakující se ve všech textech Historií a tedy převzaté z původní předlohy. Zdá se to označením nesprávným, záměnou se staroměstským klásterem ženským u sv. Ducha (sr. Tomek VIII, str. 142; ovšem Tomek II², str. 191, uvádí, že ve 14. století byl v klášteře křižovníckém kostel sv. Ducha).

¹⁷⁴ Sr. v art. 1.: „velikú pěči páni mívali“, v 2. artik.: „lúky veliké“. — Nebylo samo slovo „péče“ (ve smyslu ostražitosti) již ve století 16. archaismem? Filolog jen může rozhodnouti, zda záměna z za s (sr. v artik. 3. „z služebníky“ a v 7. art. „přez půlnoc“) má tu nějaký datační význam, podobně jako zvláštní skloňování slov „špitál“ („do špitále“ — dvakráte — v art. 2. i, v tom špitále“), „titul“ (v art. 4. „takového titule“) i „král“ (art. 4.: „ptal se králi“).

¹⁷⁵ Text D byl již vydán r. 1868 v Erbenově *Výboru* II, str. 1338 a d., načež teprve r. 1952 následovala edice Grundova, *Kratochvilné rozprávky renesanční*, opravdu bedlivě zachováající staré formy jazykové. Je však omylem, praví-li tu Grund na str. 149, že mu základem byl tisk Palmův z r. 1610 (E): opravdu jím je tisk starší, jak s tím i vnějškově souhlasí text k obrázku č. 12 (i jeho titul Historií dvanácte), na němž je Salome s hlavou Janovou, kdežto obrázek na titulním listě vydání Palmova představuje radu královskou, v popředí s písařem. Vadí, že tu chybí, ač Grund tvrdí, že Historii (to je opravdu titul edice Palmovy) otiskuje „celou“, obšírný titul, věcně tak cenný, začež Grund přidal své tituly jednotlivých artikulů.

půjdu“), v 7. art. („vysypal . . . z měšečku“), v 10. art. („co nýsti“; „jak jiné učíš“; „To samému bohu učiníš“), v 12. art. („mně ste učinili“). Obdoby s *C* jsou: v 2. art. („k zámku s chvátáním“; „nazbyt dosti“; „A Palček zase“; „Viš-li“), v 3. art. („velmi spěšně“; „pošli se mnou do Prahy“); v 4. art. („Některého času“), v 5. art. („milostivá paní“; „protože v oči hledě . . . mluví“; „pomohl k jeho penězům“). v 6. art. („Viš-li co?“), v 7. art. („kteréžto jemu král Jiří dával“; „vyšel od krále“; „A dejme sobě pokoj a spěmel“), v 8. art. („Jednoho času trefilo se“; „aby k ní přišel“; „že teď“; „krále Jiřího manželka“), v 10. art. („Některého času šel“; „našel . . . jednoho nemocného člověka“; „tělo boží, ano samého Krista“; „dovést a přiodfít“; „nežli Palček odšel“). Pozoruhodné je v art. 8. v *D*, že královna jde na „pout“, což se shoduje s *B* („zur Kirchweih“); zdá se, že je to stopa ztracené původní předlohy.

Upravovateli textu *D* se zdálo vhodným, jak udal v titulu, text „v češtině spraviti“, protože leckteré výrazy v textech starších, jakých však v textech nyní ztracených, ale tehdy ještě existujících mohlo býti ještě více, byly již čtenářům méně srozumitelné. Bohužel, byl to spíše dobrý úmysl než čin sám, neboť v té příčině nelze viděti velkých rozdílů mezi *D* a texty rukopisnými. Že zamýšlená tato náprava nebyla tak pronikavá, vidíme z toho, že i v *D* se ještě najdou některé doklady starší kvantit i zastaralých forem¹⁷⁶.

Text *Palmův*, *E*, svými hojnými shodami s *D* jak v titulu, tak v ostatním podání ukazuje, že tento text byl *Palmovi* základní předlohou, čehož charakteristickým dokladem je oběma společná forma jména *Palečkova* *Palček* (ovšem jen v nominativu)¹⁷⁷. Změny v *E* proti *D* jsou malé a nepodstatné (též ve slovosledu). Připomínám z nich jen tyto (tvary z *D* jsou v závorce):

v art. 3 trhl (trhne)	10 máš tu ubohého nahého Krista
4 mněl opravdu (měl opr.)	(malého Krista)
5 blázni (mumrajníci)	nejmenšímu božímu učiníš
titul dáti napsati	(v <i>D</i> chybí)
(tit. napsati)	12 podivných věcí (přepodivných věcí)
pyšně pyšnému, nejpyšnějšímu	A pobožně při králi živ jsa duši
a nejbohatšímu biskupu	Bohu poručil, v Pánu usnul, po
a pánu v Římě (nejvyššímu	němž král Jiří byl teskliv a brzy
a nejbohatšímu nad jinými	zemřel (v <i>D</i> je jen: „S ním se
všemi biskupy, pánu v tom	rozřehnal, v Pánu usnul; po
slavném městě Římě)	něm král Jiří, jsa teskliv, brzo
kdež byla paní a Paleček (kdež	umřel.) ¹⁷⁸
byla paní)	
7 Palečku (Palečkovi)	

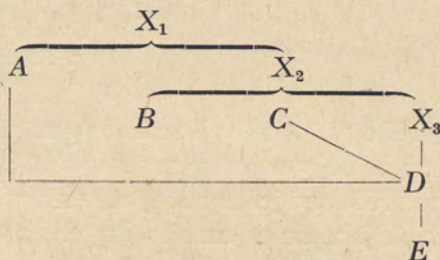
¹⁷⁶ Sr. v art. 3. „všemohúcí“, „aby“ (= abys) v 3. i 4. art., v tomto i tvary „by“ (= bys) a „kdyby“ (= kdybys); v art. 12. „dal svú sukni“.

¹⁷⁷ Ovšem v *D* není při užívání formy „Palček“ naprosté důslednosti. V artikulu 5. najdeme i formu „Paleček“, stejně jako naopak již v *A* v art. 7. se shledáme též s formou „Palček“. Text *E* učíní základem své edice Bedřich Václavěk. Výbor *Historie utěšené a kratochvilné* vyšel r. 1941 pod obětavou firmou Lumíra Čivrného v Družstevní práci. Teprve r. 1950 Jaroslava Václavková vydala vydání druhé pod tímž názvem. Edice ta, chtěj „jazykově poněkud upravený text Sixta Palmy z tisku z r. 1610“ přiblížiti lidovému chápání, ve svém úvodě (str. 25) zdůraznila mravní ušlechtilost *Palečkova*, jeho specificky české zbarvení reformační i vřelé citění sociální, staví jej právem daleko výše nežli jeho hodnocení starší a vidí v něm „typického reprezentanta češství své doby“. Při stručném výčtu rukopisů i tisků zapomněla na rukopis žitavský a jeho německou versi *Historii Palečkových*. Bývalo by dobře, kdyby se byla vystřehla při výkladu „popelcích kaptourů“ nehorázného anachro-

Ve svých verších dedikačních nečiní Palma ani nejmenší zmínky, že by existoval starší již tisk Historií, jehož, jak bylo výše ukázáno, sám užil; naopak praví, že tak kratochvilná historie

„mezi lidmi rozepsaná
ještě od dávného času mnohým známá.
Teď nyní v češtině poopravena
a k žádosti některých vytištěna.“

Na základě toho, co bylo výše vyloženo, lze se pokusit o hned dále uvedené vyznačení vzájemného poměru rukopisů i tisků Palečkových Historií, při čemž je nutno předpokládati několik textů ztracených, jež se více méně v známých textech reflektují; k době jejich vzniku se ještě dále vrátím.

nistického omylu, jenž vešel v samo vypravování (na str. 348), jako by tu šlo o „čepice z veverka sibiřské“: nahlédnutí do Jungmannova *Slovníku* II, 27, a do Zibrto-
vých *Dějin kroje v zemích českých* I (1892), str. 234, by bylo vedlo k správnému
objasnění věcnému.

¹⁷⁸ Varianty v starších textech k tomu jsou: v A: „velmi teskliv“; v B: „sehr bange“, „und baldt hernach gestorben“; v C: „a velmi v brzkém času po něm umřel“.

DVĚ BRATRSKÉ VERSE HISTORIÍ
PALEČKOVÝCH
ZVLÁŠTNÍ VERSE UTRAKVISTICKÁ
SKUTEČNÁ OSOBNOST PALEČKOVA

„Ne! Šašek já - ty král jsi pravý -
jen v stínu Jiříkovy slávy
můž' Paleček se smát.“

Sv. Čech, Král a šašek
(v Sebr. sp. II, 1899, str. 207)

Historie Palečkovy, ačkoliv jsou bohatým příspěvkem k svému vlastnímu tematiku, přece nejsou jediným jeho základem. Bylo již řečeno, a to podle výslovného svědectví jednoho jejich textu v titulu a kromě toho i v závěru textů všech, že je známo i mnoho jiných „znamenitých“ a „přepodivných“, též „milosrdných“ skutků, jež „nejsú tuto vypsány“: v tom se ovšem mohla skrývati i nárazka na neznámou tradici rukopisnou a zmínka s tím spojená o svědciích současných mohla již býti čerpána právě z těchto ztracených pramenů. Znovu, je-li třeba v té příčině činiti doplňky, nutno jmenovati zprávu Všehrdovu, za niž pak hned následují pozdější informace Poláka Jana Łasického a jeho českého současníka Jana Jičínského; tím je, bohužel, tento doplňkový výčet dokončen.

Zpráva Všehrdova, třebas je v něm nejstarší, pocházejíc z rozhraní 15. a 16. věku, nedošla dosud takového povšimnutí, jakého zasluhuje svým zachycením nejstarší tradice bratrské o Palečkovi, byť i jen velmi stručně a sama hned — avšak neprávem — popírajíc, že by v jeho zmínce šlo o Bratry¹⁷⁹. Co učinil podle Všehrdy Paleček, že totiž, byv oloupen o plášť a sukni, běžel za lupičem, aby mu ještě dobrovolně dal měšec s penězi, který měl za řadry, bylo krajním splněním Všehrdem citovaných příkazů biblických¹⁸⁰. Tato odjinud neznámá historka je vlastní nepovoleným radikálům z „Menší strany“ bratrské s jejich maximálním pojetím Písma, vlastní to normy ži-

¹⁷⁹ V Hankově vydání *Knih' devaterých* (1841), str. 140 a H. Jirečkově (1874), str. 152: prý, co učinil Paleček, „toho ani mníši nynie, ani žádní zákonní bratři, ani pikharti neudělají“. Než lze pochybovati, že Všehrd do podrobností tehdejších sporů v Jednotě byl tak zasvěcen, aby mohl vylučovati příslušníky tehdejší „Menší strany“, s jejímž pojetím líčené jednání Palečkovo souhlasilo.

¹⁸⁰ Je to výrok sv. Matouše 5,40 (překlad Nového zákona od F. Žilky, u Laichta 1934): „A chce-li se kdo s tebou souditi a vzíti ti košili, nech mu i plášť, a nutí-li tě kdo na jednu míli, jdi s ním dvě“ — a sv. Lukáše 6,29: „Tomu, kdo ti bere plášť, neodpírej ani košili.“

votní, a sama o sobě již by svědčila o tom, že z jejího středu ještě před Historiemi vyšlo nějaké skládání o Palečkovi, jež nepochybně bylo nejstarší versí tradice o něm. A podle toho, co možno souditi o dalších složkách jejich, vznik spisku tohoto nebyl jen výrazem vděčnosti nejstarších členů Jednoty bratrské za účinnou podporu Palečkovu — a to stejně těch, kdo byli přívrženci moravského Štěpánka z Kroměříže, přišedšími na hludných cestách s ním do jihozápadních Čech, jako oněch, kdo s Br. Řehořem dozrávali ve svém přesvědčení pod pražskou kazatelnu Rokycanovou, neboť jim obojím pak přimluva Palečkova vymohla bezpečnější útulek v Kunvaldu —, nýbrž stal se v brzkých vnitřních sporech v Jednotě patrně výbornou zbraní podléhajících radikálů proti organisující se Jednotě Řehořově. Bylo pak jen přirozeným důsledkem, že historka, uvedená Všehrdem, byla vynechána v Historiích, jež jen o málo později byly již zmírněním původního maximalismu biblicistického. Nová úprava prvotní tradice palečkovské sice mnoho asi ze starší převzala, ale leccos — nejen historku Všehrdovu — vypustila, co se s míněním Řehoře i jeho druhů a mezi nimi i Jana Klenovského již neshodovalo. A tyto Historie obstály pak po celou dobu předbělohorskou (ale i po ní, byť i v nouzi doby na značně omezeném poli svého působení) vlastně, jak již víme, v podstatě své nezměněny, jsouce, jako tomu bylo hned od počátku, výrazným symptomem vnitřního napětí v lůně bratrské reformace.

K charakteristice rozdílu, nastalého mezi oběma těmito versemi tradice palečkovské, patří kromě několika jiných, ne právě však dost jasných stop po versi starší¹⁸¹, opět ta okolnost, že podobnou výpustku jako onu ze Všehrda představuje i jiná historka o Palečkovi, kterou v Historiích marně hledáme a kterou zachoval Łasicki, spolu se zajímavou variantou artikulu 9. o nalezení nemocného. Sluší tyto jeho doplňky v této souvislosti uvést, i když je Łasicki svědek dosti pozdní. Přišel tento kalvinista, mající však veliký zájem o Jednotu, do Čech až r. 1567, aby hlouběji vnikl do bratrských dějin, a možno předpokládat, že již tehdy našel na základě svých doporučení u bratrských předáků, mezi nimi i Jana Blahoslava, chápavé informátory. Zatímním výsledkem byl r. 1568 jeho spis *De origine et institutis Fratrum christianorum*. . . *commentarius*, jenž zůstal nevydán a byl po druhém

¹⁸¹ Jsou to patrně některé významné věcné detaily, obsažené v titulech všech textů Historií, které značně přesahují obvyklý úzký rámec konvenční formy titulové a v nichž lze tušiti drobné zlomky verse starší. A na tu snad upomíná i obsah 4. artikulu, obsahující vlastně pod jedním názvem historky dvě, třebas věcně souvisící: o žertovné scéně Palečkově s kanovníky, pod vlivem jejichž zakročení kázal král psáti list papeži; další výstup kancléřův s jeho nesnází, jaký titul má listu tomu dáti, je volným, ne dost formálně sepnutým pokračováním historky o kanovnících, jenž by byl měl dostati označení zvláštního samostatného artikulu. Při tom není ani potuchy, jaký mohl býti celkový obsah starší verse i zda již v ní byla látka rozdělena na artikuly, ledaže bychom za ni pokládali ztracenou kapitulní Paměť, kde již název snad naznačoval, že jde o širší vypravování o Palečkovi, na jednotlivé oddíly ještě nerozdělené.

pobytu Łasického v Čechách z r. 1571 nahrazen dílem lepším a obšírnějším, jež pod názvem *De origine et rebus gestis Fratrum Bohemorum* dokončil r. 1599 a z něhož později, r. 1649, vydal Komenský 8. knihu, když Karel ze Žerotína již dříve celé dílo rukopisné daroval Jednotě¹⁸². V úvodě k partii o Palečkovi praví o něm Łasicki, že byl „muž urozený a vtipný“ („vir nobilis et perfacetus“); další pokračování úvodu („qui nobis [je tu viděti doslovný citát z předlohy] non parum animi adderat et afflictis solatio erat“) se shoduje s uvedeným již zde výše listem Menší stránky („...my s ním rádi se seznámili, abychom s ním se potěšili“). Co pak dále následuje, naráží na titul textu, spíše, myslím, C než A, že totiž přes svou ostrou kritiku bludů církevních byl všem milý¹⁸³. Další zmínka, avšak krátká a obecná, beze všech konkrétních podrobností, jak Paleček chudým v Praze i v jejím sousedství vlastnoručně a zadarmo pomáhal a že ho král i kněží „libentissime“ ke stolu přijímali, je v souhlase s artikuly 6. a 8. o pomáhání chudým a s art. 2. i 11. o účasti při stolu ve špitále křižovnickém a na dvoře královském, mohla by svědčiti, že Łasicki znal text C. Ale souvislost právě dotčená s Menší stránkou zdá se ukazovati, že Łasicki své vědomosti o Palečkovi podstatně čerpal z tradice jihočeských sektářů a tedy ze starší verse bratrské. Z té právě asi znal i neznámou odjinud historku Palečkovu o ořeších, předkládaných Rokycanovi, k němuž zjevná nepřízeň spojovala Łasického spíše s radikály Menší strany a s jejich versí tradice palečkovské nežli se straníky B. Lukáše; těm patrně jejich umírněnější stanovisko zásadní vnučko i alespoň zčásti sympatičtější pojetí památky bývalého utrakvistického arcibiskupa, s nímž se B. Řehoř i jeho pražští stoupenci tak neradi rozházeli, kdežto jihočeští sektáři Štěpánkovi k němu neměli tolik ohledů, sami ho osobně neznajíce a po případě jemu i svou persekuci přiřítajíce.

U Łasického v líčení scény s oříšky čteme, že na konec se Rokycana „voluptarius“ (tedy „rozkošník“) usmál, nemoha důvody Palečkovy vyvrátiti. Stejně stranickou a jistě nesprávnou charakteristiku Rokycanovu shledáme u Łasického, praví-li o jeho kázání, kde zásluhy kněží špatných i dobrých při jejich bohuslužebných úkonech klade na roveň, že si tak chtěl získati přízeň papežskou. Paleček právě naopak, jsa hostem Rokycanovým,

¹⁸² O Łasickém a jeho spisech sr. Goll, *Quel. u. Untersuch.* I (1878), str. 74 a d. V pražském Národním museu pod sign. VI B 2 je příslušná částka o Palečkovi, opsaná dílem rukou Palackého, kterou pro mne po delším marném hledání zjistil a opsal Dr. Jar. Kolár, čímž mne zavázal k velikému díku. Úryvek odtud, avšak ne dost úplný, otiskl již J. Herben v *Hist. sbor.* I, str. 48–49. Z Łasického 8. knihu podle vydání Komenského z r. 1649 vydal Jiřík Urban r. 1765 v Halle v *Historii o původu a činnosti Českých bratří* (v Národním museu 54 K 1059). Se zmínkou zde o proroctvích o Jednotě od Matěje z Janova, Husa i Rokycany (str. 195–96) sr. Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 142.

¹⁸³ Łasicki: „Is, in regia ac inter clerum vivens, singulari quadam industria et salibus suis dans veritati testimonium, errores ecclesiae ita carpebat libere. ut tamen eum non modo ferrent, sed etiam charum haberent.“ V A i v Č se praví „králi velmi milý a vzácný byl“, ale s významným dodatkem, „že pravdy žádnému mlčeti nemohl“.

hleděl tím, že mu jako zákusky (o těch je tu — „bellaria“ — přímá zmínka) ze svého pytlíku předkládal oříšky, ale samé červivé¹⁸⁴, prokázati přiléhavým přirovnáním nemožnost této rovnice. A zdá se, že i jinak Lasicki, spoléhaje se na své informace z Čech, jež se týkaly i jihočeských předchůdců Menší strany, sdílel s nimi nepřízeň proti Rokycanovi, vyjadřuje ji nepřímou i tam, kde ani jméno Rokycanova nepadlo, jako při druhé své novince, ličící, jak Paleček nalezl nemocného¹⁸⁵. Lasického podání této historiky je vůbec podivné: není tu čtyř žakovských kumpánů, které podle Historií k žádosti Palečkově poslal Rokycana pro nemocného, nýbrž o to Palečkem požadání kněží; ti, netušíce, jaký je pravý stav věci, a dohadující se, že jde o pohozenou hostii, jdou v procesi se zlatou bursou¹⁸⁶. Kdežto však podle všech textů Historií dá na konec Rokycana nemocného odnésti do špitálu — u Lasického kněží k výzvě Palečkově, aby na svých rukou toto „tělo Kristovo“ odnesli, tím vším „jsouce zmateni, domů se vrátili“¹⁸⁷. Zdá se, že tento zmatek v Lasického líčení byl způsoben jeho nesnází, jak zharmonizovati rozdíly v podání verse starší i mladší.

Třebas tedy není tradice Lasickým zachycená bezpečným průkazem existence dvojí bratrské verse o Palečkovi, přece, tuším, podpoří pravděpodobnost této domněnky. A je ku podivu, jakou životnost si zachoval svěží spisek Historií, o němž se domnívám, že je předpokládanou versí mladší, zmírňující starší maximalismus bratrský, jdoucí skoro do všech důsledků po stopách Pisma, přesto však podržující zřejmý charakter biblicistický: vycházel znovu a znovu v nových opisech rukopisných a pak již v tiscích, upomínaje tak poněkud na jiný, ale cizí a pozdější výtvar biblicistického sektář-

¹⁸⁴ Pokud jde o stanovisko Rokycanova k učení o kvalifikaci dobrých a zlých kněží, padá na váhu zjištění Fr. Šimka ve spise *Učení M. Jana Rokycany* (1938), str. 261 a 279, pozn. 1, že Rokycana sám v této otázce kolísal, takže tak tradovanou versí, jak je u Lasického, třeba přičísti stanovisku doby zcela již Rokycanovi nepřiznivě.

¹⁸⁵ Tam, k zvýšení dojmu, vzbuzeného nemocným chudasem, ležícím v hnoji, v hnusné slámě ve stáji královské — ne venku za městem, jak svorně vyprávějí všechny texty Historií — staví v protivu s ním kněží, léhající „in lectis mollissimis“, při čemž asi myslí na Rokycanu, neboť Paleček se o pomoc obrátil prý „ad sacrificulos Romanorum“: „Římány“ se zde míní ne kněží katoličtí, jak ještě se domníval J. Herben, nýbrž zkonserativnělí utrakvisté a vlastně Rokycana sám. S jak odpudivou tendencí se smýšlelo po roce 1500 o Rokycanovi, jemuž se zaujatí odpůrci nestyděli vytýkati ani pohoršlivé styky se ženami, stačí uvést kroniku novoutrakvisty Bartoše písaře, kde se Rokycana, vůbec vysoko mravně stojící, mění v „pleticháře“, jenž „na vrtochu seděl, chtěl se zalíbiti a sloužiti bohu i mamoně“ (*FRB* VI, 136 i 141, v partii psané r. 1530).

¹⁸⁶ Praví se tu „accepta aurea theca“, „qua sacramentum includunt“. Klaret má u Flajšhanse I, 180, č. 2042 „Truhla teca“. Rozumí se tu vlastně „bursa“, v níž se hostie přenášela.

¹⁸⁷ Přitom Paleček zde cituje: „cui quidquid faceretur, ipso Christo facietis“ (sr. sv. Matouš 23,40), jako je to v Historiích citováno kromě v artik. 10. i v artik. 12. Že je i jistá možnost, že Lasicki znal i z Historií text A, možnost, o níž výše (str. 62) vlastně pochybuji, ukazuje shoda citátu o soli, pozbyvší chuti (sv. Matouš 5, 13 a d.), s níž srovnává Paleček kněží nehodné a jež pošlapána bude od lidí, stejně u Lasického v historce o ořeších jako v A v artik. 12. (v C to chybí).

ství, na anglický spis puritána Jana Bunyana ze století 17. Jak jsem již naznačil, jeví se v tomto vracení k starší tradici bratrské symptomatické rysy vědomé reakce, již Bratrství odpíralo stále v českém životě i v české literatuře postupujícímu proudu zesvětšujícímu. Vylíčení tohoto, lze říci, převratu v českém myšlení i citění, odvracejícího se od ideologie čistě anebo velikou většinou náboženské ke „světu“, převratu, jemuž i Jednota postupně přese všecek odpor podléhala, bude významným úkolem českého dějepisectví, k němuž já zde mohu učiniti pouhý chatrný náznak. Výmluvným symbolem této přeměny se stávalo, že kovář Paška z Frantových práv a Dr Krobián (Hrubeš) i transponovaný v tuto časovou polohu starší nestvůrný Markolt se stávali antipody Palečkovými.

Jak v literatuře tento vývoj pokračoval, vyznačuje rozpětí mezi právě zmíněnými Frantovými právy z druhého desítiletí století 16. i s nimi současnými nebo je dokonce již předcházejícími staročeskými rozprávkami o Markoltovi a jemu podobnými postavami a mezi Mikulášem Dačickým z Heselova, tuto řadu předbělohorskou uzavírajícím: mezi tyto hranice spadá doprostřed století 16. zvláště český překlad z němčiny o Enšpiglovi a z r. 1552 vydání Dubraviovy Historie se zcela nově působícím vypravováním o kouzelníku Žitovi, jež tu třeba připomenouti, protože i Žito a Enšpígl se stávali lidovým Čechám předbělohorským soupeři Palečkovými¹⁸⁸. Jak se šířil v praktickém životě ve společnosti české i mimo hranice literární týž duch rozmarný a požívačný, svědčí zjevy podobné i mimo Kutnou Horu, kde i v celém okolí byl proslulý šprýmařský typ Dačického, a je patrné z Chrudimska, kde někdy na rozhraní 16. a 17. věku najdeme Kacafírka, v jehož zdrobnělém jméně (po otci snad Kacafírovi z Chrudimě z poslední čtvrti 16. století) se snad obráží i jeho malý vzrůst a jenž nabyt po celém kraji velké popularity¹⁸⁹. A podobnou pověst, hraničící až se šaškovstvím, si na českém

¹⁸⁸ K rozvoji těchto temat podstatně přispěly Zíbrtovy edice, jednak *Frant. práv* z r. 1904, jednak i edice druhá, *Markolt a Nevím v literatuře staroč.* z r. 1909, k nimž se r. 1926 přidal i jeho monografický doprovod Enšpiglovská literatura cizí i česká k *Enšpiglu* J. N. Štěpánka (Z prachu knihoven). O Dačickém zůstává i nyní v ceně starší Rezkova edice jeho Pamětí. Jak Frantova práva, nazvaná po plzeňském lékaři Janu Frantovi, vlastním představiteli české blahobytné rozpustilosti pokročilejší doby jagellovské, byla význačným dokladem dobovým, svědčí soupis předních členů cechu frantovského, v němž figurují města Kutná Hora, Tábor, Klatovy a z Klatovska i ves Beňov, Domažlice, Stříbro, Sušice, Bor, Soběslav, Písek, Vodňany, Krumlov, Hradec Králové, Kouřim, Zatec, Kadaň, Louny, Litoměřice, Chrudim, Most, Nymburk, Rokycany, čímž však rozsah tohoto cechu s Frantou jako „nejvyšším hejtmanem“ a s nejvyšším sekretářem Pražanem Paprlem není vyčerpán, jak svědčí dodatek soupisu toho „a jiní tovaryše a bratří“ (na str. 6). Sr. k tomu spis Fr. Spiny *Die altschechische Schelmenzunft „Frantova práva“* (v *Prager deutsche Studien* XIII.) z r. 1909 i referát A. Nováka v *List. filol.* 1909, str. 301 a d.

¹⁸⁹ Upozornil na něj ve svém díle *Přední křesťané národa českého* (1884), str. 244 i 248, pozn. 15, Ant. Rybička poznámkou k biografii Jana Hýbla, rodáka z Čes. Třebové, jež „chrudimským Enšpiglem“ již nazýval dramatik J. N. Štěpánek, uživ toho jména i v názvu jednoho svého překladu (Rybička na témž místě uvedl i svůj starý — jen částečný — soubor historek o „Kacafírkovi“, otištěný již r. 1846 v několika číslech *Květu*).

jihozápadě získal kněz Matěj Kozka, jenž našel vlivného patrona v osobě p. Viléma z Rožmberka a jenž, zadluživ a zpusťošiv udělené mu proboštsví v Borovanech, neméně zhýřile se zachoval na nových rožmberských obročích v Krumlově, Prachaticích a Suchdole. Zemřel r. 1566. Břežan ve svém Životě Viléma z Rožmberka jej nejlépe charakterisoval slovy, že dny své „po frantovsku strávil“¹⁹⁰. A snad by bylo možno v tuto souvislost zařadit i strakonickou tradici o Švandu dudákovi, kdybychom v tradici tuto, ještě dnes ne dost probádanou, o dudákovi-kouzelníkovi, jemuž nikdo neodolal, vsunuli vedle jeho čarovné hudby i značně pravděpodobnou složku zpěvné výpravny a recitační, která by jeho neslýchaný vliv doplnila a jemu dala vhodný rámec; zajisté nelze pominouti vztah lidového tance ke zpěvu, takže zpěv byl důležitým průvodním činitelem při tanci samém nebo před ním a že taneční specialisace, rozlišující různé způsoby taneční, nebyly při tom bez satirických zřetelů a osobních i stavovských, po případě i národnostních příznaků, jimiž tanečník vyjadřoval své stanovisko k předmětu, jenž měl býti tancem znázorněn. Izde může býti jistou oporou podání Zíbrtovo¹⁹¹, jenž, ač sám nechce v časové zachycení této tradice zasahovati, přece upozorněním na překlad německé skladby Dětricha Albrechta o nejmenovaném čarovném hudci od Tobiáše Mouřenína Litomyšlského z r. 1604 spolu s jinými odkazy naznačil časový moment, kam by se mohla tradice švandovská, tak dlouho se v lidu udržující, lokalisovati, tedy konec 16. století. Pro tuto možnost není ani bez významu, že existují i některé výtvarné doklady o šašcích-dudácích¹⁹².

¹⁹⁰ Str. 136–37. Ve stopách Břežanových i Starých příběhů v Třeboni K. Müllera v ČČM 1858, str. 359–60 (byl to kaplan v Suchdole, jenž užil některého po Třeboňsku kolujícího opisu paměti „jakéhos Majera“; opravdu to byl Vavřinec Benedikt Mecer, jak dokázal Fr. Mareš v článku Paměti Třeboňské a jich spisovatel v ČČH 1896, str. 348 a d.; o Kozkovi tu sr. zvl. str. 355; s Müllerovými výklady se jen málo shodl A. Rybička ve své monografii o posledních Rožmbercích v ČČM 1880 i 1881, spoléhaje se na Břežana), pokračoval L. Domečka, jenž to, co Müller vynechal, otiskl v *Ohlase od Nežárky* 1887, v čís. 9–10 a doplnil to ještě dvěma případy šaškovskými z Rožmberska, načež své výtěžky zpracoval v *Lumíru* 1893, str. 302 až 304 v článku Šašek pana Viléma z Rožmberka. V citovaném článku Domečkově je k poslední historce o Kozkovi jakýsi epilóg (na str. 119): „Ostatní činy a skutky nemnoho oddaly činům edtspika (Enšpíglu). Škoda, že byl kněz!“ Jinou osobou zdá se býti Kozka z Nepomuka, také kněz, jehož bouřlivá kázání proti utraktivům vzbudila přímé výtky krále Ferdinanda (sr. Winter, *Život církevní*, str. 90). Tradici o Kozkovi zbeletrisoval rodák třeboňský Fr. Heřmánek r. 1944 v knížce *U bratra celého světa*.

¹⁹¹ V knize *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. 204 a d.

¹⁹² Winter, *Děj. kroje*, str. 295, podal reprodukci bronzové sošky šaška-dudáka, v kukli s dlouhými špičatými parukávy (prý z 15. stol., ze sbírek Neuberkových; po ní — není-li to nějaké falsum — jsem se v pražském Národním muzeu marně sháněl); také se tu zmínil o kachlíku se šaškem, jenž má dvě oslí uši (patřil Společnosti přátel starožitností v Praze; na str. 648 má zmínku o šaškovi s rolníckami ze 16. věku). Kromě toho se zachoval dosti zbežný obrázek šaškův v Nár. a univers. knihovně (XVII E 10 na vnitřní svrchní desce); není to však beran hrající na dudy, jak myslil Jos. Truhlář v *Katalogu čes. rukop.*, str. 74, nýbrž šašek, ovinutý hrachovinou se škraboškou, představující snad oslí hlavu s dlouhýma ušima; rukopis je z 15. stol. a obrázek je provázen nápisem ze století 16. „Pfeiff Kuncz“. K šaškovi s hrachovinou

I zde tedy končím konjekturou, která se připojuje k ostatním, již dříve dotčeným, jejichž pravděpodobnost bylo třeba — ovšem s argumentací spolehlivější, než jaké bylo zatím možno užiti při tradici švandovské — uznati právem historikovým, jež dovoluje užiti takových konjunktur, nestačili k zjištění pravdy historické dosavadní zásoba spolehlivých dokladů. I to je cesta k pravdě, ne-li jejím bezpečným prokázáním doklady, tedy alespoň jejím více nebo méně pravděpodobným tušením. A jako za takový pravděpodobný základ byla zde přijata pravděpodobnost dvojí bratrské verse palečkovské i s pokusy o dataci jednotlivých textů verse mladší, při nichž mnoho záleží na jejich shodě s časovým momentem tak, aby vhodně zapadaly v situaci časovou¹⁹³ — tak jsme odkázáni zase jen na pravděpodobnost ještě při další úvaze jednak o možnosti dostati se blíže k řešení otázky autorství základních textů starší i mladší verse bratrské, ale zároveň s tím o předpokladu utrakvistické verse palečkovské, žijící (a snad i pokračující) paralelně vedle mladší verse bratrské.

Při otázce, kdo asi byl autorem verse starší, nelze obejít osobu nejdůležitějšího činitele v Jednotě po smrti Palečkově, B. Řehoře, jenž zajisté byl s Palečkem dobře znám a jenž nejlépe dovedl oceniti jeho zásluhu o svolení královské k přesunutí pražského střediska bratrského z Prahy do Kunvaldu: v něm také vidíme autora většiny spisků, vzešlých od odstěhování do Kunvaldu v letech 60. i ještě 70. na obranu vyrůstající nové církve české. Tak, šlo-li o vděčný akt k památce Palečkově, byl Řehoř k němu osobou nejvhodnější i jako vlastní představitel bratrského maximalismu¹⁹⁴, jenž pak ve spisku o Palečkovi našel vlastní svůj téměř programatický výraz právě

sr. výše o šaškovi Perchty z Rožmberka. — Obrázek šaškův je na nástěnné malbě na Zvíkově; je to však bohužel nový restaurační přídavek P. Maixnera (sr. Zíbrt, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. 68 i 72–73 a jeho článek o Zvíkově v ČČM 1908, str. 392).

¹⁹³ Jako — má-li se shrnouti i ještě v něčem doplniti, co již bylo výše naznačeno — starší palečkovskou versi bratrskou možno za zmíněných výhrad klásti někam ještě do 70. let, ještě před smrtí B. Řehoře († 1474), v dobu počínajících se vnitřních sporů v Jednotě, kdy spisek o Palečkovi, výraz uznalé vděčnosti k památce zesnulého příznivce Bratří, měl býti již zároveň i obranou maximalismu biblicistického proti tvořící se skupině B. Lukáše, tak v dobu o málo pozdější logickým vývojem událostí patří vznik verse mladší, jež ve shodě se zmírněním zásadních požadavků biblicistických příslušnou úpravou spisku staršího o Palečkovi zároveň hájila svých thesů. Pak podle toho, že se v něm ozývá vědomost o syfilitické epidemii, by text A spadl ve 20. léta 16. stol., snad do doby, kdy Menší strana spojovala hojně asi diskutovaná starší proroctví o Jednotě právě se jménem Palečkovým. Vzápětí blíže ještě vzniku textu A následuje nezachovaný text, z něhož více méně byly odvozeny text B, C a ztracená předloha staršího tisku D: z nich německý B vzniká za hlouběji se rozvíjejících styků bratrských s Lutherem se zřetelem k českým luteránům na českém západě (ještě patrně před smrtí B. Lukáše r. 1528), a C, jenž již neví o syfilitické epidemii, za pohnuté první poloviny let 30., než došlo k podání bratrské konfese r. 1535 králi Ferdinandovi. Oba tisky pak již souvisí se situací náboženskou po koupi domu Sixtova r. 1561, první z nich, jak bude ještě dále uvedeno, před rokem 1567 (protože byl znám r. 1567 Janovi Jičískému) a druhý v prvním bouřlivém desetiletí století 17.

¹⁹⁴ Výrazný doklad o maximalismu Řehořově podal Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 166, citátem, skládajícím se ze 14 adjektiv, majících dohromady vystihnouti jeho ideální obraz pravého křesťana.

ve spojení s jeho osobou. A když bratrské oposici proti Řehořovi a jeho maximalismu šlo potom právě v případě Palečkově o úpravu starší verze, byl B. Jan Klenovský na předním místě, aby úpravu tu vykonal. Jemu k tomu dal nejlepší kvalifikaci — třeba až o sto let později, ale na základě zápisků Jana Blahoslava — Vavř. Orlík ve své *Knize úmrtí*, když o něm napsal: „Muž učený a velmi vtipný; znamení myšlení jeho zdařilých jsou připovídky, některé [sic] přísloví a epístoly, které jsou ještě mezi rukama a za dostatečný důvod náramně ostrého vtipu býti mohou [považovány]“. ¹⁹⁵

Je dosti ironické, že sice domnělá rovnice Paleček = Klenovský byla již Janem Herbenem vyvrácena, ale že se takto, předpokladem Klenovského autorství mladší palečkovské verze bratrské, nové bádání vrátilo k úzké souvislosti obou těchto osob. Vzpomeneme-li na titul textu *C Traktatul* aneb list a někteří artikulové... — ostatně výraz „Artikulové“ se nám hlásí již v titulu textu *A* — je patrna s ním souvislost Orlíkovy zmínky o Klenovského „připovídkách, příslovích a listech“, jen se změnou postupu jmen u Klenovského, kde se o listech (patrně z nedorozumění, zaviněného distancí časovou) mluví naposledy a kde za „připovídky“ si snadno můžeme z *C* položit „artikule“. To postřehl již Josef Jireček, když praví, že Blahoslavovo (= Orlíkovo) poznamenání o „připovídkách“ atd. „jediné na historii Palečkovy vztahovati lze“, ač jinak myslel, že je to důkazem totožnosti Palečkovy s Klenovským ¹⁹⁶. Spis pod titulem u Orlíka uvedený byl sice nedorozuměním spojován se spisem jiným ¹⁹⁷, jinak však po něm není stopy, ač nepocházela-li od Klenovského kromě dotčené mladší verze Palečkových *Historií* i zvláštní sbírka přísloví, jež však dosud zjištěna nebyla a s níž byl snad Paleček v nějaké souvislosti ¹⁹⁸. Jestliže opravdu existovala a zapadla pak v zapomenutí, nemusela tím býti ztracena její látka: přísloví sama mohla býti později pojata v soubory také bratrských sběratelů Matěje Červenky a Komenského (*Moudrost starých Čechův*): tak by byla i případná gno-

¹⁹⁵ Ve *FRA*, odděl. I, sv. V, str. 220.

¹⁹⁶ Sr. jeho *Rukověť* I, str. 351–52; k souvislosti s Janem Jičínským sr. i jeho odkaz k *Památkám archaeol.* 1866, str. 30.

¹⁹⁷ Sr. Jungmann (1849), str. 580, kde se u Klenovského míní, že jeho *Připovídky* a epístoly jsou „v Rkp. hist. brat. u P. Brožovského“. Je to však omyl: jde tu o známou *Historia Fratrum*, kterou r. 1857 koupil Šafařík z pozůstalosti Fr. K. Brožovského z Pravoslav do univerzitní knihovny (Jos. Truhlář, *Katalog čes. rukop.* 111, č. 282).

¹⁹⁸ Jistou stopou k této nezvěstné sbírce přísloví by snad vedl jeden tiskový fragment v *Národ. museu* praž. (Staré tisky 27 B 21) pod názvem *Přísloví český*, kdyby se ho bylo zachovalo více než jeden list. V této „rýmovní knížce“ z r. 1564, „velmi kratochvilné“, před tím prý nikdy netištěné, kterou tiskář Šebestian Oks z Kolovsi věnoval rytíři Janovi Mutrplosovi z Tedražic, se kupci slibuje v rýmovaném úvodu, že nebude koupě litovati, s dodatkem:

„Avšak než ji pořád všecku přečteš,
bude div, jestliže se něčemu nezasměješ.“

Snad se v tuto souvislost, jako by to byla pozdější úprava sbírky Klenovského, ještě vztahuje rukopis, zmíněný u Jungmanna odd. V, č. 42, *Přísloví česká* — některá převýborná z r. 1645 jen o 7 stránkách (asi fragment), bohužel s málo slibnou poznámkou, že je „u p. Bočka,“ kterou mně nebylo možno přezkoušeti.

mická pozůstalost Palečkova přece jen zachována, třebaš v anonymní a rozptýlené formě.

Kromě otázky o autorství obou palečkovských versí bratrských, souvisící s vývojovou jednotou pozdějších souborů přísloví českých, třeba se ještě zabývatí možností existence verse utrakvistické, paralelní s oběma těmito versemi. Že i taková verse mohla záhy vzniknouti, zdá se naznačovatí, co již bylo výše řečeno o čtyřverší německém v rukopise žitavském, kde se zachoval text *B*. Je z něho nepochybně, že nejen Bratří, nýbrž i utrakvisté, zvláště utrakvistická Praha, želeli smrti Palečkovy. To byla půda, z níž brzo mohla vyrůstí o Palečkovi i vzpomínková tradice utrakvistická, pravděpodobná přesto, že není až do doby Jana Jičínského, do r. 1567, nijak doložena. A tento předpoklad i s jeho skutečným již odrazem v tituláři Jana Jičínského je velmi důležitý, protože s ním souvisí i možnost opravití dojem, jaký vyplývá o Palečkovi z různých starších textů mladší verse bratrské. Podle této je Paleček nejen formálně vydáván za Bratra¹⁹⁹, nýbrž celá ideová nálada textů těch, i když ji pokládáme za zmírnění staršího pojetí bratrského ve versí Menší strany, je bratrská. A v tom je hlavní otázka, ne tak, byl-li Paleček Bratrem, nýbrž jakým Bratrem, a jak z bratrské stylisace ideové i mravní osobnosti Palečkovy vyzírá jeho osobnost skutečná, pravá.

Při předpokladu verse utrakvistické jde sice nikoli o nějaký spis, kde by se přímo o Palečkovi psalo, nýbrž jen o úvod tiskaře Jana Jičínského z r. 1567 k tituláři (Formy a notule listuov všelijakých), jenž však svou důležitostí, jakou měl soupisem správných forem titulových pro všechny tehdejší kanceláře panské i městské, a tím i odpovědnou autoritativností nijak nezadal spisům výpravným. A nezáleželo na tom, že Jičínský své mínění vyslovil jen na základě sporné otázky papežské titulatury, jej ovšem především jako vydavatele kancelářských příruček zajímaví, tak, jak ji poznal jak z textu *D*, tedy z nedávného tisku, jenž tím nabývá svého „finem ad quem“,²⁰⁰ tak z textu jiného, neznámého, z něhož podává celé

¹⁹⁹ Po J. Herbenovi, jenž v *Histor. sbor.* 1883 došel k závěru, že Paleček nebyl členem Jednoty, leč „nanejvýš tajným stoupencem“ (str. 51) a že tedy lidé jej bratrem nazývali „proto, že on si s každým bratroval, i s katem“ (str. 50), i Müller-Bartoš, *Děj. Jedn. br.* I, str. 102, se podobně domnívají, že byl Paleček zván bratrem od krále Jiřího, jakož i zase sám po právu šašků oslovoval krále i jeho choť »bratře králi« a »sestro královno« (str. 102). Toto »bratrování«, i s rychtářem a katem (v artikulu 3), je opravdu v Historiích doloženo a i jinde zde, mluví-li se o Palečkovi v 3. osobě, se toho výrazu užívá. Je to vlastně skryté označení šaškovského postavení Palečkova, jemuž se bratrský rigorismus jinak zcela vyhýbal, spokojuje se (v titulech textu) pouhým označením, že byl »při králi Jiřím«; ale v titulech všech Historií, myslím, pojmenování »Bratr« (v obou tiscích je slovo to tištěno velkou písmenou, jako při slovech, vyznačujících důstojenství a vyšší stav: »Král Jiří«, »Stav Rytířský« a také »Czesstina«), ježto šaškovství sotva Bratří pokládali za povolání důstojné, i když Paleček opravdu šaškem byl, nutno mítí za uznání jeho příslušnosti k Jednotě.

²⁰⁰ Jeho ohlas zazní z otázky kanceláře královské, jak se má adresovatí uložený od krále list „k papeži aneb k nejvyššímu biskupu římskému“. S textem tím má Jičínský i společnou formu jména Palečkova „Palček“.

znění scény s králem Jiřím, jež je velmi podstatnou variantou vypravování všech textů Historií, mezi nimi i uvedeného právě D. Musíme ovšem připustiti, že si Jičínský sám onu scénu před králem — o němž se však při tom přímo Jičínský nevyslovuje, ponecháváje ho v pozadí, ale v pozadí velmi uctivě, jak již nebylo obyčejem 16. věku²⁰¹ — nevymyslíl a že ji čerpal z nějaké předlohy, za niž pokládám starší palečkovskou versi utrakvistickou, podle níž své vyličení podal. O Jičínském nevíme, kam nábožensky patřil, ale z okolností spojených s vydáním tituláře bych soudil, že byl ne-li přímo novoutrakvistou, tedy staroutrakvistou.

Zde Jičínský vykládal, jak je slušná a chvalitebná „věc“, jednomu každému, což komu náleží, udělovati podle jeho důstojenství a povolání. A podle toho prý i Paleček na položenou mu otázku, jak třeba papeže titulovati, odpověděl: „Dajte mu obyčejný titul, jakž na něho přísluší!“ „Řekli jemu [líčí dále Jičínský]: »Piše se jemu téměř ode všech obyčejně: Sanctissimo domino nostro«. Zeptal se Paleček: »Co a jak se to česky vykládá?«, ač sám tomu dobře rozuměl. Odpověděli mu: »Najsvětějšímu pánu našemu!« Paleček, pozasmáv se, takový poctivý titul schválil. Než vedle obyčejně svého otázku na ně učinil: »Povězte mi — řka — kdybyste měli Pánu Bohu anebo Trojici svaté psáti, jaký byste titul přivlastniti chtěli? Neb já přes ten vyššího a poctivějšího neuznávám a toliko tento prostý, (který) na každý den po kostelích zpívati slýchávám: Tu solus sanctus es, tu solus dominus! Tys sám svatý etc. Avšak což jest činiti — tím svou řeč zavřel — pokavadž na světě jsme, musíme se s lidmi srovnávati.« A Jičínský sám dále dokládá: „Tento chytrák²⁰² nepotupil toho, což již tak obyčejem a starobylým požíváním utvrzeno bylo, aby toho nemělo předce uděleno býti, ač mu se zdálo, že by se poněkud nechtělo tak dobře rýmovati. Ale, když již tak to vůbec vešlo, musil toho tak při tom nechati. Všelijak zajisté věci, starodávním užíváním a obyčejem stvrzené, nemohou snadně z lidí vyvráceny ani vykořeněny býti podle onoho propovědění: »Mos est violentus tyrannus.«“

²⁰¹ Nazýváť Jičínský Jiříka „králem slavné paměti“, což lze pokládati vedle hned dále zde v textu došlovně uvedeného líčení scény před králem za jinou, významnou stopu užití tu starší předlohy, utrakvistické to verse palečkovské. Jak se v té příčině, podobně jako v posuzování, resp. odsuzování Rokycany, brzká tradice bratrská odcizila původnímu vděčnému uznání velikého krále husitského, ukazují již r. 1502 spis Tomáše Přeloučského *O původu Jednoty bratrské a o chudých lidech* (vydání Vojt. Sokola z r. 1947, str. 50 a d.), jehož nepříznivý soud o Jiříkovi známým učinil již Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 55. Tůma byl současníkem a spolupracovníkem Klenovského, třebaž ne v úplném smyslu, jak konstatuje Sokol v úvodu ke spisku právě citovanému (str. 23). Naproti tomu mínění Klenovského, byl-li opravdu autorem mladší verse Historií palečkovských, bylo o Jiříkovi objektivnější, spíše jen naznačující nastávající již odklon od něho zmínkou o Palečkových napomináních krále, „aby se na každém místě nebeského krále bál a lidí v pokoji a v spravedlnosti aby řídil, zpravoval a zachoval“ (A v dodatku k artikulu 12).

²⁰² Slovo to zde nemá hanlivý příděch, nýbrž značí to, čím již dříve charakterisoval Jičínský Palečka „český philosophus“: tedy „mudrě“.

Podání Jičínského sice, zdá se, je zdůrazněním zvykovosti v životě, ale záleží při tom na tom, co v ústa vkládá samému Palečkovi („pokavadž na světě jsme, musíme se také s lidmi srovnávat“), což je více nežli uznáváním starých tradic. To je spíše přiznání vyšší: nemohou platiti jen zřetele absolutní, jak podle nich chtěli celý život upravit Řehořovi Bratři, nýbrž váhu má i „svět“, konkrétní poměry, jak se během doby vyvinuly ve všech směrech životních, a třeba ideál smířiti s relativní skutečností a najíti zdravý kompromis i mezi nejvyššími principy a praxí životní, výsledkem věkovitého vývoje duševního, mravního i civilisačního. Byla to bolestná otázka, kterou prožívali čeští husité hned od počátku a již se nemohli vyhnouti ani Bratři, jak svědčí o ní tuhé spory, mezi nimiž zvláště úporný byl zápas Menší strany se stranou Lukášovou, jenž však měl i v historii bratrské další významné obdoby. Jak oprávněn tu byl toužný vzdech Rokycanův: „Dajž nám, milý Bože, v prostředek udeřiti!“²⁰³ Připojíme-li k tomu v případě Palečkově i významný poukaz v titulu textů A—C, jenž však v té příčině nebyl původní, nýbrž měl svůj kořen v původní ztracené předloze, poukaz vyjádřený slovy: „Než před světem a jeho milovníky byl za nemoudrého počten. A pravdy nemohl mlčeti (lépe snad: smlčeti)“ — máme tímto spojením zásady relativity pravdy se způsobem jejího vyjádření ně tak logickou přímostí, vlastní kazatelům, jako spíše žertovným srovnáním nebo vtipnou aplikací, dānu směrnicí, udávající, jak dospěti k poznání skutečné osobnosti Palečkovy. Při tomto pokuse zůstávají ovšem Historie stále základním pramenem, jehož bratrskou stylisací si však třeba upravití náležitým korektivem, totiž právě dotčenou výhradou o palečkovské versi utrakvistické.

O jménu Palečkově nesmí vaditi, najdeme-li je ve formě „Palček“ vícekrátě zmíněno v Praze jako jméno měšťanské²⁰⁴, neboť ze všech textů Historií víme, že byl rytířem („řādu a života rytířského“: tak v A—C; v D—E: „stavu rytířského“), podobaje se tak leckterým zemanům neb i pánům, jež náboženské přesvědčení zavedlo jak zprvu mezi radikály tábořské, tak později mezi Bratry, s nimiž sdíleli i nový, sprostný způsob života, podle vzoru prvních křesťanů nade vše vynášeného²⁰⁵. Z pánů tu vidíme na př. Břeňka Švihovského ze Skály a Jana Roháče z Dubé, ze zemanů se stal představitelem tohoto nového typu Zikmund z Řepan. Z počátků Palečkových, jak bylo již výše dotčeno, jakýmsi úvodem k tomu bylo dvořanství u krále Václava IV., což umožňuje i dohad, že se narodil někdy v prvním desetiletí 15. století, ať již na Slánsku ve vsi Pálečku, blíže

²⁰³ Sr. citát v článku Gollově, Rokycanova Postilla v ČČM 1879, str. 69, i mou charakteristiku Rokycanovu i jeho irenismu v *Čes. děj.* III, 1, str. 781 a d.

²⁰⁴ Na Starém Městě k r. 1410 i 1433 u Tomka, *Základy* I, str. 91 k č. 283 a str. 85 k č. 245; na Novém Městě tamt. II, 139 k č. 380c při r. 1382. Z r. 1404 je zpráva o vysazení jedné čtvrti lánu právem purkrechtním v Hobšovicích na Slánsku v nevelké vzdálenosti od Pálče „Johanni Palecz“ (AČ 26, str. 192b).

²⁰⁵ Br. Řehoř k r. 1470 praví: „I mezi námi někteří sú učenie a kněžie římského svěcenie i z rytířského řādu, ačkoli nemnoží“ (Bidlo, *Akty Jedn. br.* I, str. 217).

Velkého Pálče, rodiště druhá někdy Husova Štěpána z Pálče, nebo na Kouřimsku blíže Lipan²⁰⁶. Tak by byl Paleček svědkem celého vývoje husitského od počátku války husitské, již se asi sám činně zúčastnil, až skoro do konce věku poděbradského, srovnává se tak se známým Václavem Korandou mladším, značně však mladším (narodil se r. 1422), a bohaté i vzrušené zkušenosti vedly ho po různém taláčení, o němž nic nevíme a v něž po válce samé snad spadá kapitola šaškovská na českém venkově, až do Prahy na Jiříkův dvůr královský, dříve vlastně gubernátorský, k čemuž asi vyniknutí v potulném období šaškovském bylo stupněm přípravným. Že se mu snad již v letech dřívějších dostalo i nějaké znalosti latiny, lze souditi z nahodilé poznámky v Jičínského tituláři. Jak se dostal již v letech padesátých mezi jihočeské radikály skupiny kroměřížského Štěpánka, bylo již též naznačeno, a podle celého dojmu jeho osobnosti i podle toho, co napovídají některé podrobnosti Historií o jeho poměru ke králi, zdá se býti vyloučeno, že by on, muž, jenž nikomu nedovedl „pravdy smlčeti“, na dvoře Jiříkově svou příslušnost k Jednotě utajil. Neodešel sice s B. Řehořem ze „světa“ do zásvětného ústraní kunvaldského a zůstal dvořanem královským i přes dvojí persekuci Jednoty. To však je třeba vysvětliti tak, že král, jehož srdečná přízeň k vtipnému mudrci potrvála v míře neztenčené až do jeho smrti, věděl sice o jeho bratrství, nedbal toho však, vida zároveň, že Paleček není nějakým zarputilým sektářem, nýbrž mužem, jenž své přesvědčení náboženské dovedl kritickým a nad temné a těžko řešitelné subtility theologické povýšeným názorem zharmonovati s nezbytnými ohledy na „svět“ v světlosti, radostnou jednotu: o tu pak i přes trpké leckdy projevy, jimiž dával průchod své neúporné lásce k pravdě, dovedl se sdíleti se vším svým okolím, jsa mu více k potěše než k mrzutosti. V tom všem byl v Jednotě antipaticí toho, co přišlo s vítěznou skupinou B. Lukáše a co se potom tak utěšeně a slibně vlivem Jana Blahoslava rozvíjelo, avšak čemu bělohorská katastrofa zabránila, aby se na prospěch nábožensky konečně sjednocené velké většiny národní rozvíjelo plně. Proto zajisté název „český filosof“, jaký mu dodatečně po stu letech dal Jan Jičínský — sotva v tomto mínění osamocený —, byl zcela oprávněný, a jeho oprávněnost mohli bychom tím spíše uznati, kdybychom úplněji znali onu výše naznačenou utrakvistickou versi palečkovské tradice, bližší historické skutečnosti než verse bratrská. Než i takto, jsouce

²⁰⁶ O Pálči i Pálčku sr. doklady u A. Sedláčka, *Zbytky register*, str. 157–58, č. 1104 a 1108, že to byla v podstatě zboží klášterská, první kláštera roudnického a druhý břevnovského: Pálec byl ještě s jinými dvěma vesnicemi ve 360 kopách zastaven 25. XII. 1420 Gerunkovi ze Sulevic a druhé zboží, „Palček“, zapsán Hořšovic v 78 kopách. R. 1380 se v Pálči připomíná Anna, vdova po Heřmanovi, a Matěj, syn nebožtíka Jana Kováře (Sedláček, *Hrady VIII*, str. 214). — F. J. Vavák r. 1788 poznamenává na mapě bojiště u Lipan pahorek, o němž vykládá, patrně jen podle svého domyslu: „Pahrbeek Paleček, na němž zbořeníště od tvrze od jistého Palečka, jenž byl krále Jiřího bláznem. Jestli odtud též okoloběžností velmi spanilé spatření“ (J. Skopec, *Paměti F. J. Vaváka*, kn. IV, str. 50).

omezení spíše na náznaky než na jasněji a konkrétněji mluvící informace, přece můžeme alespoň některé ty zašlé i vybledlé rysy palečkovského palimpsestu opatrnou kritikou zesílit a oživit.

Na rozdíl od jiných dvorských šašků, kteří dostavše se na dvorské nebo i jen šlechtické světlo z předešlého toulavého života, houževnatě se drželi těžce dobytého postavení dvorského a na existenci potulného šaška se dívali jako na nežádoucí minulost, lze u Palečka pozorovati nepřemožitelný sklon k návratům do bývalého lidového prostředí. Bylo mu nutností vraceti se antaeovsky na toto své staré pole, a to nejen jako obětavý pomocník chudých a ponížených v jejich práci a strážních — v takové úloze ho vidíme v Historiích —, nýbrž i ve staré roli šaškovské, aby i tu svým vtipem, ať v soukromých stycích s venkovany, jimž pomáhal, nebo při veřejných vystupováních žertěřských, rozžehoval žádoucí světlo a pokleslé mysli plnil radostí ze života a vůlí k nápravě křivd a zlořádů. Nebylo to ani pro krále samého bez významu, protože se tak od svědka zcela spolehlivého, jenž byl přímo jeho důvěrníkem, dovidal přesné informace o náladě i stavu různých končin venkovských. Při tom, zdá se, aby se lidovým vrstvám tím více připodobnil, vystupuje i se zevním ústrojem podobným, odložil i nápadný, šachovaný šat šaškovský, ponecháváje si snad na znamení, jehož si mnozí zábavy i poučení žádostiví přáli, jen šaškovskou karkuli s rolníckými²⁰⁷.

Je ku podivu, jak Paleček dovedl svůj zemanský původ, jehož vědomí si, zdá se, i dále uchovával, spojití s černou prací chlapskou. Jeho šlechtictví je nepochybně nejen ze svorného ujištění o tom ve všech textech Historií, i jak se zde praví, že byl „milý i vzácný každému dobrému“²⁰⁸, nýbrž i jinak. Domnívám se, že Palečkovu zemanství mělo svůj význam i při společenském přijímání nejen králem, Rokycanou, „mistrem špitálským“, nýbrž i šlechtou a městskými patricii ke stolu atd. Ale zvláště, tuším, je pro to charakteristické jeho vystoupení v případě mladého zemana Dubčanského²⁰⁹, jehož, již vedeného pro podezření z vraždy na popravu, Paleček

²⁰⁷ Na to, že šaškovského šatu nenosil, narazil již J. Herben v *Histor. sbor.* 1883, str. 51, vykládaje, že z toho, že Paleček rozdával své sukně těm, kdo ji neměli, je třeba uzavřítí, že Paleček nebyl trpaslík jako jiní „blázni“ a že by Palečkem nemohl býti zván pro svou malou postavičku podle oblíbené figurky pohádkové (k tomu sr. zvláště knihu V. Tille, *Paleček* z r. 1918); ale lze to vztáhnouti i na to, že ani chudý by takového nápadného a povržené tuláky vyznačujícího šatu nenosil, aby se této pohrdě vyhnul. Že Paleček odložil křiklavý šat šaškovský, uznal i Václavek v *Histor. utěš. a kratochvil.* 376, ale Paleček sotva „nosil se jako rytíř“, jak hned dále Václavek tvrdí. Křiklavý šat, šaškovský myslím, nebylo ani možno spojití s připuštěním Palečkovým nejen k zasedání rady královské, nýbrž ani k zemským sněmům. Nebyl by se ani hodil při jeho manuálním pomáhání venkovským chudáším.

²⁰⁸ Adjektivum „dobrý“ má zde, myslím význam spíše stavovský než ethický (tak B překládá je ve „fromm“): sr. Gebauer, *Slov. staroč.* I, str. 277 o jeho smyslu „vznešený, urozený“ (sem náleží u něho — I, 274 — i heslo „dobrotstvie“ = statečnost).

²⁰⁹ Sr. artikul 3. ve všech textech Historií. Zaslouží pozornosti, jak se zde Historie nespokojily při tom — a i jinde — pouhým anonymním udáním, nýbrž podaly konkrétní jméno, jež můžeme z jiných pramenů doložit k době určité, takže to nepřímo

zachránil. Pohnulo jej k tomu snad nejen milosrdenství, nýbrž i vědomí sourodosti stavovské, jež však tu nebylo ani bez zřetele politického. Konšelé staroměstští jistě jednali velmi ukvapeně, když na pouhé podezření odsoudili Dubčanského k smrti a dali jej hned nazejtří vésti na popravu. Paleček jako zeman sdílel s Dubčanským pocit křivdy, spolu si patrně uvědomuje, jak zle bude toto přenáhlení působiti na celý stav rytířský, uražený ve svém právním sebevědomí proto, že měšťanstvo uchvátilo pravomoc hrdelní nad jeho příslušníkem: toho, že má býti slyšen od samého krále, se dovolával i sám Dubčanský. A Paleček, jenž dobře věděl, jak králi záleželo při hrozícím konfliktu s panstvem na dobré shodě se stavem rytířským, nemohl klidně hleděti na tento případ, z něhož mohl vzniknouti rozkol mezi rytíři a městy královskými, jejichž společný postup byl hlavním mocenským předpokladem Jiříkovým, zvláště když snad již tehdy se jevily nebezpečné příznaky, že z hospodářských důvodů dojde ke shodě obou stavů šlechtických. Kdyby byl Dubčanský opravdu popraven, byla by to neblahá anticipace obou případů z r. 1506–07, kdy v Praze a v Plzni byli popraveni rytíři Jan Kopidlanský a pan Jan Bavůrek ze Švamberka, což pro poměr mezi stavy mělo tak osudné následky²¹⁰. Páni již v době Jiříkově postihli — podle 1. artikulu Historií — stopy stavovské zaujatosti Palečkovy, a proto prý naň

může posloužiti i k zjištění skutečné existence Palečkovy. Dubčanským se tu snad myslí Jan Dubecký, jenž 1. I. 1508 činí závěť (jde o Zapy a Brandýs n. Lab.) chotí své dcery Žofie Jindřichovi ze Zap (AČ 28, str. 146–49). „Dominus Dubecký“ (o vsi Dubči sr. Sedláček, *Místop. slov. hist.*, 175) se dvakrát připomíná v Korandově Manuálu, ale bez bližších dat (vydání Jos. Truhláře 122 a 125). Mohl by to býti syn známého opravce kostela Týnského Matěje Dubce z Dubče, jehož rod souvisel s vesnicemi Dubčem a Dubečkem (na východ od Prahy) a jenž sám však zemřel až r. 1489: Jan Dubecký se připomíná r. 1488 a 1490 a požíval vážnosti mezi zemanstvem (sr. Tomek VIII, str. 419–20; zde v pozn. 40 se míní AČ X, str. 478–79). Jan Dubčanský ze Zdenína na Habrovanech (u Ústí nad Lab.) se připomíná v materiálech Sedláčkových (nyní v pražském Historickém ústavě) k letům 1526–46 a Vilém k r. 1543 až 1549. — Paní Říčanskou z artikulu 5. nepochybně byla paní Marta z Říčan, vdova po Pechancovi Ojří z Očedělic. Tento Ojř byl landrychtěř kraje žateckého; r. 1458 byl při volbě krále Jiřího (Palacký, *Urk. Beitr. ve FRA* 20, str. 132) a r. 1460 byl členem soudu zemského (AČ III, str. 269): tohoto roku asi zemřel, protože téhož roku se jeho synům koupí dostala v majetek vápenice a cihelna na Novém Městě praž. (Tomek VIII, str. 160). Paní Marta byla sestra p. Mikuláše Svitáčka z Landštejna (tamt. 221) a byla r. 1462 již chotí apotekáře Prokopa (byl konšelem staroměstským r. 1456–57; tamt. IX, 153) a dostala odkazem od své sestřenice Ofky z Říčan dluh 6 kop na domě v Benešově 19. III. 1462 (AČ 26, 15b), ač ještě kolem 14. VIII. 1462 Vilém z Landštejna, prodávaje jí za 117 1/2 kopy své dědictví ve Svinařích, ji nazývá — nevím, jakým omylem — „relicta olim Pechanczonis . . .“ (Emler, *Rel. tabul. II*, str. 316): v těchto Svinařích (u Berouna) právě r. 1462 zemřel otec paně Vilémův Jan (Sedláček, *Místop. slov. histor.*, str. 854). — V artik. 2. se sice řádový mistr křižovníků nejmenuje, ale jde tu o Mikuláše Buchnera (1460–1490), jenž přesto, že ho legát Rudolf z Rüdesheimu označil za „vetřelého“, udržel si i za sporu Jiříkova s církví ve špitále poslušnost (sr. V. Bělohlávek, *Děj. čes. křižovníků s červenou hvězdou I*, 1939, str. 85 a d.; že se Buchner zval jako první po velmistroví „prior generalis“, sr. Tomek IX, str. 153).

²¹⁰ Sr. Tomek X, 231–32; již 5. III. 1507 se páni i rytíři usnesli, že bude-li budoucně někdo z obou stavů od měst na hrdle souzen bez slyšení soudu zemského — při Dubčanském šlo o slyšení královo —, budou ho všichni vespolek mstítí beze všeho opovídaní nepřátelství.

— zajisté to byli především katolíci za rostoucího napětí mezi nimi a králem — „velkou péči měli“. Snad též i proto, že na svých toulkách po venkově měl Paleček dosti příležitosti, aby přímo u pramene poznal různé panenské přehmaty i křivdy, jež ho nutily, aby se u krále o nápravu přimlouval, kdežto jindy — jako u paní Říčanské, 5. artikul Historií — dostačilo jeho zakročení vlastní.

Že však i proti panovačnosti kněžské dovedl svým způsobem, vtipem, zasáhnouti, svědčí vedle historky o ořeších u Ľasického též v Historiích artikuly 4. a 10., a to stejně proti svatovítským kanovníkům, zvláště pak administrátorovi Hilariovi, s nímž byl v poměru dosti napjatém²¹¹, na straně jedné, jako proti utrakvistům, mezi nimi i proti Rokycanovi, na straně druhé. Následuje tu známého vzoru podkomořího Vaňka Valečovského a zaměňuje jen jeho příkrý způsob polemiky satirisující ironií; v artikulu 2. vystupuje sice vůči „špitálskému mistru“ křižovnickému, k jehož stolu — byly tu i mladé paní — sám se pozval, nejza zvláště od něho zván, dosti přátelsky jako dobrý jeho známý, ale svých zkušeností při tom užije u krále, aby pro vlastní pány špitální fundace, jak nazývá chudé špitálníky, vymohl lepší opatření jejich žaludku²¹². Naopak zemanský původ patrně Palečkovi usnadňoval jeho společenský styk s předními osobami hlavního města i venkova, kde bylo jeho zvykem, když chudým při práci pomáhal, nebýti u nich na stravu, nýbrž u jejich bohatších sousedů, zemanů neb jejich šafářů, kteří i tak veselého šprýmaře, jenž na vše našel pravé slovo, rádi viděli, jak nás o tom poučuje artikul 6. O tom, že by při takových návratech na venkov své přítomnosti užíval, jak naznačuje Ľasicki, k případné ostré kritice sektářských bludů, nic určitějšího není známo, ač to vyloučeno není — až na setkání s královnou Johanou (v artik. 8.): když šla královna „za vozem pěšky“ na pout do kláštera sázavského, bez přílišných ohledů ji Paleček poučil, že by lépe učinila, kdyby doma předla plátno pro chudé, než aby čas mařila takovými marnými toulkami.

I když ke královně zajisté jako ke králi podle svého hodnocení relativistického zachovával povinnou úctu, nemínil tím, že by ji manuální

²¹¹ Ukazuje to dosti opovážlivý způsob, jaký si vůči němu a jeho průvodcím s jejich „popeličimi kaptaury“ dovolil, neboť není pochyby, že Hilarius byl vůdcem kanovnícké deputace v art. 4., dožadující se u krále listu k papeži. Palečkova otázka přitom „Což jsou to páni kněží?“ v A artik. 4., zvracející předešlý výrok králův, proč nenechá „pánů kněží“ na pokoji (otázka, jež v textu C změnou částice „to“ v námetku „tito“ i změnou slovosledu a po případě proměnou nominativu v instrumentál nabývá určitějšího smyslu: „A co sau tito, bratře králi, pány?“), značí, že králi samému, jenž předtím již se stížností Hilariově „postavil nevochoťně“, vtipná forma Palečkova opakování nebyla nepřijemna: shodovalo se to vlastně se známostí jeho scénou s Rokycanou, namířenou zde proti nárokovosti kněžstva utrakvistického: „Mistře, dostis mistroval; nechť my již také mistrujem“ (St. letop. čes., str. 184).

²¹² Již v textu A jí nejdříve s chudými, ale při svém vypravování králi zjevně naznačuje, že byl po druhé přímo u stolu mistrova.

práce snižovala. On sám, zeman — ostatně jako jiní Bratři²¹³ — se nezdráhal přiložit na venkově ruku k práci, stejně na poli jako doma (při pošívání střech), řídě se v tom, i když snad neuznával přísné závaznosti příkazu evangelické chudoby, vzorem Písma, nečinícího valných ethických rozdílů mezi pány a služebníky²¹⁴. Nejen biblický vzor, ale i dobré srdce vedlo tohoto zemanského vaganta a zároveň šaška dvorského, jenž, nahlédnuv hluboko ve stíny životní, věděl si rady ve všem, co mu jeho pestrý život podal, aby byl všem potřebným pomocen radou i skutkem, jak a kde mohl. Jako neváhal ze svého týdenního platu dvorského i ze svého šatu podle příležitosti rozdávat²¹⁵, tak se nerozpakoval pomoci i vlastní dobrovolnou prací, vyostřuje při tom i zde, stejně jako na dvoře královském, pohotově a chápavě vše, co se mu kdy v různé situaci namanulo, bystrým slovem i obratným činem ve vtip a kratochvíli, rozjařující a rozveselující celé jeho okolí.

Právě tato obdivuhodná schopnost neselhávající aplikace a kombinace, rys pravému šaškovi a žertěři nejvlastnější, ale zároveň i jeho stále živý rozmar, vracející reformním Čechům staré veselí žákovské i žertěřské, jak je poznal i si je osvojil v době, než se stal šaškem královským, při čemž však všechno jeho vystupování bylo prodchnuto duchem biblicistickým, třebaš ne v původní jeho tvrdé maximalistické formě radikální, nýbrž ve způsobě zjemnělé a změkčené, a proto tím vábivější i přijatelnější, činily z Palečka vyhraněný typ husitský: vystihovalť podstatu české husitské duše s její neúmornou touhou po pravdě, jak to krásně vyznívá v titulech

²¹³ Sr. Goll, *Chelč. a jedn.*, str. 87 i 189, jak se v Jednotě, alespoň zprvu, ukládala chudoba i ruční práce: však i B. Řehoř byl krejčím (tamt. 88).

²¹⁴ Sr. Lukáš 22, 26 (u *Žilky* 134) a d.: při sporu mezi apoštoly, kdo je z nich největší, když vedle pohanských králů si vrchnosti dávají říkati „Dobrodinče!“, Kristus řekl: „Ale vy ne tak! Nýbrž největší mezi vámi ať je nejmladší, a kdo je vedoucí, budiž jeho sloužící...“

²¹⁵ Od krále kromě stravy a šatu (o tom, jak krále vždy žádal za novou sukni, když svou dal „Pánu Bohu“, totiž nějakému chudému, sr. artik. 12.) dostával týdně 15 gr. bílých, tedy českých, plat tehdy dosti hodnotný, který se však u Palečka brzo mezi chudé rozešel. Při tom se v 7. artikulu textu C ozve termín „ort“, jehož v jiných textech není, a to ještě špatně aplikovaný: značí zde čtvrtinu kopy (sr. K. Castellin, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300—1471)* z r. 1953, v rejstříku na str. 283, jehož lakonické vysvětlení si můžeme ověřit zněním mincovního řádu Jiříkova z 5. VI. 1469, tamtéž na str. 252, odkud jej znal již V. Brandl ve svém *Glossariu*; sr. i Z. Winter, *Kult. obraz českých měst I.*, str. 448); má-li však na počátku 15 grošů v měščku, nelze z nich pak učiniti k rozdělení s podezřelým noclehářem „dvě hromádky po ortu“. — K představě platební hodnoty „ortu“, 15 grošů českých, lze uvést zřízení o denních platech námezdních nádenníků (je v praž. Národ. muzeu, v rukopise V E 89 fol. 13a: sr. Bartošův *Soupis* č. 1351). Je sice zde nedatováno, ale shoduje se s pražským řádem z r. 1482, citovaným u Z. Wintra, *Děj. řemesel a obchodu v XIV. a XV. století* (1906), str. 739, kde jsou i jiné doklady o poměru oběžné mince k ceně práce i zboží. Nově lze užití podrobností z *Pramenů a studií k čes. dějinám* 1 (1951), vydávaných Histor. ústavem v Praze, zvláště z článku o hospod. účtu asi z konce 15. století, otištěného tu Jos. Mackem. Něco málo k tomu již dříve podává Z. Winter v článku *Měšťanské libráře v XV. a XVI. věku v ČČM* 1891, str. 66—67; sr. k tomu i údaje A. Matějčka o bibli tábořského hejtmána Filipa z Paďova ve *Sborníku Žižkově* (1924), str. 155.

všech tří rukopisných textů Historií, ne však již v obou jejich tiscích, že „nemaudrý před světem a jeho milovníky“ Paleček „pravdu žádnému [s]mlčeti nemohl“. Byl to neúplatný hlas českého svědomí, nešetřící nikoho od negramotných ještě chudáků až ke králi, královně i Rokycanovi, a přece pro své stále rozmarné, citově naladěné veselí obecně vážený a milovaný. Ani užití zde adjektiva „český“ není bez náležitého důvodu: proti možné námitce, že ani tematika palečkovská se nemůže obejít bez běžného v podobných případech kumulování putovních motivů, jež se přes různost času, místa i látky samé často přenášejí na vlastně jim cizí předmět, lze předem uvést, že, pokud zatím víme, celá činnost Palečkova roste z domácích kořenů beze všech vlivů cizích a má základní náladu čistě českou, což platí i o hlavní literatuře o něm vzniklé, o jeho Historiích²¹⁶.

²¹⁶ Tak užitě v artikulu 3. přirovnání, kladoucí proti sobě krále Jiřího s Dubčanským a Krista s ďáblem, má jistě svou předlohu v Husově Postille, jak odtud obšírný příslušný citát podali Palacký v *Documenta Mag. J. Hus* (1869), str. 721, i H. Hrubý v *Českých postillách* (1901), str. 35: Husa informoval Mikuláš, „jenž slul Faulfiš“, jak kuchař jakýsi přemohl Písmem jednoho biskupa jako Kristus ďábla. Stejně argumentace užil r. 1433 v Basileji Prokop Holý proti Janu z Dubrovníka (Palacký III, 3³, 91). — Artikul 4. podobně opět patrně souvisí s Palečkovou znalostí polemiky z r. 1464 V. Korandy mladšího s Hilariem Litoměřickým (sr. rukopis kapituly pražské N 58, fol. 87a). Zde si Koranda přeje, aby se katoličtí preláti opět chopili pravdy, „jakož ste ji v letech mladých oblíbovali. Ale kanovnictvo dvoují aneb snad truoje, popelice, kápíe na ruby obrácená, čest světská, již ste oblíbili, tat jest vás od toho odtrhla“. Jako by se toho ozvěna vracela v artikulu 4. Historií! To je spíše pravděpodobné, než aby žert Palečkův byl již r. 1464 znám Korandovi: obojí je skoro současně. U Wintra, *Děj. kroje v zem. čes.*, str. 221, kromě výkladu, jak kanovníci měli „na podolku svých plášťů ocásky“, se též ze Starých letopisů českých, str. 184, cituje, jak r. 1467 Hilarius se svým dvojníkem, s Dr. Václavem Křižanovským, utekli z Prahy do Plzně a na hradě pražském nechali jen „tři neb čtyř svých v kožinách beraních, ale popelice s sebou na Plzeň vzali“. — V artikulu 5. zazní zase jiný odvozený hlas! Za zjevně se již počínajícího sporu mezi panskou jednotou a Jiříkem kolovaly na obou stranách pomluvy o odpůrcích. O takových prý pomluvách se strany královny informoval páný biskup Tas z Boskovic, takže pání pak napsali Pražanům, že „bychom J Mti [Jiřímu] neměli psáti »Pán náš milostivý«, ale měli bychom psáti, že »Pán náš nemilostivý«“ (AČ IV, 215). Palečkova vědomost o tom, již pak vtipně užil při vhodné příležitosti na případ paní Říčanské, ukazuje, že byl pravděpodobně účasten jednání rady královské o tom, což jen potvrzuje zprávu o takové účasti v artikulu 1. — Konečně, jestliže v art. 10. přirovnává Paleček nalezeného syfilitika k tělu božímu (Łasicki praví: „membrum Christi et caro de carne et ossibus eius“), hlásí se v tom vliv listu B. Řehoře z r. 1461 panu Vaňkovi Valečovskému, kde chudé pokládá za „živé chrámy boží“, jimž by král křivdy neučinil, kdyby z klenotů kostelních dal dělati peníze (Bidlo, *Akty Jedn. br. I.*, str. 554; o vrocení sr. tamt. 544, pozn. 1). — Mohl by býti spor o to, jak posuzovati výňatek z knihy jáchymovského humanisty Matouše Cerva [ten byl ještě r. 1550 žákem školy jáchymovské] *Elegiorum liber* (1557) v kodexu Poeticae lucubrationes (na Strahově FK V 11; o Cervovi sr. A. Truhlář a K. Hrdina, *Rukověť I*, str. 319 a d.; výpisek o tom mně s osvědčenou a jinak ochotou dal k dispozici docent Dr Ant. Škarka). Jde tu o „festivus iocus“ (výslovně se tamt. 321, č. 17, nazývá Palečkíadou), kde přichází autor — cizinec, nenacházejí v hlučném šumu hostiny nejmenšího povšimnutí, získal si pozornost podobným způsobem, jako Paleček v artik. 2.: tázal se malé rybičky, zbytku to hostiny, ví-li co o osudu jeho utonulého otce. Otázka, zda je toto vypravování čerpáno z artikulu 2., jak se mně zdá, nebo z nějaké předlohy starší než základní verse Historií Palečkových, byla by na pořadu, kdyby se taková existence putovní historky zjistila, čehož však zatím není.

Všímavý zájem Dr Ant. Novotného mně dodatečně podal doklad, jak ani v této

A česká je činnost Palečkova i svým celkovým charakterem, jak se odráží v Historiích, srovnáme-li je s obdobnými, ať staršími nebo pozdějšími ukázkami vtípu šaškovského v sousedním Německu. Není v nich oné hrubé a drsné bezohlednosti k malému člověku ani oné frivolní lascivnosti, které většinou charakterisují jiné cizí šašky²¹⁷: český biblicismus jim vtiskuje vysokou mravní úroveň, jež nachází svůj výraz i v jejich jemnější formě²¹⁸, přece však ne tak, aby Historie byly právy Palečkovi právě po té stránce, jež ho charakterisovala po výtce a v níž se Paleček skutečný rozcházel s bratrskou stylisací jeho osobnosti.

Právě takový, jakým si jej přála mít i vítězná strana Lukášova, třebaž již jen pro památku budoucím, Paleček nebyl. Je významné, že ani Klenovský, jež pokládám za tvůrce obrazu Palečkova, jak si jej budoucnost měla představovati, se ještě nezbavil oné pošmourné tvárnosti, jakou jeho současníci a mezi nimi zvláště Koranda mladší Bratřím prudce vytýkali jako pokrytství²¹⁹. I podle Klenovského byl kladen důraz na rozdíl, jaký byl u Palečka v jeho chování o Velký pátek, kdy podle stručného, ale v té příčině důležitého článku 9. zpíval a vesel byl, a v dny masopustní, kdy více než kdy jindy plakal, lituje obžerství, mezi lidmi tehdy obvyklého. To bylo tendenční zkreslení, jež mělo i Palečka před veřejností postavit v onen „pošmurný“ soumrak, jež zůstával tak význačným rysem i Lukášovy církve bratrské a měl zakrýti vlastní základ jeho povahy, jeho

příčině nelze setrvati při naprosté skepsi. Jeho výpisek z knihy K. A. von Gleichen-Russwurm, *Elegantiae, Geschichte der vornehmen Welt im klassischen Alterthum*, Stuttgart (s. a., asi z r. 1920–25; 1. vydání z r. 1913 nebylo mně k dispozici), str. 104, doslovně zní: „Die kunstfreundlichen Fürsten (řečti tyranové) vertrugen gelegentlich ganz gut einen Spott. Ein höfischer Dichter, Philoxenos von Kythera, war bei Dionysios geladen und merkte, dass ihm ein ganz kleiner Fisch serviert wurde, dem Fürsten dagegen ein prächtiger und grosser. Da hob er sein Fischchen vom Teller und hielt es aufmerksam ans Ohr. Lachend fragte der Tyran, was dies bedeute. Nun behauptete der Dichter, er sei gerade daran, eine Dichtung über Galathea und die Sitten auf dem Meersgrunde zu verfassen und hätte das Fischlein um Auskunft gebeten. Allein es sei noch zu jung und zu dumm, um etwas Interessantes von ihm zu erfahren. Dagegen der Fisch des Königs hätte gewiss schon viel Erfahrung gesammelt. Belustigt liess der Fürst dem Dichter den gewünschten Fisch auftragen.“ — Odkud autor tuto anekdotu čerpal, neudává. O básníku Filoxenovi Kytherském, jež žil v letech 435 až 380 př. n. l. a jehož nejslavnější dithyramb právě jednal o vyznání lásky Kyklopy Galathei, dotčené v *Elegantii*, viz OSN IX, str. 233, i Pauly-Wissova, *Real Encyklopädie* 39, (1941), str. 192.

²¹⁷ Stačí k tomu kniha F. W. Ebelinga, *Die Kahlenberger* (1890), edice to dvou knížek lidových o podobných šaškovských zjevech, oblíbených stejně v Rakousku a Vírtembersku jako Paleček v Čechách: byli to Vincenc Weigand, farář v Kahlenbergu (blíže Vídně), ze století 14., a Petr ze Schwäbisch-Hallu († 1496), jež, jsa obdobou žertěře prvního, byl nazýván „druhým Kahlenbergem“. Enšpiglovskou literaturou českou i cizí se zabýval přehled Zíbrtův při vydání Štěpánkova *Eylenšpigela* r. 1926. Vhodné ukázky z Enšpigla u nás podali B. Václavek, *Historie utěšené a kratochvilné* (1950) a Ant. Grund, *Kratochvilné rozprávky renesanční* (1952).

²¹⁸ Také Václavek, tamt. str. 376–77, uznává, že Palečkův vtíp „nebyl jen slovní, tím méně byl kdy obhroublý.“

²¹⁹ Sr. mou práci *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy* (1923), str. 19.

celkové veselé založení, v němž temperamentní citovost měla přece jen převahu nad pronikavou jinak a bystrozrakou inteligencí, takže by se jemu více než kterémukoli jeho současníku měl přiřknouti charakter humoristy, charakteristika tehdy ještě nečasová, ale přesto hlavní příčina jeho tehdejší i pozdější popularity, i když právě uvědomění toho zatím chybělo. Proto nezapomenutelná značka, kterou Palečkův zjev jako „českého filosofa“ kvalifikoval již Jičínský, byla by vlastně měla zníti „český humorista“. Bylo to utajené kouzlo, jež mělo pro budoucnost svou přitažlivost alespoň tam, kde protireformační censura habsburská a jesuitská nemohla uplatniti svou klatbu prokletí nade vším, co bylo vlastním světem Palečkovým.

VI

OBROZENÍ TRADICE PALEČKOVSKÉ

S teritoriálním rozšířením Jednoty bratrské do Polska zdálo se, že bude spojeno i jisté zpolštění tradice palečkovské. Ale kromě pravděpodobné souvislosti mezi českým Palečkem a polským Sowizdrzalem zůstalo jen při převzetí informací Łasického Wengerským (Regenvolsciem) v jeho *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum* (1652, 2. vyd. 1679): zde přibyla jen citace tisku Palmova, načež tradice ta přešla v Němcích do prostředí, vytvořeného již novou církví ochranovskou, do spisu G. C. Riegera *Die alten und neuen Böhmischen Brüder* (1734). Důležitější, ale jen pro české čtenářstvo, — i tu, jako již dříve, před Bilou horou, byla to Jednota bratrská, jež důsledně zájem o Palečka udržovala — bylo vydání Historií jako přídavku ke Komenského Historii o těžkých protivenstvích církve české (k 3. vydání r. 1756 i k 4. z r. 1844)²²⁰. Zato v útaji mezi českými zbytky reformačními se ku podivu živá tradice palečkovská udržovala, pravděpodobně opisy Historií, když starší tisky byly stálou persekucí protireformační stále vzácnější: jeden z nich — bylo to již připomenuto — byl v knihovně českého obrozence Zieglera, zatím co na Moravě se zatím jen můžeme domýšleti, že i současným pokusům Gallašovým o oživení tradice markoltské byla předlohou i vzorem nějaká neznámá stará předloha Historií. Obrozené Čechy se k památce Palečka humoristy již přihlásily počátky nové beletrie humoristické jak ve sborníku Jana Hýbla r. 1834 (*Paleček, obsahu poučného, opravdového i žertovného*), tak od r. 1841 v drobném časopise *Paleček* spolčené vydařené trojice redaktorské Fr. Rubeše, Fr. Hajniše a V. Filípka. Tento časopis sice záhy zanikl (1847),

²²⁰ Sr. k tomu J. Herben, *Histor. sborn.* 1883, str. 49–50 i Zíbrt, *Bibliogr. čes. hist.* III, str. 184, č. 4078.

ale r. 1872 ho pod tímž jménem obnovili k delšímu již trvání, do r. 1887, Jos. Štolba a Aug. Nevšimal.

Ještě předtím, r. 1865, dosvědčil zvláštní literární fakt, že se paměť Palečkova v Čechách jako typického humoristy znovu ujala: J. V. Frič totiž tehdy v Hálkových a Nerudových *Květech* otiskl ne právě zdařilé parodické falsum Z kratochvilné historie o bratru Palečkovi několik a vnov časem náhodou vykutálených kusů čili artikulův o čtyřech kusech nově vymyšlených, s případnou však charakteristikou Palečkovou: „... byl jediný blázen mezi samými mudrci, ale jediný mudrc mezi samými bláznů“²²¹. Teprve potom, r. 1868, Erbenův otisk staršího tiskového unikátu Historií ve *Výboru* (II, 1337 a d.) vlastně oživil ve správnější formě (jazykově však leckde opravované) památku Palečkovu. Z Hálkova básnického okruhu v *Květech* se o desíletí později znova, ale zato tím výrazněji o Palečkovi vyslovil Jan Neruda v jednom čísle své klasické knihy *Balady a romance*, jež svým manifestačním nadpisem Balada česká i svým spojením s dalšími třemi čísly (s Romancí o Černém jezeře, Romancí o Karlu IV. a s Romancí o jaře 1848) dobře vyznačuje, jak významné místo přičetl básník v této své symbolisaci české historie „smavému reku“²²² Palečkovi v té „smutné, tiché“ zemi, ožívající jen v osmi dnech každoročního jeho návratu „v samý zpěv a v samý květ“, „však krátce jen, ach krátce!“.

A skoro současně s Nerudou se jeví již kromě beletristického zájmu o Palečka i zájem odborně historický. Následníku Štolbovu i Nevšimalovu v redakci *Palečka*, Rud. Pokornému, i jeho zájmu o historickou fixaci Palečkovu²²³ vyšel vstříc mladý historik Jan Herben, a tak vyšla při X. ročníku *Palečka* r. 1882 zvláštní osmistranná přílohová premie Herbenova *Jan Paleček. Historický obraz*, ilustrovaná Mikulášem Alšem, po níž hned r. 1883 následovala odborná studie Herbenova v Rezkově

²²¹ V *Květech* 1866, I, str. 35.

²²² Pod tímž jménem se Paleček vrací r. 1905 (I) zase v *Květech*, ale Čechových, v dramatickém pokuse K. Jonáše. K beletristickému podílu na vytvoření nejnovější tradice palečkovské viz články J. Voborníka O působení děj. prací Fr. Palackého na nov. beletrii č. v *ČCM* 1898, str. 304–05, i mou studii Jirásek a doba poděbradská v Hýskově sborníku *Alois Jirásek* (1921), str. 116: o tematice tom, jež posledně rozšířil Fr. Kubka r. 1946 i 1948 svým dvojdielným románem *Palečkův úsměv a Palečkův pláč*, bylo by vhod i třeba pojednatí širě.

²²³ Roku 1882 se v ročníku 10., str. 210–11, 222 i 231 vyskytují i tři historicky o „polském Palečkovi“ Sowizdrzalovi. Souvislost jeho s českým Palečkem zdá se však býti užší, než jakou ještě r. 1900 předpokládal Al. Brückner o Markoltovi (sr. k tomu úvod Zibrtův z r. 1902 k edici o Markoltovi na str. 20**). Alespoň u Estreichera, *Bibliografia polska XXIX* (1923), v souboru nejnovější literatury se mihne na str. 93 zmínka o fragmentu, nalezeném r. 1914 od Piekarského o „Sownociadku“ (ne o Sowizdrzalovi), co prý ukazuje na překlad z češtiny: proti tomu se tu uvádějí námítky Brücknerovy i nerozhodné stanovisko Zibrtovo z r. 1926 i 1927, načež se mluví o souvislosti originálu Sowizdrzala z r. 1480(?) s německým Murnerem. Při tom je zajímavá narážka na český výraz „kratochvilné věci“ z obou českých tisků o Palečkovi, který najdeme u Estreichera i v pozdějších tiscích polských ze století 17.

Historickém sborníku, Klenovský-Paleček, jediná dosud o Palečkovi monografie, snažící se zbavití své thema všech mlhavých domyslů. Ovšem Herben pak sám v dalších svých vydáních *Historií Palečkových* nešel již odborně za hranici z r. 1882, nýbrž prostě pro své čtenáře (mezi nimiž přední místo zaujímaly děti) vyplňoval mezery v životopisu Palečkově svými dohady, beletrisuje tak své původní odborné thema. Historik tu závodil s beletristou, jenž nakonec svým vymyšlením konkrétních podrobností nabýval převahy, ne však tak, aby vyhladil původní rysy historikovy, což sám Herben nechtěl; alespoň r. 1898 v Doušce nevěřícím Tomášům napsal: „Všechno [podtrhuji já, Urb.] toto vypravování čerpáno je z pramenů starých, nepochybných.“ Dotčeného právě r. 1898 vydal Herben nové zpracování výkladu z r. 1882 v *Besedách Času*²²⁴. R. 1902 pak následovala knížka pro děti *Bratr Jan Paleček, šašek krále Jiřího* s nepatrnými variantami, s doprovodem obrázků Jar. Panušky²²⁵, načež hned r. 1904 pořídil Herben vydání nové, ne již jako své vypravování, nýbrž jako otisk tisku Palmova, poněkud jazykově upravený, tentokrát opět s obrázky Alšovými. Potom až r. 1926 vyšlo další vydání, zpracování to textu z r. 1902, v grafické úpravě Fr. Vrobela, a vydání toho se přidržel r. 1938 K. Domorázek (s obrázky Prokopa Laichtera), zvláště uživ v úvodě beletrisujících poznámek Herbenových z r. 1898²²⁶.

Ve vlastním podání užil Herben i oněch dvou historek, jež poznal ze Všehrda i z Ľasického, a z vlastní invence přidal zvláště historku o tom, jak Paleček napomenul krále pro pýchu, lišící děti královské od obyčejných dětí městských. Při svém tradování staré látky učinil — patrně kvůli censure — při artikulu 4. podobný kompromis jako předtím Zíbrt: kdežto tento prostě historku o titulatuře papežské vynechal, Herben ji r. 1902 nahradil vhodnou záměnou, klada na místo papeže, jemuž se mělo psáti, císaře, v čemž ho pak následoval i Tolstoj (r. 1904 se pak Herben ovšem při otisku textu Palmova musil přidržeti jeho znění o papeži). Z jiných jeho doplňků, jež místně i časově určitěji umisťují jednotlivé příhody z *Historií*, třeba tu vytknouti, že paní Řičanskou nazval podle svého, ale nesprávného domyslu „Trčkovou z Řičan“, čehož také Tolstoj užil²²⁷.

²²⁴ Byla to beletristická příloha politického týdeníku *Čas* (sr. tam str. 185 a d. i 190 a d.).

²²⁵ U Beauforta nákladem *Času*.

²²⁶ K vydáním těmto připojuji hned poznámku o dalším chystaném bibliofilském vydání *Historií* od M. D. Zelenky, jenž si k němu již opatřil nové ilustrace od Al. Moravce a jemuž jsem měl pořídití vydání podle textu A; ale sešlo s toho.

²²⁷ Myslím, nemoha nyní pro obtíže technické [v pohotovosti knihoven] řádnou revisi vykonati, že Herben toto rozšíření jmenné učinil až r. 1926, takže by jí vlastně Tolstoj, jenž zemřel r. 1910, užiti nemohl. Lze to však i za těchto okolností vysvětliti. Jedním z Čechů, s nímž Tolstoj o Palečkovi — ten ho velmi zajímal — mluvil, byl r. 1907 v Jasné Poljaně K. Velemínský, jenž pak r. 1908 o svém tamním pobytu vydal knížku „U Tolstého“. V ní na str. 9 vypravuje, jak si Tolstoj přál více vědět o Palečkově osobnosti, a Velemínský mu patrně nějak vyhověl, mezi jiným i o paní

Vedle uvedených právě publikací Herbenových připadá v české nové literatuře palečkovské přední místo překladům Jos. Kopty z ruského originálu Tolstého²²⁸. Originál ten zprvu zapadl v papírové spoustě pozůstatosti autorovy, ale při 25. výročí jeho úmrtí byl r. 1935 nevydaný dosud text od sovětského vyslanectví v Praze dán redakci Lidových novin k otištění „pro jejich jubilejní číslo“. Ve výroční den smrti Tolstého, 18. listopadu 1935, jsem sice v Lidových novinách našel jubilejní článek prof. Jiřího Horáka, ale nikoli hledanou povídku Tolstého, po níž jsem se i jinak a pomocí jiných interesentů marně sháněl²²⁹. Knižně pak vyšel překlad Koptův ve sličné knížce Lev Nikolajevič Tolstoj: *O bratru Palečkovi* r. 1947 jako tisk novoroční s dřevoryty Karla Štiky²³⁰; v téže úpravě, jen s jinou obálkou a jiným na ní obrázkem, tuto edici opakoval r. 1950 Klub socialistické kultury, načež vyšla v Koptově knížce *Větrný mlýn* r. 1955.

Tolstoj si versi Herbenovu upravil po svém, jejích motivů bez ohledu na pořad Herbenův nevynecháváje, nýbrž naopak mistrovsky je doplňuje. Z českých podrobností — ačli Kopta svůj překlad někde podle znění Herbenova neaktualisoval — přejal „kněžnu“ (ne paní) Trčkovou z Řičan, pouť královny Johany k sv. Prokopu na Sázavu i v historce o nesnázích se vznešenou titulaturou záměnu papeže v císaře; ponechal i jméno krále Jiřího i Dubčanského, ale vypustil jméno Rokycanovo, zcela ruskému čtenáři neznámé; ze svého dodal při rodné vsi Palečkově jméno Žukov, při čemž na charakteristický rozdíl od Herbena z Palečka zemana učinil prostého potulného sedláka, nejdříve pastýře, jenž pak jako šašek královský si ponechal různobarvý, strakatý šat i s čapkou s rolníčkami; i jméno Prahy tu zaslechneme. Vlastní zhodnocení Palečkovo podává poslední věta Tolstého, ne zcela správná, neboť popularita Palečkova ještě za jeho života byla v Čechách neobyčejná: „...teprve tehdy, když zemřel, začali lidé chápat, že tento šašek byl mudrc a svatý člověk.“ To zde musí postačiti, abych jen naznačil, s jak originální invenční prostotou Tolstoj své české thema zpracoval, zachováváje si přes všechny souvislosti s pojetím Herbenovým samostatnou uměleckou individuálnost. Pro ruského — a tím

Trčkové, o níž, o jejím širším pojmenování, se mohl patrně dovědět od Herbena samého, s nímž se sám dosti často stýkal, takže Tolstoj mohl ještě před r. 1910 o paní Trčkové vědět.

²²⁸ Podle udání Koptova (sr. jeho „Větrný mlýn“ z r. 1955 na str. 112) Dr Škarkan odevzdal Tolstému překlad textu Herbenova, zřejmě prý z r. 1902, již 11. V. 1907. Od Kopty samého mám též o tom jeho starší list.

²²⁹ Při tom nový zmatek nastal zjištěním v pražském Slovanském ústavě, že již r. 1890 vyšel v *Malém čtenáři* překlad práce Tolstého „Paleček“ (od Martina Kozáka, učitele v Rokycanech, horlivého rusofila a šířitele znalosti ruštiny i ruské literatury, jak jsem byl informován od Dr Ad. Chaloupky). Ale ukázalo se, že jde o ruskou pohádku o Palečkovi, o níž se však V. Tille (V. Říha) ve své edici o tomto pohádkovém Palečkovi z r. 1918 (ani v dalších vydáních) nezmínil.

²³⁰ Nákladem Boh. Jandy (Sfinx).

i pro každého cizího — čtenáře stručným úvodem naznačil české jeviště „bezmála před pěti sty lety“, nezapomínaje při tom se zmíniti též o „dobrém a moudrém člověku“, o Chelčickém, jenž byl vzorem Palečkovým a jež Tolstoj i jinak dobře znal i jeho českého předchůdce, Husa²³¹; svým přízvukem při tom na Moravu, odkudž prý měli Bratři své přízví „Moravští“, Tolstoj již zaměňuje Jednotu původní za pozdější její obnovení ochrannovské.

Již to charakterisuje jeho dílko, že v něm autorovi nejde o vystižení časového momentu, aby tak jeho povídka nabyla charakteru, vřazujícího ji do beletrie historické, že mu více záleží na tom, aby podal obrázek, jenž by souhlasil s jeho vlastním ideálem pravé lidskosti, povyšuje tak svou versi českého thematicu na stanovisko vyšší, obecnější, třebas obestřené jako Historie Palečkovy náladou ryze biblicistickou, a vtiskuje mu spíše ráz pravé pohádky nežli povídky. Srovnáme-li dílko Tolstého, jež je jedním z nejkrásnějších ruských bohemik, s jeho vlastní českou předlohou, již jsou Palečkovy Historie, vidíme, že máme proč se k nim a vlastně k prozírající z nich skutečné osobnosti Palečkově, osobnosti husitského humoristy, vraceti. Jsou tu již v jistou harmonii sloučeny protivy zdánlivě neslučitelné, na jedné straně český biblicismus, avšak ne v původní strohé formě, nýbrž již zmírněný, změkčený, a na straně druhé nezrušitelné a neodstranitelné výsledky dosavadního obecného vývoje civilisačního, ony hlasy praxe životní, jež vnukají již přesvědčení, že život není jen povinností, nýbrž i radostí.

²³¹ Tolstoj již daleko dříve, brzy po svém spisu *V čem je má víra* (1884) se zabýval nejen Chelčickým a jeho Sítí víry, nýbrž i Husem. Sám pak ve *Spáse ve vás* (český překlad K. Štěpánka r. 1896) na str. 19 a d. ukázal na pražského universitního profesora, aniž ho jmenoval, jenž ho upozornil na jeho českou obdobu ze století 15., na Chelčického, o němž mu poslal i svou německou knihu. Byl to prof. Goll, jenž právě tehdy v *Lumíru* 1886, str. 180–84, v článku *Lev Tolstoj a jeho náboženství* podal neobyčejně zajímavou informaci o náboženském jeho převratu, ale nikoli, jak Tolstoj myslil, na základě německého překladu jeho spisu z r. 1885, nýbrž jeho překladu francouzského; zde také se Goll zmínil o jiném jeho spisku, r. 1884 v Moskvě vydaném, *Jan Hus*, ale, jak Goll praví, bez hlubšího proniknutí thematicu. O Chelčickém má též Tolstoj delší partii ve svém *Kruhu četby* (českého překladu čtyř jeho propagátorů sv. II, u Laichtra r. 1913, str. 256 a d.).

PŘÍLOHA

Budapeštský rukopis Artikulů Bratra Palečka

(text A)

Artikulové, kteréž Bratr Jan Paleček, jsouc při králi Jiřím Českým, ^{398 b} činíval: jsa řádu a života rytířského, velmi šlechetného, králi velmi milý i vzáctný byl i každému dobrému, než před světem a jeho milovníky za nemoudrého počten byl, že pravdy žádnému mlčeti nemohl.

5 *První artikul*

Tento Bratr Jan Paleček býval obyčejně při králi Jiřím v radě, i všudy jemu volno bylo. A když jeho král Jiří kdy neviděl, tehdy velmi po něm teskliv býval. Kterýžto Bratr Jan Paleček měl obyčej v radě v světnici sedati a pílňe pozorovati, co páni čeští králi, pánu svému, za radu dávají. ¹⁰ Každého pána, jakž v radě sedali anebo stáli, pořád zejména sobě napsal a krále naposledy, a kterej pán radil k zemskému dobrému a obecnímu, tehdy od toho jména, kteréž před sebou napsané měl, přímou línu aneb štrych napsal; a kterej radu k svému vlastnímu oužitku dával a vedl, napsal línu aneb štrych nakřivo. A když měli radu zavřiti, každý své ¹⁵ zdání již vypověděvši, tehdy Bratr Paleček zavolal, u svého stolu sedě u dveří: „Ej, bratře králi! Upřímo, upřímo! Toběť platí vo tvou duši i vo lidi a vo všecku zemi!“ A když král šel se pány z té soudné světnice, ptal se Bratra Palečka: „Co si ty to napsal?“ A on odpověděl: „Bratře králi! Napsal sem tebe a pány bratry, kteříž tobě radí.“ A tak že sou čeští pánové ²⁰ na Palečka velikou péči mívali.

Druhej artikul

399 a

Když jeden čas Bratr Paleček jezdil s králem vokolo Prahy na projíždku, voptal se Paleček: „Bratře králi! Či jest toto ves dobrá s rybníky a s dobřejmi lukami?“ Král jemu odpověděl: „Bratře Palečku! Jest těch ²⁵ ubohejch lidí k špitálu svatého Ducha u mostu.“ Tehdy Paleček v pátek, nemeškaje dlouho, šel do toho špitálu k těm ubohejm lidem k vobědu a jedl s nimi. Kterýžto neměli na svém stolu a vobědě jen polívku, kroupy a drobné ryby z rosola. A [d]ruhý pátek šel k ouředníku špitálskému,

ačkoli vod něho nebyl zván, a jedl s ním, za kterýmžto stolem bylo víc než dosti a dvoje víno, k tomu mladé paní. A nečekavše poslední krmě, Bratr Paleček vstal vod stolu a běžel k králi a mluvil mu žalostivě: „Ó bratře králi! Zle tam, zle tam, jenž nemůž hůře bejti!“ I řekl král k němu: „Co se děje, milej Palečku?“ „Ký to se děje, bratře králi, že ubozí pánové, majíce dosti na svou věc veliké panství, a musejí hladem přimírat, a jejich služebníci a šafáři nazbyt mají!“ Řekl král: „Kde se tak děje? Toť by nebylo dobře, kdyby služebníci se měli lípe míti nežli jejich páni.“ „Pamatuješ-li, bratře králi, když jsme byli na projížďce vokolo Prahy, ptal sem se tebe, 5
10 či jest to ves dobrá s rybníky a lukami velikejmi, a tys mi pověděl, že jest těch ubohejch lidí ze špitálu svatého Ducha. A protož sem já musel přezvědět, kterak voni takového panství užívají za svejmi stoly. Ej, šel sem k nim k vobědu dnes tejden a jedl sem s nimi, kdežto ubozí pánové neměli než polévku a kroupy nemastné a rybičky drobné, kostlavé z rosola. A dnes 15 sem byl u voběda u jejich služebníka, mistra špitálského, a měli sme nazbyt všeho dosti, ryby několikery, s kořením, smažený, z rosola, pečený, víno dvoje i také paní mladé. A protož, bratře králi, hned se mnou pošli pro toho jejich služebníka a šafáře a rozkaž, aby svejm pánům také s kořením ryby dával a je lípe choval z takového jejich panství, ať více již tak hladu a nouze 20 netrpí, aby tebe král nebeský pro takovou nepravost a pro nevopatření těch ubohých pánův netrestal!“ A tak král Jiří hned svého hofmistra do toho špitálu poslal a naříditi poručil, aby jim dávali v pátek dvoje ryby, 399 b s kořením a z rosola, jakož až podnes tak jest.

Třetí artikul

25 Stal se mord v Praze jeden večir, a ten mordýř, vyskočiv [z] světnice, utekl, a hned v tom dům ten zamkli. A hned rychtář s služebníky přišel a vzal tam mladého Dubčanského za vinného. A potom nazejtří ráno dali jej katům výsti z města k stětí jako vinného. A ten ubohý Dubčanský nevinný zvolal velikým hlasem: „Ach, všemohoucí milý Bože, budiž tobě 30 toho žel, že mám s toho světa sjíti a před svejm panem králem že nemám vyslyšán býti!“ V tom Bratr Paleček trefi se tudy jíti i zaslechne žaloby toho mládence nevinného. I řekl rychtáři a katu: „Bratře fojte a ty, bratře kate! Počekejte mne tuto s tímto vězněm, až se zase vrátím od bratra krále! A hned s ním dále nechodte, nebo tato žaloba od tohoto vězně vztahuje 35 se na bratra krále ku Pánu Bohu všemohoucímu!“ I běžel velmi pospěšně na zámek a řekl: „Ó bratře králi! Slyšal jsem tam na tebe žalobu králi nebeskému vod ubohého vězně. A protož sem příběh, ať bych pověděl. Protož, nejsi-li lepší než Pán Kristus a on nejní-li horší nežli ďábel, tehdy máš s právem toho ubohého člověka vyslyšeti, poněvadž Kristus Pán 40 ďábla slyšel a dal se mu i voditi.“ I řekl král: „Milý bratře Palečku! Na

světě nejní člověka žádného lepšího než Pán Kristus, ani horšího nežli ďábel. A protož, pověz nám, co se rozumí to tvé ptaní!“ I řekl Paleček: „Bratře králi! Tam vedou jednoho mládence; s pláčem lituje, že má z toho světa sjíti a že nemá před tebou, pánem svým, prvé vyslyšán býti. A tak sem
5 já kázal rychtáři [i] katu, aby s ním počekali, až já se vod tebe navrátím. Protož pošli se mnou svého maršálka, ať jeho před tebe přivedou, aby jeho
vyslyšal!“ A tak se stalo, že ten Dubčanský přiveden byl před krále a potom
dán na veliké rukojmě, aby se z toho vyvedl do čtyř nedělí pořád zběhlých.
A v tom se vinného doptali, a tak nevinný Dubčanský zůstal a byl živ
10 potom na čtyřiceti let, a podnes rod jeho trvá.

Čtvrtý artikul

Na zámku pražském kanovníci přišli před krále v svejch popeličích kaptouřích hned z kostela a mluvili vo své potřeby velmi poctivě a vážně. A Bratr Paleček, jda mimo ty kanovníky k králi, i chytil za ty vocásky
15 toho jednoho kanovníka, kterýž od nich řeč mluvil, i trhna jím, řekl: „Hara, hara! Naši již kožichy na ruby vobrátili, a ještě masopust není.“ Tehdy se ten řečník zastyděl a řekl: „Králi, prosím tebe, ať nám ten dobřej muž dá pokoj!“ Tehdy král Jiří postaví se nevochoťně a řekl: „Bratře Palečku! Proč ty nenecháš pánův kněží?“ Řekl Paleček: „Bratře králi! Co sou to
20 páni kněží? Prosím tebe, nechť mi se nediví! Jáť sem vopravdu měl za to, že jsou masopustní blázni, nebo rádi vo masopustě tak kožichy převracejí.“

A tak v tom král rozkázal podlé tejhž kanovníkův do Říma list psáti. Potom kanclíř přišel k králi a ptal se, kterak má papeži jeho titul napsati. A král pověděl: „Napiš jemu tak, jakž obyčej: Svatému a nejsvětějšímu
25 otcí!“ Řekl Paleček: „Bratře králi! Nikoli nečiň takového titule! Musel by potom toho litovati.“ Řekl král: „Poněvadž jest vobyčej tak jemu psáti.“ Řekl Paleček: „Bratře králi! Hleď ty pravdy a spravedlnosti, jakž na krále křesťanského záleží, a ne vobyčeje nepravého! Prosím tebe, bratře králi, kdyby kdy měl do nebe Pánu Bohu psáti, jakej by titul jeho svaté božské
30 milosti dáti chtěl, poněvadž papeži takový titul psáti poroučíš?“ I řekl král: „Nu, bratře Palečku! Kterak pak mám dáti jemu titul psáti?“ Odpověděl Paleček: „Tak jemu napsati rozkaž, jakž samo v sobě jest pravé a nepochybné: „Tomu | pyšně pyšnému a najbohatějšímu biskupu a pánu
v Římě má bejti list dán!“ 400 b

35 Pátý artikul

Přihodilo se, že nějaká paní Říčanská, vdova, na rychtáře svého velice se rozhněvala a z něho viny několik kop vzala. Kterýžto prosil Palečka za přimluvu, zdali by mu co zase navrátila. I řekl mu: „Rád se

vo to přičiním. Přid v něděli ku paní; já tam budu u voběda.“ Tehdy rychtář podle rozkazu Palečkova tam přišel a vstoupiv do dveří, řekl: „Daj Pán Bůh dobrej den, paní, Vaši Milosti, paní milostivá!“ Tehdy Paleček jemu řekl: „Ó nešlechtný lhář! Jdi z vočí pryč!“ A paní řekla: „Milej 5 Palečku! Proč jemu mluviš tak nepoctivě?“ I řekl: „Protože nemluví pravdu. Praví tobě, že si milostivá paní, a ty si jeho tyranka ukrutná. Než, kdyby byl řekl ‚Dej Pán Bůh dobrej den, paní nemilostná!‘, nebyl by lhářem. A protož, nechceš-li z něho míti lháře, ale pravdomluvného rychtáře, vrať mu zase peníze jeho a potresci jeho ne na měšci, ale slovy 10 anebo vazbou, a tak budeš v pravdě milostivá paní!“ A tak mu pomoh, že zas od paní k penězům přišel.

Šestý artikul

Bratr Paleček měl obyčej v létě choditi pomáhat ve všech chudým lidem jejich chalup stavěti a vopravovati, ale k stolu chodíval tam ve všech, 15 kde viděl veliké stavení, nebo k zemanům nebo k šafáři. Jemužto někteří říkali: „Milý bratře Palečku! Však's u nás nedělal! A proč u nás jíš?“ A Paleček říkal: „Au, víš co, bratře? Když ty koliv budeš tak nuzný a chudý jako onen, tehdy já tobě budu pomáhati dělati. A když onen bude tak bohatý, jako si ty, tehdy půjdu k němu jísti.“ A tak všudy rádi sou Palečka 20 mívali v svých domích.

Sedmý artikul

401 a

Bratr Paleček vždycky každou sobotu patnácte grošů bílejších v svém měšečku od krále na pasu míval a ty jest on rozdával, kdež mnoho dítek měli a málo nebo nic dobytka. I přišel jednou na noc do jedné krèmy a byl 25 tam jeden zlosyn, kterejžto myslił o Palečků měšček. aby mu jej, když by spal, uřezal. A Paleček tomu rozuměl. Když sami dva v jizbě leželi a nespali až přes půl noci, tehdy Paleček vstal a budil toho zlosyna, kterýž se dělal, jako by spal, a kázal mu, aby světlo rozsvítil, že jemu chce na pivo dáti. A když rozsvítil, Paleček ty peníze z měšečku vysypal a rozčetši je, 30 udělal dvě hromádky po půl vosmu groši bílým. A řekl k němu: „Milý bratře! Rozumím tomu, že nespíš a myslíš můj měšček mi uřezati, a já také, boje se toho; voba sobě hlavy kazíme. A protož teď pod a vem sobě, kterou chceš hromádku, a spěme volně a dejme sobě pokoj! A prosím a napominám tebe, milej brachu, nechej toho řemesla! Nenecháš-li, jistě 35 za takové řemeslo budeš voběšen.“

Vosmý artikul

Jednoho času Paleček pomáhal jednomu člověku pošívati stodůlku. V tom času králová na vodpustky mimo tu stodůlku k svatému Prokopu, tři míle od Prahy, jela, a jeden z služebníkův poznal Palečka a pověděl
5 královně. A královna zavolala, aby k ní dolů šel. I ptala se ho: „Milý bratře Palečku! Prosim tebe, pověz nám, co za to Pán Bůh dá, že já teď za vozem jdu pěšky na pout!“ I řekl ji Paleček: „Jestliže bude jiným tulákům a zahalečům platiti a ty nezmeškáš-li, i tobě můž nětco dáti. Ó, kdyby byla raději doma na řiti poseděla a nějaké příze napřádla a potom z ní plátna
10 nadělati dala a chudejm je rozdala, jistou by odplatu měla.“ A tak se králová zase ku Praze obrátila a přádla, a Paleček také k své robotě chudému na stodůlku šel. |

Devátý artikul

401b

U Veliký pátek Bratr Paleček vesel býval a zpíval tak jako na Velikou
15 noc a v masopustní dni velice plakal a Pánu Bohu se modlil, svatě více nežli v jiné dni živ byl a často litoval těch zbytkův a obžerství, kteréž mezi lidmi jsou.

Desátý artikul

Našel Paleček za městem jednoho francovitého člověka zakopaného
20 v hnoji, kteréhož se lidé štilili, ani ho do špitála přijíti nechtěli pro nakažení jiných. Tehdy Paleček běžel do Tejna v Praze k Mistru Rokycanovi a řekl: „Bratře Rokycane! Zle se děje. Nalezl sem tam v hnoji zakopaného samého Pána Krista. Protož tebe prosím, což nejrychleji můžeš vyprav se mnou čtyři žáky, aby mi pomohli ho zdvihnouti a poctivě toho milého Krista
25 k tobě přinést!“ Kterýžto Rokycan vzal čtyry žáčky s komžičkami a se zvonečky, s Palečkem se vystrojil. A Paleček uzřevše řekl: „Ach bratře Rokycane! Nic to není. Pošli se mnou ty hrubý trulanty mocný s nosidly, nebo budou míti co nýsti!“ Tak Rokycan učinil a vyslal s ním vosoby čtyry, kumpány ze školy, s nosidly. A když tam přišli, řekl Paleček: „Nuže,
30 milí bratři! Teď máte tělo boží. Pomoztež mi ho poctivě vložit na nosidla a doneste k bratru Rokycanovi!“ A když jsou jeho přinesli k němu do fary, řekl Paleček: „Nuže, bratře Rokycane! Tu máš ubohého nahého Krista. Prosim tebe, přivodějš jeho a učň nad ním milosrdenství tak, jak jiné učíš, že což nejmenšímu božimu učíš, to samému Bohu učiníš!“ A tak Rokycan hned před Palečkem toho chudého přivodil a kázal do špitálu
35 donést.

Jedenáctý artikul

Jednoho času v pátek šel mezi mládence do královské | světnice, kterýž 442 a
nemívali dobrých ryb na svém stole. Tehdy Paleček vzal sobě tu jednu
plotku a přičinil ji k uchu a ptal se jí, ví-li co vo jeho bratru, potom druhé
5 i třetí ptaje se na svého bratra. A ty mládenci dali se v smích, až se král
voptal, co se to děje, a maršálek pověděl: „Bratr Paleček sedí mezi mládenci
u stolu a mluví s rybami.“ A král řekl: „Co tam činiš? Proč k nám k stolu
nejdeš?“ I řekl Paleček: „Bratře králi, povímť. Měl sem bratra rybáře:
utopil se. a tak se těchto ryb ptám, vědí-li co vo něm.“ A král jemu řekl:
10 „Což voni tobě praví?“ A Paleček řekl: „Tak praví, že sou oni velmi
mladé a že o tom nic nevědí, než abych se ptal těch starějch, které sou
na tvé mise.“ A tak král kázal svému kraječi naklásti co největších ryb
na talíř a donésti Palečkovi. A tak jest Paleček nakrmil ty mládence
starejmi i dobrejmi rybami.

15 Dvanáctý artikul

Bratr Paleček mnoho sukni do roka míval, nebo když koliv viděl
člověka, nemajícího sukne a děti mnoho majícího a tak nuzného, hned
jemu dal z sebe sukni a přijda k králi, řekl: „Bratře králi! Dej mi sukni:
dal sem první Pánu Bohu.“ I řekl k němu král: „Kdes viděl Pána Boha,
20 že si jemu sukni dal?“ „Bratře králi! Což nevíš toho Písma, že Kristus Pán
dí: Co ste mému nejmenšímu učinili, mně ste učinili?“

Mnoho jiných znamenitých věcí Bratr Paleček činíval a mnoho milo-
srdných skutkův, kteřížto tu nejsou psány. Summou staří lidé, ti, kteříž
jsou Bratra Jana Palečka znali a vídali, to jsou vo něm za pravdu vyznali,
25 že jest jeho všecka práce a péče byla veliká vo chudé lidi a vo špitály a vo
kněží, a aby sami ctnostně předkem a sami živi byli, aby solí zmařenou
nehývali a lidem věrně aby pravdu oznamovali. A krále Jiřího napomínal,
aby se na každým místě nebeského krále bál a lidi v pokoji a v spravedlnosti
aby řídil, zpravoval a choval. A tak jest při králi pobožný, křesťanský
30 život dokonal, s králem se rozžehnal a Pánu Bohu duši svou poručil.
Po němžto král Jiří velmi teskliv byl a nedlouho po něm živ byl. Amen.

Zápis v rukopise knihovny Národního musea v Budapešti, sign. Slav. 8, na fol.
398b - 402a.

V úpravě textu postupujeme podle zvyklostí edice Památky staré literatury
české. Kvantita je v textu označována obvyklým způsobem, ale velmi nedůsledně.
Proto ji rekonstruujeme. Rovněž interpunkce je označována nedůsledně, a upravujeme
ji proto podle dnešního usu.

Poznámky ke kritice textu:

83,4 *jiným rukopisem připsáno*: Od Sixta Palmy sepsané. Nacházejí se také i tlačené. — 83,14 na] *nadepsáno nad řádkem* — 84,6 a jejich] *omylem opakováno* — 84,8 Pamatu-
ješ-li] pamatugeffi — 84,13 ubozí] v Božij — 84,18 s kořením] s korzenij — 84,23 s koře-
ním] s korzenij — 84,31 Bratr] Bral — 84,37 ubohého] v Boheho — 84,38 horší] lepffij —
84,39 ubohého] v Boheho — 85,4 sem] se — 85,18 Bratře] Bratr (*novějším rukopi-
sem opraveno*) — 85,30 papeži] papež — 85,37 viny] vinný — 86,34 Nenecháš-li] nene-
chaffi — 87,14 U Veliký] *nadepsáno nad zkomoleninou Wwely*; býval a zpíval] *nadepsáno
nad původním byl a řpiwal*; jako] *nadepsáno nad původním gehu* — 87,16 živ byl] *na-
depsáno nad řádkem* — 87,17 na konci připsáno *jiným rukopisem* toho času — 87,33
nejmenšímu] *opraveno nadepsáním z původního neywyffimu* — 88,5 A ty] *toto původní
znění přeškrtnuto a opraveno jiným rukopisem na A ti* — 88,6 mezi] *omylem opakováno* —
88,9 vědí-li] wěděli — 88,23 tu] to — 88,31 na konci připsáno *jiným rukopisem* Pře-
psáno toto léta 1583.